

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ»
КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС АКЦИОНЕРЛІК ҚОҒАМЫ

ӘОЖ 343.13

Қолжазба құқығында

Сабитова Акерке Сабитовна

**«Қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысындағы
адвокат-қорғаушы іс әрекетінің процессуалдық мәселелері»**

6D030100 «Құқықтану»

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші:
з.ғ.к., PhD, қауыдастырылған профессор
Нұрмағанбет Е.Т.

Шетелдік ғылыми кеңесші: профессор,
PhD Sanoj Rajan

Алматы, 2023 ж.

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР	3
АНЫҚТАМАЛАР	4
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	5
Кіріспе	6
1 Қазақстан Республикасында қылмыстық іс жүргізу барысында адам құқықтарын қорғаудың теориялық мәселелері	13
1.1 Адвокат-қорғаушының қылмыстық іс жүргізу барысында қызметінің құқықтық табиғаты	13
1.2 Адвокат-қорғаушының қызметін ұйымдастырудың құқықтық мәселелері	21
1.3 Қазақстан Республикасында адвокат-қорғаушының құқықтық мәртебесі және қызметінің кепілдіктері	30
2 Адвокат-қорғаушының сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысына қатысуының мәселелері	37
2.1 Адвокат-қорғаушының сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында қызметінің негізгі бағыттары	37
2.2 Адвокат-қорғаушының қылмыстық процеске қатысуының ұйымдық-құқықтық мәселелері	42
3 Сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында адвокат-қорғаушының өкілеттіктерін дамыту мәселері	62
3.1 Адвокат-қорғаушының процессуалдық жағдайының кейбір мәселелері	62
3.2 Адвокат-қорғаушының кейбір тергеу әрекеттеріне қатысуы	72
3.3 Адвокат-қорғаушы қызметінің халықаралық тәжірбиесіне салыстырмалы зерттеу	93
Қорытынды	106
Пайдаланылған әдебиет тізімі	112

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл зерттеуді дайындау келесі стандарттарды ескере отырып жүзеге асырылды:

1 ГОСТ 7.32-2017 «СИБИД. Ғылыми-зерттеу жұмысы туралы есеп. Рәсімдеу құрылымы мен ережелері» (түзетулермен)

2 ГОСТ 7.88-2003 «Ақпарат, кітапхана және баспа стандарт бойынша стандарттар жүйесі. Жарияланым тақырыптарындағы тақырыптар мен сөздерді қысқарту ережелері»

АНЫҚТАМАЛАР

Диссертациялық зерттеу жұмысында төмендегі анықтамалар мен терминдер қолданылды:

Адвокат - (грек тілінен *advocatus* — шақырылған) — адвокаттар алқасының мүшесі болып табылатын және арнаулы заңда көзделген шеңберде кәсіби құқықтық көмек көрсететін заңгер; кең мағынасында алғанда — қорғаушы. Заңды көмек көрсете отырып, адвокат, заң мәселелері бойынша түсіндірмелер, кеңестер мен жазбаша қорытындылар береді; талап қою арыздарын, шағымдар мен құқықтық сипаттағы басқа да құжаттарды жасайды, анықтау, алдын-ала тергеу органдарында, соттарда, мемлекеттік және т.б. органдар мен ұйымдарда, азаматтық қарым-қатынастарда жеке және заңды тұлғалардың өкілі ретінде қатысады, оларды қорғауды жүзеге асырады.

Адвокаттық құпия - адвокатқа жүгіну фактісі көмек сұрап өтініш жасаған адаммен және басқа да адамдармен жасалған ауызша және жазбаша келіссөздердің мазмұны туралы, көмек сұрап өтініш жасаған адамның мүдделерінде жасалатын әрекеттердің сипаты мен нәтижелері туралы мәліметтер, сондай-ақ, заң көмегін көрсетуге қатысты өзге ақпарат құрайды. Адвокат құпиясына жататын мәліметтерді көмек сұрап өтініш жасаған адамның келісімінсіз жария еткен адвокат заңға сәйкес жауапты болады.

Заң көмегі – Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 3-тармағында бекітілген әркімнің білікті заң көмегін алу құқығын іске асыруды қамтамасыз етуге, оның ішінде осы Заңда және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында белгіленген тәртіппен арнайы заң білімі мен дағдыларын пайдалана отырып қамтамасыз етуге бағытталған қызмет.

Заң көмегін көрсету саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган (бұдан әрі – уәкілетті орган) – заң көмегінің ұйымдастырылуын, сондай-ақ оның сапасын бақылауды қамтамасыз ететін орталық атқарушы орган.

Клиент – заң көмегін алу үшін өтініш жасаған жеке немесе заңды тұлға.

Заң консультанттарының қызметі – заң консультанттарының жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында заң көмегін көрсету жөніндегі кәсіптік қызметі.

Мүдделер қақтығысы – заң көмегін көрсететін тұлғаның жеке мүдделері мен клиенттің мүдделері арасындағы заң көмегін көрсетпеуге немесе сапалы көрсетпеуге алып келуі мүмкін қайшылық.

Құқықтық ақпарат беру – белгіленбеген тұлғалар тобына Қазақстан Республикасы заңнамасының мәселелері бойынша ауызша, жазбаша нысандарда, электрондық құжат нысанында не көріп танысу түрінде ақпарат беру арқылы көрсетілетін заң көмегінің түрі.

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

БҰҰ -Біріккен Ұлттар ұйымы

ҚР-Қазақстан Республикасы

ЖС-Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сот

ж.-жылдар

ҚР АҚ -Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі

ҚР АПК-Қазақстан Республикасының азаматтық процестік кодексі

КСРО-Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы

ҚР КК-Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі

ҚР ҚПК-Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодексі

ТМД -Тәуелсіз мемлекеттер достығы

ІІБ-Ішкі істер бөлімі

б.- бап

РФ-Ресей Федерациясы

ҚР ӘҚБтК - Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық кодексі

КІРІСПЕ

Диссертацияның жалпы сипаттамасы. Жалпы тараған халықаралық тәжірибеге сәйкес адам құқықтарының негізгі қайнар көзі ретінде халықаралық шарттар мен Қазақстан Республикасының Конституция танылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы адам құқықтарының кепілдітерінің негізгі қайнар көзі бола отырып, ата заңымыздың 3-бабына [1] сәйкес адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің ең қымбат қазынасы деп айта отырып, осылайша әрбір азаматқа оның құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуына кепілдік беру үшін құқықтық негіз қалыптастырды.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасының Конституциясының 13-бабының бірінші және үшінші тармағы келесідей кепілдіктерді баянды етеді, яғни «әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы» және «әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Заңда көзделген реттерде заң көмегі тегін көрсетіледі» деп тікелей көрсетіліп кетеді [1]. Осы қағидаға сәйкес біз Қазақстан Республикасының құқықтық қағидаларды басшылыққа алатын бірден бір мемлекет екенің көруімізге болады, бірақ осымен қатар бұл қағидаларды тәжірибе барысында қолдану, жеке тұлға құқықтарын қылмыстық іс жүргізу барысында қамтамасыз ету маңызды шаралардың бірі болып табылады.

Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев өзінің 2020 жылғы қыркүйек айының 1 жұлдызында, «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл уақыты» атты халыққа Жолдауында мемлекеттік басқару, денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік-экономикалық және басқа да мәселелер бойынша бірқатар сұрақтарды шешу қажеттілігі туралы атап өтті. Біріншіден, пандемия тәжірибесін ескере отырып, Мемлекет басшысы құқықтық регламенттеу деңгейлері арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған тетіктерді әзірлеуді тапсырды. Президент атқарушы биліктің қызметін шамадан тыс заңнамалық реттеу туындаған проблемаларға жедел қоюға кедергі келтіргенін атап өтті, сондықтан бұл мәселені құқықтық саясат тұжырымдамасы аясында қарастыру тапсырды. «Осы міндетті іске асыру жөніндегі алдын ала тәсілдер туралы айта отырып, нақты құқықтық қатынастарда икемді реттеуді қамтамасыз ету мақсатында қайта қарастырылатын егжей-тегжейлі нормаларды анықтау үшін заңнамалық актілерге тексеру жүргізу көзделеді», - деп атап өтті [2]. Екіншіден, қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша тәсілдерді әзірлеу міндеті қойылды. Бұл үшін Әділет министрлігі құқық қорғау органдарымен бірлесіп тұрақтылықты қамтамасыз етудің тиісті тетіктерін әзірлеу бойынша жұмыс жүргізуде. Мысалы, Қылмыстық және қылмыстық процесік кодекстеріне түзетулер енгізу жиілігін төмендетуге, осы салада ұсынылған бастамаларды пысықтау тетіктерін күшейту арқылы қол жеткізуге болады. Сонымен қатар, Мемлекет басшысы сот процестерінде адвокат пен прокурор құқықтарының теңдігін қамтамасыз ету қажеттігін жеке атап өтті. Осы тапсырманы орындау үшін адвокаттық қоғамдастықпен бірлесіп

«Адвокаттық қызмет және заң көмегі» заң жобасына енгізілген түзетулер әзірленді, олар адвокаттардың сот процестеріндегі өкілеттіктерін кеңейтеді [3].

Адвокат-қорғаушының құқықтық мәртебесін қарастыра отырып, қоғамдық қатынастардың барлық жиынтығының даму деңгейін, мемлекеттің демократиялық және құқықтық негіздерінің жетілуін, адамдардың өмір сүру жағдайларын, тәсілдерін, адам бостандығының шекараларын, әркімнің іс-әрекеті мен қызметін үйлестіруді, қатынастарға қатысушылар арасындағы қақтығыстар мен қайшылықтардың алдын алу немесе шешу, сондай-ақ қылмыстық сот ісін жүргізу, соның ішінде: ол халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормаларының талаптарына жауап бере ме, демократиялық бағыт бар ма, сайыскершілік сипаты, белгілі бір нормаларды, қылмыстық іс жүргізу құқығы институттарын қамтамасыз ету тетіктері мен құралдарымен қамтамасыз етілген бе, деген сияқты сұрақтарды ашып тақырыптың қазіргі Жаңа Қазақстан құру кезіңінде өз өзектілігін көрсетеді.

Қазақстан Республикасында қылмыстық істер бойынша сот үкімдернің статистикасына мән беретін болсақ, яғни 2019 жылы - 2355 қылмыстық істер сотта қаралған, соның ішінде 72 адамға қатысты ақтау үкімі, 2020 жылы - 2699 қылмыстық іс қаралған, оның 53 қатысты ақтау үкімі шығарылған, 2021 жылы - 2691 қылмыстық іс қаралып, 35 адамға қатысты ақтау үкімі шығарылған, 2022 жылдың бірінші жартысында 1287 қылмыстық іс қарастырылып, оның 10 ақтау үкімімен аяқталған [4]. Бұл әрбір ақтау үкімінің артында адвокат-қорғаушының белсенді, кәсіби және жан-жақты қызметінің нәтижесін көруге болады.

Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасы адвокат-қорғаушыға өзіне жүктелген функцияны іске асыруды қамтамасыз ету құралдары мен әдістерінің кең арсеналын ұсынады. Сот-тергеу тәжірибесін зерттеу алдын-ала тергеу барысында, азаматтарға заңгерлік көмек көрсету кезінде қорғаушылардың белсенділігі артқанын көрсетеді. Адвокат-қорғаушының қорғау бағытындағы қызметі барған сайын білікті бола бастады. Дегенмен, олардың қорғаныс қызметі заңмен берілген заманауи талаптар мен мүмкіндіктерге әлі толық сәйкес келмейді. Жоғарадағыны есекере келе және құқықтық мемлекет құру міндеті, қоғамды демократияландыру процесі, азаматтардың заңды құқықтарын нығайту проблемалары адвокатура мен адвокат-қорғаушының қылмыстық процестегі қызметіне деген жаңа көзқарасты талап ететіндігімен жұмыстың өзектілігі анықталады.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Қазақстандағы адвокатура тарихының, оның ұйымдастыру мен қызметінің мәселелеріне Тыныбеков С., Алауханов Е.О., Нұрмағанбет Е.Т., С.М.Жалыбин, Г.Ж.Сулейменова, Арсеньев К.К., Васьковский Е.В., Гродеков Н., Баллозек Л., Сатабаев С., Фукс С., Мартыненко Н. және т.б. сияқты көптеген заңгерлер жұмыстары арналған.

Қылмыстық процестегі қорғаушының қызметі мәселелерін Фойницкий И.Я., Владимиров Л.Е., Джаншиев Г.А., Алексеев С., Дакишев Е., Каиржанов Е., Кудрявцев П., Ларин А., Либус И., Саркисянц Г., Стецовский Ю. және құқықтың жалпы мәселелерін әзірлеген және заң мен заңдылықтың үстемдігін бекіткен басқа авторлар қарастырды. Бегалиев К., Берсугурова Л., Жалыбин С.М., Нам Г., Попов В., Рогов И., Савицкий В., Тыныбеков С. және т. б. ғалымдардың

еңбектері белгілі бір дәрежеде құқықтық ғылым жүйесіндегі адвокаттық қызмет мәселелерін зерттеудің маңызды теориялық негізін құрайды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері - қылмыстық процесте адвокат-қорғаушының қызметінің құқықтық негіздерін зерттеу, кәсіби қорғаушының сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында ұйымдық-құқықтық нысандарын жетілдіру жолдары мен әдістері туралы өз тұжырымдарын ұсыну. Қылмыстық істерді қарау кезінде қорғаушы ретінде әрекет ететін адвокаттың ерекшелігіне ерекше назар аударылады.

Қойылған мақсатқа жету үшін жұмыста келесі міндеттер шешілді:

-адвокат-қорғаушы қызметінің даму үрдісін талдау;

-Қазақстан Республикасында қылмыстық іс жүргізу барысында адвокат-қорғаушың алдын-ала тергеу барысында процессуалдық құқықтарын зерделеу;

- алдын ала тергеуге қатысу барысында адвокаттың осы бағыттағы ықтимал қызметінің мазмұны мен нысандарын ашу;

-азаматтардың қылмыстық процесте өзінің құқықтарын және заңды мүдделерін кәсіби қорғау құқығын негіздеу;

-қорғаушы қызметіне қатысты бөлігінде қылмыстық-процестік заңнаманың кейбір нормаларына сәйкесінше өзгертулер мен толықтырулар еңгізу.

Диссертациялық зерттеудің объектісі мен пәні.

Диссертациялық зерттеудің объектісі ретінде адвокат-қорғаушының сотқа тергеп-тексеру сатысында қылмыстық істің мән-жайларын анықтау және білікті заң көмегін көрсету жөніндегі қызметті жүзеге асыру процесінде туындайтын қоғамдық қатынастар болып табылады.

Диссертациялық зерттеудің пәні қорғаушының қылмыстық істер бойынша тергеу әрекеттерін жүргізуге тікелей қатысуы болып табылады. Қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғауды жүзеге асырудың құқықтық регламенттелуі, сондай-ақ қорғаушының тергеу әрекеттеріне қатысуының процестік және ұйымдастырушылық-тактикалық мәселелері зерттеледі.

Диссертациялық зерттеудің әдіснамалық негізін әлеуметтік процестерді танудың диалектикалық әдісі құрайды, салыстырмалы-құқықтық және нақты-құқықтық әдістер, сондай-ақ талдау мен синтездеудің, индукция мен дедукцияның жалпы ғылыми әдістері белсенді қолданылды. Эмпирикалық деңгейде нормативтік-құқықтық актілер, басқа құжаттар, баспа басылымдары, БАҚ-тағы жарияланымдар және т.б. зерттеу қолданылды. Диссертацияның әдіснамалық негізі танымның жалпы ғылыми әдісінің ережелері құрады.

Диссертациялық зерттеу жалпы философиялық, теориялық, эмпирикалық әдіске (диалектика, жүйелік әдіс, талдау, синтез, аналогия, дедукция, бақылау, модельдеу), сондай-ақ дәстүрлі-құқықтық зерттеу әдісіне (формальды-логикалық, салыстырмалы құқықтану) негізделеді.

Диссертациялық зерттеудің импирикалық базасы ретінде Алматы қалалық сотының архивы, нормативтік құқықтық актілер, ғылыми-тәжірибелік конференциялар барысындағы талқылаулар, БАҚ мәліметтер, сонымен бірге ізденішінің сот органдарында жұмыс барысында жиналған тәжірибесі танылады.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы. Диссертацияның басты ғылыми жаңалығы бұл адвокат-қорғаушының сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында

процессуалдық мәселелерін монографиялық деңгейде жүргізіліп отырған құқықтық реформалар және 2015 жыл қабылданған Қылмыстық процесстік кодекстің негізінде жасалған жаңа көзғарастағы зерттеу болып табылады.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде автор адвокатура туралы заңнаманы және қылмыстық процесстегі адвокат-қорғаушының өкілеттіктеріне қатысты қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізеді.

Диссертацияда адвокаттық қызметте және қылмыстық процессте қорғаумен айналысқысы келетін тұлғаларға қойылатын талаптар анықталған. Ізденуші адвокаттық қызмет құқықтарды қорғау үшін арнайы құрылған және құқық қорғау қызметін, әсіресе қылмыстық-процестік саласында жүзеге асыруға жақсы бейімделген институт болып табылатынын, ал адвокаттың өзі қылмыстық процессте қорғаушының алдында тұрған міндеттерді орындауды қамтамасыз ететін және сол арқылы әркімнің білікті заң көмегін алу құқығына кепілдік беретін тұлға болуы керек екендігін айтады. Осыған байланысты ізденуші қорғаушының қылмыстық процессте қатысу формаларын жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар енгізеді. Диссертация қылмыстық процесстегі қорғаушының құқықтарын одан әрі кеңейту және қызметіне кепілдік беру қажеттілігін негіздейді және осыған байланысты осы кепілдіктерді процесстік заңға бекіту туралы нақты ұсыныстар айтылды.

Қорғауға келесі ережелер шығарылады:

- адвокаттық қызмет күрделі динамикалық құқықтық категория ретінде кешенді құқықтық құбылыс болып табылады, өзара байланысты элементтер жиынтықта оның тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге арналған жүйені құрайды. Ізденуші осы тұжырым негізінде авторлық тұрғыда, адвокаттық қызметтің элементтері туралы тұжырым жасайды. Адвокаттық қызметтің элементтері: субъект және тартылған тұлғалар, объект, мақсат, заңды іс-әрекеттер мен операциялар, оларды жүзеге асырудың әдістері мен тәсілдері, кәсіби этика, сондай-ақ адвокаттың іс-әрекеттерінің нәтижелері болып табылады;

- «Білікті заң көмегі» ұғымының авторлық анықтамасы берілген. Білікті заң көмегі - бұл қылмыстық сот өндірісіне қатысатын адамдардың құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғау болып табылатын және күдіктіні қорғауда, жәбірленушінің, азаматтық талапкердің, азаматтық жауапкердің мүдделерін білдіруде, сондай-ақ процеске тартылған барлық басқа адамдарға кәсіби құқықтық көмек көрсету бойынша адвокат-қорғаушының қылмыстық процеске дербес қатысушысы ретіндегі процессуалдық қызметі болып табылады. Бұл тұжырымдаманы ҚР ҚПК 7-бабындағы тиісті тармақ ретінде енгізу ұсынылады;

- адвокаттың кәсіби құқықтарын белгілейтін ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңының 14-бабының ережесін іске асыру тетіктері әзірленді, оның ішінде заң көмегін көрсету үшін қажетті нақты деректерді дербес жинау құқығы және дәлелдемелерді ұсыну, яғни ҚР ҚПК 70-бабында көрсетілген қорғаушылардың құқығын кеңейту арқылы адвокат-қорғаушының қызметінің кәсіби тетіктерін арттыру;

- Құқықты кеңейту жөніндегі бағыттардың бірі ретінде қылмыстық-процестік кодекске сотқа дейінгі тергеп-тексеру деректерін жария етуге жол бермеу бойынша авторлық ұсыныс енгізілді.

Қазіргі уақытта ҚР ҚПК-нің 201-бабының редакциясы сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам қорғаушыға істегі мәліметтерді оның рұқсатынсыз жария етуге жол берілмейтіндігі туралы ескертетіндей етіп жазылған.«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңның 33-бабына сәйкес адвокат барлық мемлекеттік органдардан, жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен заңды тұлғалардан адвокаттық қызметті жүзеге асыруға қажетті мәліметтерді сұратуға және алуға; заң көмегін көрсетуге байланысты туындайтын және ғылым, техника, өнер саласында және басқа да қызмет салаларында арнайы білімді талап ететін мәселелерді түсіндіру үшін шарттық негізде мамандардың қорытындыларын сұратуға құқылы.

Бұл жағдайда заңның екі нормасы адвокаттарға заң көмегін көрсету кезінде коллизия тудыруы мүмкін, өйткені қорғаушы іс бойынша мәліметтерді жария етуге жол берілмейтіні туралы ескертіле отырып, сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында сарапшылармен кеңесуге не сарапшыға (маманға) ақылы негізде сараптамалық зерттеу жүргізуді тапсыруға құқылы, оның барысында сарапшыға қылмыстық істен алынған материалдардың көшірмелерін ұсыну не қылмыстық процеске қатысу нәтижесінде алынған басқа да деректерді ұсыну қажет болуы мүмкін.

- адвокат-өкілге заң көмегін көрсеткені үшін төленген сомаларды жеке тармақпен қоса отырып, іс жүргізу шығындарының тізбесін реттейтін ҚР ҚПК-нің 175-бабына «Адвокат-өкілдің, аудармашының, маманның, сарапшының орындаған жұмысы үшін сыйақы алуы» депозгерістер енгізу қажеттілігі туралы ұсыныс енгізілді. Жәбірленушінің, сондай-ақ азаматтық талапкердің осы шығындары сотталған адамға жүктелуі мүмкін, өйткені аталған процеске қатысушылардың көрсетілген шығындарын қылмыстық процесті жүргізетін орган тікелей қылмыстық іс бойынша өндіріс барысында өтеуі тиіс. Олар жасалған қылмыспен тікелей байланысты, сондықтан олар оны жасаған адамның кінәсінен пайда болды, демек оларды кінәліден өндіріп алған дұрыс.

- қылмыстық процесте көмек көрсету кезінде адвокаттардың қызметіне кепілдікті қамтамасыз ету үшін тергеушінің қорғаушыға рұқсат беру туралы қаулысын шығармай-ақ іске қатысуды жатқызу қажет, өйткені ҚПК-нің 68-бабының 8-бөлігіне сәйкес адвокат қызметтік куәлікті және қорғау туралы жазбаша хабарламаны ұсыну бойынша қорғаушы ретінде іске қатысады. Іс жүзінде, қорғаушы көбінесе өз клиентінің құқықтарын қорғау үшін тергеу әрекеттерін жүргізу туралы өтініш бере алмайды немесе міндеттерін орындауға байланысты басқа да әрекеттерді жасай алмайды, өйткені сотқа дейінгі тергеу органы оны іске қатысуға рұқсат беру туралы қаулы шығарған жоқ. Бұл жағдайда адвокат қорғаушы ретінде сотқа дейінгі тергеу органына тәуелді болмауы керек, өйткені бұл күдіктіні қорғау құқығын бұзады. Адвокаттың қылмыстық істі тергеудің барлық кезеңдеріне уақтылы қатысуы қорғаныс сызығын құрудың немесе адамды қылмыстық қудалау шеңберіне негізсіз тарту мүмкіндігін болдырмаудың айтарлықтай артықшылығын береді.

Диссертациялық зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы.

Зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы ондағы ережелер, тұжырымдар, ұсыныстар мен ұсынымдар адвокаттың қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысу мәселесін одан әрі ғылыми зерттеулерде, қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіруде, процесті жүргізетін органдардың тәжірибелік қызметінде, заң университеттерінің студенттерін оқытуда және практикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыруда қолданылуы мүмкін.

Диссертациялық жұмыстың ережелері мен қорытындылары әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің заң факультетінің студенттеріне «Қылмыстық іс жүргізу», «Адвокатура», секілді пәндер бойынша оқу-жұмыс бағдарламаларын дайындау процесінде қолданулыға болады.

Диссертация нәтижелерінің сыннан өтуі.

1. Диссертацияның негізгі ережелерін ізденуші ғылыми семинарларда, дөңгелек үстелдерде, республикалық және халықаралық сипаттағы ғылыми-тәжірибелік және теориялық конференцияларда жариялады.

2. Диссертациялық зерттеу мәселелері бойынша 8 ғылыми жұмыс, оның ішінде Скопус деректер базасында индекстелетін мерзімді басылымда ғылыми мақала жарияланды.

Автордың жарияланған мақалаларында жүргізілген зерттеудің негізгі нәтижелері. Диссертацияны жазу кезінде сегіз мақала жарияланды, олар:

1. Turgumbayev, Y., Adlet, Y., Sabitova, A., Izbassova, A., Beaver, K.M. Examining the nexus between involvement in crime and delinquency and being processed through the criminal justice system / *Journal of Crime and Justice*, 2022, 45(1), pp. 120–133

2. Yerbol Alimkulov., Nurmaganbet E., Sabitova A., Sanoj R. Agreement on human rights in criminal proceedings / *Вестник КазНУ. Серия Юридическая.* — 2019.- №1 (89). – С. 104-112

3. Сабитова А. Тергеу әрекеттеріне қатысудағы адвокат-қорғаушының рөлі / «Фараби Әлемі» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары - Алматы, 2019, 65-68 б.,

4. Сабитова А. Адвокат-қорғаушының қылмыстық іс бойынша процессуалдық мәртебесінің кейбір мәселелері / «Фараби Әлемі» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары - Алматы, 2019, 68-71 б.,

5. Сабитова А. Кәмелетке толағандардың қылмыстық құқық бұзушылықтары бойынша қорғаушының қатысуының кейбір мәселелері / «Фараби Әлемі» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары - Алматы, 2018, 273-274 б.,

6. Сабитова А. Участие адвоката в уголовном процессе / «Қазақстандық Контитуционализм мәселелері мен шешімдері» Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары - Алматы, 2019, 470-478 б.

7. Сабитова А.С., Алимкулов Е.Т., Нұрмағанбет Е.Т. Қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысындағы адвокат-қорғаушының қызметі

/ Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №2(71) 2022, С. 143 – 148

8. Sabitova A.S. Persons engaged in advocacy and citizens who guarantee the implementation of such activities / Вестник КазНУ. Серия Юридическая. —2022.- №1 (89). – С. 121-127

Диссертацияның құрылымы мен көлемі зерттеудің пәні, мақсаттары мен міндеттерімен анықталады және анықтамалардан, белгілеулер мен қысқартулардан, кіріспеден, сегіз бөлімді біріктіретін үш тараудан, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1 Қазақстан Республикасында қылмыстық іс жүргізу барысында адам құқықтарын қорғаудың теориялық мәселелері

1.1 Адвокат-қорғаушының қылмыстық іс жүргізу барысында қызметінің құқықтық табиғаты

Қазақстан Республикасында адвокатура институты Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабынан туындайды [1], ол азаматтарға тек құқықтық қызметтерді ғана емес, білікті заң көмегін алу құқығына кепілдік береді.

Сондай-ақ Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың «өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау» құқығын көздей отырып (13-бап) [1], сол арқылы құқықтық қорғау мемлекеттің және оның органдарының азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тануын және қамтамасыз етуін, олардың ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеуін білдіреді деген тұжырымға негіз береді. Посттоталитарлық қоғам құру жағдайында мемлекет азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге арналған орган ретінде әрекет етеді, сондықтан соттық қорғалуға берілетін кепілдікті конституциялық тұрғыдан бекіту жалпы мемлекеттік және жалпы құқықтық қағиданы білдіреді.

Заң ғылымдарының докторы, профессор С.Т. Тыныбековтың пікірінше, адвокатура азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын қорғау жүйесінде маңызды орын алады. Адвокаттар мемлекет кепілдік берген және ҚР Конституциясында тіркелген адам және азамат құқықтарының орындалуына ықпал етеді, білікті заңгерлік қолдауды қамтамасыз етеді. Сондықтан, мемлекеттің адвокатураға жүктеген негізгі міндеттері қылмыстық сот процестерінде азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау, сондай-ақ олардың мүдделерін азаматтық, әкімшілік, қылмыстық және басқа да істерде білдіру, сондай-ақ өзге де заң қызметтерін көрсету болып табылады [5, 21 б.].

Дүниежүзілік декларацияның 7-бабының мәнінде, заң алдында барлық адамдар тең және бірдей тең қорғалуға құқылы деп айтылғанына сәйкес, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде осы нормаға сәйкес, егер бұл пактімен танылатын барлық құқықтары мен бостандықтары бұзылса, мемлекеттер кез келген адамды құқықтық қорғаудың тиімді құралдарымен қамтамасыз етуге міндеттенеді деген нормаға сәйкес, мазмұны деін беріледі [6].

Көріп отырғанымыздай ҚР Конституциясы азаматтардың сот арқылы қорғалу құқығын жариялай отырып, жеке адамның бостандығын мемлекет барынша қамтамасыз ете алатындай жағдай жасау міндеттемесін қабылдады [1]. Бұл өз кезегінде олардың құқықтары мен заңды мүдделерін сот арқылы қорғау құқығын қалдырып, заңға бағынатын азаматтарға мемлекет тарапынан ықпал ету шараларының азаюын болжайды.

Қазақстан Республикасында адвокаттық қызмет арқылы адамдар өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға және білікті заң көмегін алуға дайындалады. Мемлекет Конституциясында бекітілген құқықтарды

қолдануға кепілдік береді және адамдарға құқықтық заңнамаға қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Заң ғылымдарының докторы, профессор Е.О.Алаухановтың пікірінше – «Адвокат – бұл сот ісін жүргізудің шын мәнінде тәуелсіз және тең құқықты қатысушысы, объективті және әділ шешімнің кепілі. Осы бағыттағы нәтижеге қол жеткізу адвокаттың құқықтық мәртебесін заңнамалық деңгейде нақты және біржақты реттеу, оның өкілеттіктерінің толық шеңберін және олардың орындалуын қамтамасыз ету кепілдіктерін анықтау қажеттілігінен тұрады. Адвокаттың қылмыстық іс жүргізудегі мемлекеттік айыптау өкілімен нақты теңдігіне қол жеткізуге, адвокаттардың кәсіби қызметі үшін қудалау фактілерін болдырмауға ниетті» [7, 18 б.].

Адвокатураның маңызды элементтерінің бірі ретінде келесі мәтінді плагиатсыз басқа сөздермен жазуға болады: Адвокатура - заңды тұлғаларға заңды қорғау мақсатында заңгерлік көмек көрсететін, жеке және білікті заңгерлердің мемлекеттік емес және коммерциялық ерікті кәсіби бірлестігі. Адвокатура мәнінің маңызды бөлігі, ол құқықтық тәртібмен қатар, адвокаттық қызмет қамтылған тәртібімен жүзеге асады. Адвокаттың негізгі міндеттері адамдардың құқықтарын қорғау мен өз адалдықты зақымдау, заң мен міндеттерге сәйкес көмек көрсету, және соттарда өздік ақпараттық мүддені қорғау және адвокаттық көмек көрсету.

Адвокатураның жалпы сипаттамасы, оның мемлекетпен қарым-қатынасы «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңның 1-бабында көрсетілгендей, «Қазақстан Республикасындағы Адвокатура адамның өз құқықтарын, бостандықтарын сот арқылы қорғауға және білікті заң көмегін алуға мемлекет кепілдік берген және Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген құқығын іске асыруға жәрдемдесуге арналған. Адвокатура адвокаттардың қылмыстық істер, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша қорғау, сондай-ақ қылмыстық және азаматтық істер мен әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша өкілдік ету, сондай-ақ азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және басқа заңды мүдделерін, сондай-ақ заңды тұлғалардың құқықтық және заңды мүдделерін қорғау және іске асыруды ұйымдастыру мақсатында заң көмегінің өзге де түрлеріне көмек көрсету жөніндегі қызметін ұйымдастырады» [3].

Қазақстан Республикасының Конституциясымен қамтамасыз етілетін заң көмегі, азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, қамтамасыз етуге және жеке адамның құқықтық қорғалуының тиісті деңгейіне жеткізу мақсатында адвокатура, нотариат, заң фирмалары, қоғамдық бірлестіктер және басқа субъектілердің іске асыратын іс-шаралар жүйесін білдіреді.

Жеке тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудағы ең маңызды рөл, бұл адвокаттардың азаматтар мен ұйымдарға білікті заң көмегін көрсетудің жалғыз мақсаты бар мамандандырылған әлеуметтік институт екені сөзсіз.

Бүгінгі таңда Қазақстанда адвокатураның маңыздылығын арттыру түрлі факторларға байланысты. Бұл қоғамды демократияландыру процесі, нарықтық қатынастарды тереңдету және сот-құқық жүйесін дамыту. Сонымен бірге, құқық

қорғау қоғамдық бірлестіктері, кәсіптік одақтар сияқты азаматтық қоғамның маңызды институттарының жеткіліксіз дамуы, халықтың құқықтық мәдениетінің төмендігі, заңнаманың жетілдірілмеуі қазақстандық адвокатураның қызметіне әсерін тигізіп отырады. Жоғарыда аталған өзара шартты және өзара байланысты факторлар осы процестердегі адвокатураның нақты рөлі мен орнын ұғыну үшін белгілі бір ғылыми-теориялық түсінуді қажет ететіні сөзсіз.

Әрбір жеке адам заңмен келісілген міндеттер мен мүлкіеттерді тиімді сақтауға, өз басты-бетінде міндетті жағдайда болмаған шарттармен кедергіге деген қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және оны қорғауға және заңды қорғауға қажетті рөлді ойнайды. Қазіргі заманда, қоғамдық өмірдің және экономикалық өмірдің тәртібі мен өзгерісінде, жеке адамның құқықтық қорғалуының тиісті деңгейіне қол жеткізу мақсатында, адвокатураның қоғамдық-құқықтық институт ретіндегі тәуелсіздігі тиімді рөлді ойнайды. Адвокаттар заңның барлық қамтамасыз етушілерінің бірі болып, жеке адамның мүлкіетін, құқығын, шығындарды және салыстыруларды қорғауға құқылы. Адвокаттардың міндеттері азаматтар мен ұйымдар үшін қажетті заңды білім мен құқықтық көмек көрсету. ҚР Конституциясының 13-бабы адвокаттың жеке адамның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға және қамқорлықты көрсетуіне сенімділік пайда қылуға мүмкіндік береді [1].

Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау жүргізілгенінде, шебер және білікті болған кезде толық көлемде мүмкін болады. Мұндай қорғауды әркім жүзеге асыра алмайды. Бұл жағдайда заңнаманы ғана емес, сонымен қатар нормативтік құқықтық актілерді қолдану тәжірибесін, құқық қорғау органдарында істерді жүргізу тәжірибесін және т. б. мінсіз білу талап етіледі. Басқаша айтқанда, тиімді көмек көрсету үшін білікті заңгер қажет. Өйткені, азаматтар, әдетте, заңнаманың негізгі ережелерімен ғана таныс, сонымен бірге субъективті құқықтарды қорғау үшін құқық саласындағы терең білім қажет, оның ішінде оны қолдану тәртібі адвокаттардың көмегін қажет етеді. Адвокат – бұл заңгерлік көмек көрсету кезінде өзінің құқықтық білімі мен практикалық тәжірибесін тиімді пайдаланатын кәсіби маман [6,7 б.б.].

Адамның өзінің бұзылған құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау, білікті заң көмегін алу құқығы ҚР Конституциясының 13-бабының 2-тармағында және 3-тармағында бекітілген [1]. Берілген құқықтарға сәйкес ҚР әрбір азаматы өзінің субъективті құқығын іске асыра отырып, бұзылған құқықты қорғау немесе қалпына келтіру мақсатында даулы мәселенің соттылығы мен ведомстволық бағыныстылығына қарай кез келген сотқа жүгінуге құқылы.

Адвокатура адвокаттардың кәсіби қоғамдастығы болып табылады және азаматтық қоғам институты ретінде мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқаруға кірмейді. Осыған байланысты адвокатура – бұл заңды қорғауға мұқтаж кез-келген адамның мүдделерін қорғауға және сақтап қалуға арналған кәсіби заңгерлердің жалғыз ұйымы.

Адвокатура – адвокаттардың кәсіби, яғни сотта басқа адамдардың мүдделерін қорғаудан тұратын белгілі бір қызмет түрі.

Азаматтарды қылмыстық қудалаудан кәсіби негізде қорғауды тек адвокаттар ғана жүзеге асыруға құқылы. Адвокат-құқықтық сұрақтар бойынша

тәуелсіз кеңесші болып табылады. «Advocatus» термині латынның «advocation» сөзінен шыққан, ол көмекке жүгінуді, соттық қорғауды білдіреді. Демек, адвокаттың міндеті-одан заңгерлік көмек сұраған адамға өз шеберлігімен, білімімен, тәжірибесімен көмектесу. Өзіне қатысты қылмыстық іс қозғалған адамның жағында қылмыстық процеске қатысқан адвокат қорғаушының процестік мәртебесіне ие болады [8, 6 б.].

Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу кодексінің 70-бабының 2-бөлігінде жеке тұлғаларды қылмыстық қудалаудан қорғау міндетін жүктеген кезде адвокаттарға өтінішхатпен жүгіну қажет екендігі айтылған [9].

Адвокаттардың кәсіби негізде көрсететін құқықтық көмегі адвокаттық қызмет деп аталады. Ол заңнамаға сәйкес беріледі және жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғауға, сондай-ақ оларды іске асыруға жәрдемдесуге бағытталған [3].

Халықтың білім деңгейі мен мәдениетінің артуы, сондай-ақ әлеуметтік-саяси саладағы тәжірибенің артуы және демократияның дамуы, соның ішінде адамның, азаматтың және басқалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау маңызды құқықтық институт ретінде адвокатураға қойылатын талаптардың өсуіне әкелді. Осыған байланысты кәсіби заңгерлердің арнайы құрылған тәуелсіз және өзін - өзі басқаратын ұйымы-адвокаттар алқасы өз қызметін барынша тиімді және сапалы жүзеге асырады, бұл тәжірибемен расталады. Адвокатураның ұйымдастырылуы мен қызметін зерделеу Қазақстан Республикасының Конституциясында мәлімделген құқықтық және демократиялық мемлекет құру үшін маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Адвокатура ұйымы мен қызметін зерделеу – Қазақстан Республикасының Конституциясында жарияланған құқықтық және демократиялық мемлекет құру жолындағы маңызды міндеттердің бірі.

Бүгінде қазақстандық адвокатура тап болып отырған жаңа енгізілімдердің проблемалары және тұтастай алғанда, халыққа заң көмегін көрсету проблемалары заңнамалық тәртіппен барабар шешілуі тиіс екені сөзсіз. Айта кету керек, бүгінде осы қызметтің көптеген аспектілерін қамтитын салмақты нормативтік құқықтық база құрылды. Дегенмен, елеулі проблемалар көп жағдайда «Адвокаттық қызмет туралы» Заңы 1997 жылғы 5 желтоқсандағы ҚР қазіргі қолданыстағы Заңымен байланысты екенін мойындауға тура келеді [10].

Бұл теориялық және практикалық ғылыми көзқарастың көздеріне сәйкес, моральдық тұрғыдан ескірген, нақты құқықтық шындықты көрсетпейтін, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың міндеті Қазақстанның демократиялық және құқықтық мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуындағы басымдықтардың бірі болып табылатыны туралы көзіметіміз бар. Адвокатураның негізгі міндеті, Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 5 желтоқсандағы Заңының 1-бабына сәйкес, азаматтар мен ұйымдарға заң көмегін көрсету болып табылады. Бұл көмек көрсетудің әртүрлі түрлері бар, бірақ құқықтық кеңестер беру, құжаттарды дайындау және заңгерлік көмектің басқа түрлерін қызмет көрсетумен, қызмет етумен толық сәйкестендіруге болмайды. Сондықтан, азаматтар мен ұйымдарға көрсетілетін заң көмегі, сайып келгенде,

олардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға, заңдылықты сақтауға және нығайтуға бағытталған.

Бірнеше жылдан бері заңгер-ғалымдар мен адвокаттар арасында ҚР адвокатура және адвокаттық қызмет туралы жаңа заңды қабылдау қажеттілігі туралы мәселе кеңінен талқылануда. Сонымен қатар осы уақытқа дейін адвокаттық қоғамдастықтың өз арасында бұл міндет туралы жалпы түсінікке қол жеткізілген жоқ. Біздің ойымызша, мұндай заң қабылданған жағдайда адвокат мәртебесінің ең жалпы ережелерін, адвокаттық алқалардың жұмыс істеу және қалыптасу қағидаларын ғана көрсетуі керек, ал алқаны басқаруға, адвокаттардың қоғамдық бірлестіктерін құруға қатысты мәселелер және басқа да көптеген «екінші жоспардағы» мәселелер заңда көзделген нысандар шеңберінде адвокаттық қоғамдастық дербес анықтауы керек.

Адвокатура ұйымы мен қызмет тәртібі құқықтық қағидаларға негізделген. Қағида (лат. *principium* негізі, басталуы) – кез-келген теорияның, ілімнің және т.б. негізгі, бастапқы жағдайы, жетекші идея, қызметтің негізгі ережесі, ішкі сенім, мінез-құлық нормаларын анықтайтын заттарға көзқарас. «Қағида» ұғымына мүмкіндігінше толық анықтама беру үшін оны объективті де, субъективті жағынан да сипаттайтын төрт негізгі элементті бөліп көрсету қажет.

Заң ғылымдарында қағидалар олар құралатын негізгі ережелер ретінде анықталады. Құқықты дамыту тәжірибесі көрсеткендей, құқықтық қағидалар нормативтік материалда ерекшеленбеді және түсіндірілмеді, олар өткеннің құқықтық көздерінде тіпті ауызша айтылған жоқ. Тек қазіргі уақытта бұрынғы дәуірлердің құқықтық көздерін талдай отырып, олар қайшылықты нормалар мен заң ережелерінен, сот практикасынан және халықтың жергілікті әдет-ғұрыптарынан құқықтық қағидалар ретінде елестете алатын кейбір жалпы қайталанатын белгілерді алуға тырысады.

Құқықтық қағидалар жүйе ретінде заңның негізін құрайтын ең жалпы бастапқы ережелерді білдіреді. Нәтижесінде оларды заңның табиғатымен тығыз байланыста қарастыру керек. Сондықтан құқықтық қағида бір жағынан объективті, өйткені құқық әлеуметтік өмірге еніп, бұрыннан қалыптасқан құқықтық нысандарды, институттарды тапқан және олардың мүдделерін іске асыра отырып, олармен санасуы керек нақты адамдардың еркіне қарамастан, объективті түрде пайда болатын тарихи, табиғи әлеуметтік құбылыстың барлық ерекшеліктеріне ие. Екінші жағынан, ол субъективті бастаманы қамтиды, өйткені құқық-жасанды заттар, саналы процестер, ерікті әрекеттер әлеміне қатысты құбылыстың белгілері бар адамдар шығармашылығының өнімі, яғни мазмұны бойынша объективті бола отырып, олардың заңды бекіту формасындағы қағидалары субъективті. Заңнамалық бекітуді алғаннан кейін құқықтық идеялар адамдардың құқықтық санасына әсер ете отырып, реттеуші мәнге ие болады. Мұндай жағдайларда құқықтық қағидалар заң шығарушы үшін жетекші идея ретінде әрекет ете отырып, құқықтық нормаларды жетілдіру жолдарын анықтайды. Сонымен қатар құқықтық қағидалардың нақты әрекетін қамтамасыз ету үшін бірнеше шарттар сақталуы қажет.

Біріншіден, олар көптеген нормаларда көрінуі керек.

Екіншіден, нақты құқықтық нормалар қылмыстық заңның баптарында жарияланған және бекітілген қағидаларға қайшы келмеуге тиіс.

Құқықтық нормалар мен институттарды құрудағы қиындықтар, сондай-ақ жүйе ретінде құқық негізінде әрқашан бір бастапқы позицияға, бір қағидаға емес, кем дегенде, бірнеше, бірақ мазмұнына сәйкес келмейтіндігінде жатыр. Бұл бастапқы сілтемелердің сәйкес келмеуіне байланысты, өйткені олар қоғамдық өмірдің нақты қайшылықтарын көрсетеді [11, 8 б.].

Адвокатура және адвокаттық қызмет, заң көмегін көрсету арқылы заңдылықты іске асыруға және қоғамның құқықтық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көмектесу негізінде жүргізілетін іс-әрекеттердің нормалары мен институттарына енетін құқықтық идеялар деп атауға болады.

Адвокатураның негізгі қағидалары Қазақстан Республикасының Конституциясы, "Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" ҚР Заңы және басқа заңдармен сәйкес келуге тиіс. Бұл ретте мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық актілері, сондай-ақ қоғамдық ұйымдардың ұйымшылдық актілері де сәйкес келеді.

Адвокаттар Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Заңдарына сәйкестігі оның мүшелерінің, органдары мен лауазымды адамдарының қызметінде адвокатура қызметінде заңдылықты іске асыру қағидаларында тұратын мәні бар, алғашқылары алқасының актілері мен шешімдерін жүзеге асыруға мүмкіндік береді. [3].

ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңының 3-бабына сәйкес ұйым мен қызметтің негізгі қағидалары мыналар болып табылады:

1) өз қызметін жүзеге асыру кезінде адвокаттардың тәуелсіздігі;

Адвокат мемлекеттік қызметші емес және адвокаттар алқасымен еңбек құқықтық қатынастарында болмайды, сондықтан ол өз қызметінде еркін. Адвокаттың өз қызметін жүзеге асырудағы тәуелсіздігі оның ешкімге есеп бермейтінін және бақыланбайтынын білдіреді.

Заңнамалық актілерде тікелей көзделген жағдайларды қоспағанда, адвокатураның тәуелсіздігі оның қызметіне прокуратура, соттар, анықтау және алдын ала тергеу органдары, басқа да мемлекеттік органдар, саяси партиялар, қоғамдық бірлестіктер, басқа да ұйымдар мен лауазымды тұлғалардың араласуына жол бермеу туралы заңмен белгіленген талапты білдіреді. Жоғарыда көрсетілген мемлекеттік және қоғамдық органдар мен лауазымды адамдардан тәуелсіз - адвокатура сияқты қоғамдық-құқықтық институт қана азамат пен ұйымның мүдделерін қорғап, білдіре алады. Бұл функция адвокаттар алқасына - кәсіби заңгерлер ұйымына нақты жүктеледі. Бұл ереже адвокатура қызметін ұйымдастырудың негізгі құқықтық және демократиялық қағидаларының бірі, адвокаттың тәуелсіздігінің кепілі және оның істеріне мемлекеттік және басқа да араласуға жол бермеу болып табылады [7, 32 б.].

2) адвокаттық қызметті заңнамада тыйым салынбаған әдістермен және құралдармен жүзеге асыру;

Күдіктінің (сотталушыны), әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамды қорғаудың әдістері мен құралдарын адвокат дербес таңдайды. Қолданылатын

қорғау әдістер мен тәсілдер адамгершілік нормаларына және елдің қолданыстағы заңына қайшы келмеуге тиіс.

Қолданыстағы заңнамада адамды өзіне тағылған айыптан қорғаудың тыйым салынған әдістері мен құралдарының тізбесі жоқ. Алайда, бұл адвокат қорғаудың кез-келген әдісін қолдана алады дегенді білдірмейді. Мысалы, қорғаушы-адвокат өз клиентін қорғап, басқа адамды айыптаса, бұл азғындық және заңсыз әдіс. Немесе қорғаушы клиентті кінәні мойындауға көндірсе, ал сотталушы оны жоққа шығарады.

3) заң актілерінде тікелей көзделген жағдайларды қоспағанда, прокуратура, соттар, анықтау және алдын ала тергеу органдары, басқа да мемлекеттік органдар, өзге де ұйымдар мен лауазымды адамдар тарапынан адвокаттарының қызметіне араласуға жол бермеу.

Адвокат - бұл құқықтың тәуелсіз субъектісі, ол қорғау немесе өкілдік функциясын жүзеге асырған кезде тәуелсіз және ешкімге есеп бермейді. Демек, адвокаттың күдіктінің, әкімшілік жауапкершілікке тартылған адамды қорғау жөніндегі өз өкілеттіктерін жүзеге асыруы кезінде немесе азаматтық, салықтық және басқа да істер бойынша өкіл функциясын орындау кезінде оның қызметіне прокуратура, тергеу немесе анықтау тарапынан, сондай-ақ сот тарапынан араласуға жол берілмейді. Жоғарыда аталған органдар мен олардың лауазымды адамдарының адвокаттың таңдаған позициясына әсер ету үшін адвокатқа араласуы тек азғындық қана емес, сонымен бірге заңсыз болып табылады. ҚР ҚК-нің 365-бабында [11, 8б.] және ҚР ӘҚБтК-нің 523-бабында [12] адвокаттың заңды қызметіне кедергі жасағаны үшін адамдардың қылмыстық және әкімшілік жауаптылығы көзделген.

4) кәсіби мінез-құлық нормаларын ұстану және адвокаттық құпияны сақтау.

Адвокатура ұйымы мен қызметінің келесі қағидасы - кәсіби мінез-құлық нормаларын ұстану және адвокаттық құпияны сақтау. Сонымен бірге, кез-келген мамандық сияқты, адвокаттар өздерінің сенім білдірушілеріне қатысты ұстануға тиісті моральдық нормаларды әзірледі. Сонымен әрбір адвокат көмек сұраған адамның өзіне сеніп тапсырған ақпаратын құпия сақтауға міндетті. Заңнамада олар адвокаттық құпия деп аталады.

Адвокаттар қолданыстағы заңнаманың сақталуына кепілдік беруге және оларға қорғау және заң көмегін көрсету процесінде хабарланатын мәліметтерді құпия сақтауға міндетті. Олар бұл мәліметтерді клиенттің келісімінсіз жария ете алмайды. Бұл адвокаттың барлық қызметіне, соның ішінде азаматтық, қылмыстық және әкімшілік істерге қатысты міндетті талап. Бұл "Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" Қазақстан Республикасының Заңымен, адвокаттар алқасының Жарғысымен және адвокаттар алқасының жалпы жиналысының (конференциясының) шешімімен қабылданатын адвокаттың кәсіби этикасы ережелерімен реттеледі.

Адвокатураны ұйымдастыру қағидаттарының бірі орталықсыздандыру қағидаты болып табылады, ол өзін-өзі басқару ұйымдарының тәуелсіздігін, орталық және жоғары тұрған басқару органының жоқтығын, сондай-ақ бір адвокаттар алқасының басқа алқаның істеріне араласпауын білдіреді.

Адвокат Азаматтың заңды құқықтарын қорғаған кезде (немесе заңсыз сотталған немесе оның талабы негізсіз қабылданбаған), ол белгілі бір адам үшін ғана емес, жалпы қоғам үшін де маңызды рөл атқарады. Бұл қате сот шешімдерінің алдын алуға және заңдылық пен заңдылыққа деген сенімді нығайтуға көмектеседі.

Заңға сәйкес жеке құқықтарды қорғауда білікті және шешуші адвокат Азаматтың, қоғамның және мемлекеттің мүддесі үшін әрекет етеді. Қылмыстық және азаматтық істерде сот төрелігін дұрыс жүзеге асыру тек Белсенді мемлекеттік органдарды ғана емес, сонымен бірге күшті, тәуелсіз және тәжірибелі адвокатты да талап етеді.

С.Тыныбеков Заңда бекітілген заңдылық, орталықсыздандыру және корпоративтілік сияқты қағидаттарды адвокатура жүйесіне енгізуді ұсынады. Ол сондай-ақ алқаға кіру және шығу еріктілігін, гуманизмді, адвокаттардың тең құқығын және олардың мүдделерін ескеруді, адвокаттың материалдық қызығушылығы мен әлеуметтік әділеттіліктің үйлесімді үйлесімін, басшылықтың ұжымшылдығын, адвокаттар алқасының қызметіндегі ашықтық пен ашықтықты қамтитын қолданыстағы қағидаттар жүйесін белгіледі. олар заңға қайшы келмейді. Алқа өз өкілеттіктерін кеңейтуді ұсынады және ол өз бастамасы бойынша кез келген шешім қабылдайтынын мәлімдейді. Ол сондай-ақ адвокаттар алқасының өміріне белсенді қатысады, адвокаттардың кәсіби құқықтары мен мүдделерін қорғайды және олардың қажеттіліктері мен сұраныстарына назар аударады [5, 112 б.].

Жалпы, біз осы бапты кеңейту және толықтыру қажеттілігі туралы автормен келісеміз, бірақ оның ұсынылған ережелері корпоративтілікті, орталықсыздандыруды және мүмкін заңдылықты қоспағанда, осы деңгейдегі нормативтік құқықтық актіде бекітілмейді деп санаймыз. Егер осы қағидаттардың мазмұнын қарастыратын болсақ, онда олар адвокаттардың мінез-құлқының этикалық ережелері немесе жергілікті реттеу деңгейінде ұйымдастыру мен қызмет принциптері ретінде пайдаланылуы мүмкін (жарғылар, кеңселердің құрылтай құжаттары, адвокаттар кеңселері, адвокаттар алқалары, адвокаттар одағы немесе достастық) [13].

Қорғауға қатысты Потокина О.В. адвокат оның мәні мен мазмұнын білдіретін, сонымен қатар оның алдында тұрған міндеттердің орындалуын қамтамасыз ететін кәсіби қорғаудың қолданыстағы қағидаларын басшылыққа алуы керек деген қорытындыға келді [14, 7 б.].

Тек соңғы жылдардағы әдебиеттерде қылмыстық процесте қорғаудың тактикасы мен әдістемесі бойынша осындай қызметтің қағидаларын қалыптастыруға талпыныс жасалды. Атап айтқанда, Варфоломеева Т.В. қорғау әдістемесінің қағидаларын қорғаныс ережелері деп атайды. Сонымен қатар ереже-қағидалардың жоғарыда аталған жүйесі біршама үзінді болып табылады және кейбір позициялар бойынша негізгі бастаулардың талаптарына жауап бере алмайды, элементтер мазмұнда бір-бірін қайталайды [15, 31 б.].

Бірақ, Жәмиева Р.М. ұсынған жүйесі қызмет саласын (тактикалық қана емес, сонымен қатар іс жүргізу, сот сатыларында, сот әрекеттерінде) ескере отырып, пысықтауды және трансформациялауды қажет ететіні назар аударуға

тұратындығы күмәнсіз. Ол әзірленген ережелерді кәсіби қорғау тактикасын іске асырудың негізгі қағидалары деп атайды [11, 6 б.]:

Баев М.О. әзірлеген қағидалар қызығушылық тудырады. Ол кейбір қағидаларды тактикалық құралдардың рұқсат етілу өлшемдеріне жатқызатынын ескере отырып, бұл ережелердің саны бестен онға дейін өзгертіні рас. Бұл жағдайда автор заңдылықты, таңдауды, әдептілікті тактикалық құралдардың рұқсат етілу өлшемдеріне жатқызады, шын мәнінде, біздің ойымызша, бұл қорғау тактикасының қағидалары, сонымен қатар қорғаудың өзі [16, 24 б.].

Біз сот сатыларында қорғаушы қызметінің қағидаларын қалыптастыру үшін қылмыстық процестің неғұрлым маңызды қағидаларын өзектендірдік, осы жүйенің қалыптасуына әсер ететін жалпы шарттарды анықтадық. Нормативтік ережелерді ғана емес, сонымен қатар қорғаудың барлық түрлерін ескеретін қызмет қағидаларының мазмұндық жағы назар аударуды қажет етеді.

1.2 Адвокат-қорғаушының қызметін ұйымдастырудың құқықтық мәселелері

Қазақстанда қорғау институтының ежелден келе жатқан дәстүрлері бар. Бүгінде қазақ құқығының қайнар көздері белгілі (Гродеков Н., [17] Сабатаев С., Баллозек Л. [18] және т.б. еңбектері) адвокаттардың сот төрелігін жүзеге асыруға тікелей қатысуы туралы айтылмай отырса да, қорғау институтының бастапқы нысандары Қазақстан аумағында 18-19 ғасырларда болған деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Құқықтық әдет-ғұрып заңының материалдарында сот процесінде дінге қарсы қылмыстар «қылмыскерді өкінуге әкелуі мүмкін адамдар да қысым жасайды» деген мәліметтер бар. Бүгінгі таңда адвокаттың міндеттерінің бірі клиенттің өкінуіне ықпал ету екенін ескере отырып, бұл жағдайда күдіктіні қорғау өкілдігі бар екеніне күмәндандудың қажеті жоқ.

Демократиялық құқықтық институт ретінде адвокатура революцияға дейінгі барлық мекемелердің тағдырымен бөлісті және 1917 жылғы қазан оқиғаларынан кейін жойылды. 1922 жылы 26 мамырда Лениннің Жарлығымен адвокатура институты адвокаттар алқасы түрінде қайта құрылды, бірақ сталинизм дәуірінде адвокаттардың рөлі өте символикалық болды.

1979 жылы «КСРО адвокатураның туралы» жаңа заңның қабылдануымен адвокатураның құқықтық мәртебесі едәуір нығайды. Осы Заң шеңберінде 1980 жылғы 13 қарашада «ҚазКСР адвокатураның туралы» ереже қабылданды [19, 22 б.].

Қазақстанның саяси тәуелсіздігін бекіте отырып, мемлекеттілікті және құқықтық жүйені дамыту үшін жаңа негіз пайда болды, оның бір бөлігі кәсіби қорғау институты – адвокатура болып табылады [20, 98 б.] .

Адвокатура қоғамдық ұйым болып табылмайды, дегенмен, оны жиі солай атайды. Адвокатура мен қоғамдық ұйымның арасындағы айырмашылық, ең алдымен, қоғамдық ұйымдарға біріккен адамдар өздері үшін мақсаттар мен міндеттерді қояды, яғни олар өздерінің ортақ мүдделерін дамытады. Адвокатқа мақсаттар мен міндеттер сырттан енгізіледі. Адвокатураның қоғамдық

ұйымдармен ұқсастығы тек екеуі де ерікті бірлестіктер болып табылады, бірақ біріктірушілердің бастапқы мәртебесі әртүрлі [21, 34 б.].

Адвокаттар мен олардың бірлестіктерінің алдында тұрған мақсаттар мен міндеттер азаматтар мен заңды тұлғалардың табиғи және игілікке ие болған құқықтарын кәсіби қорғаудың объективті қажеттілігімен айқындалады. Сондықтан адвокатураның мақсаттары мен міндеттерін адвокаттардың өздері емес (мемлекет емес), қоғам қояды деп айтуға болады. Адвокатура қоғамның сұраныстарын қанағаттандыра отырып, оның одан әрі дамуын қамтамасыз етеді.

Демек, жеке және тәуелсіз адвокатураның азаматтық қоғамның дамуы мүмкін емес деп айтуға болады. XIX ғасырдың соңында орыс заңгері Васковский Е.В. жазғандай, «қылмыстық және азаматтық процесте құқық қорғаушы уәкілетті қоғам ретінде және оның мүдделері үшін әрекет етеді.

Адвокаттарды жеке тұлғалардың жалдамалы серіктестері емес, тек қоғамның уәкілетті өкілдерінің тануы адвокатураға өмір сүру құқығын береді және тек осы тұрғыдан оның қажеттілігін дәлелдеуге болады» [22, 321 б.].

Алайда жоғарыда айтылғандардан адвокатура мен мемлекеттің мақсаттары қарама-қайшы деуге болмайды. Сот ісін жүргізу және, әсіресе, қылмыстық процесс адвокаттардың қатысуынсыз мүмкін емес, олар айыптау немесе басқа талаптар жүзеге асырылатын мемлекет пен күдіктінің арасында тұрған секілді. Сонымен қатар ҚР Конституциясының 16-бабын еске алу керек, онда «ұсталған, қамауға алынған, қылмыс жасады деп айыпталған әрбір адам адвокаттың көмегін пайдалануға құқылы» делінген [1].

Осылайша мемлекет адвокаттардың кәсіби қызметіне тікелей мүдделі. Демек, адвокатура мемлекеттен шеттетілген кезде де қоғам мен мемлекет тұрғысынан маңызды функцияларды орындайды.

Адвокаттар алқаларының құқықтық табиғатын айқындау олар мен мемлекеттік органдар арасындағы өзара қарым-қатынастардың сипатын түсінуге де ықпал етеді. Мемлекет адвокатура қызметінің тәуелсіздігін және барлық қалаушылар үшін заң көмегіне қолжетімділікті қамтамасыз етуге, адвокаттардың біліктілігін арттыру жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыруға жәрдемдесуге, адвокаттарды қудалаудан, олардың кәсіби қызметін негізсіз шектеуден қорғауға шаралар қабылдауға, адвокаттардың еңбегіне ақы төлеуге мемлекет бөлетін ақша қаражатының ұтымды жұмсалуды қадағалауға тиіс.

Көбінесе адвокаттар өз кәсіптерінің мәнін діни қызметкерлердің қызметімен салыстырады, олар өз қызметшілерін сенімді адамның мойындауының құпиясын сақтауға міндеттейді. Бұл тұрғыда кәсіби адвокаттық этика және конфессионердің міндеттері сияқты ұғымдар арасында шынымен ортақ нәрсе бар.

Сондай-ақ адвокаттардың бірлестіктері өздерінің жеке, ерекше корпоративтік мүдделерін қорғау үшін, құзыретті, жақсы дайындалған адвокаттар корпусын құру үшін, сондай-ақ заң көмегін көрсету сапасын бақылау үшін құрылатындығын атап өткен жөн. Бұл тұрғыда адвокаттық бірлестіктер ішінара «шеберхана заңдарын», дәстүрлерді, белгілі бір консерватизмді дамытуға ұмтылатын кәсіби одақтарға ұқсайды. Сонымен бірге адвокатура

коммерциялық ұйым деп айтуға болмайды, өйткені ол өз алдына тікелей пайда табу мақсаттарын қоймайды.

Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, адвокатура кәсіби, қоғамдық, діни, корпоративтік және т.б. ұйымдардың ерекшеліктерін біріктіретін ерекше, нақты жіктеуге жатпайтын қоғамдық институт деп қорытынды жасауға болады. Әрине, оның жұмыс істеуі кәсіби құқық қорғау қызметінің ерекшелігін ескеретін ерекше нормативтік реттеуді қажет етеді.

Қазақстан Республикасындағы адвокатура деп адвокаттық қызметпен айналысатын адамдардың ерікті бірлестігін түсіну әдетке айналған. Адвокатураның ұйымдастырушылық нысаны дәстүрлі түрде құрылтайшылар тобының - жоғары заңгерлік білімі бар адамдардың өтініші бойынша немесе атқарушы органдардың бастамасы бойынша құрылатын адвокаттар алқасы болып табылады.

Адвокатураның кәсіби қорғау және өкілдік институты ретінде өмір сүруінің мәні мен мақсаты - барлық мұқтаж адамдарға заңгерлік көмек көрсету болып табылады. «Адвокаттар - бұл сотта жеке тұлғалардың құқықтарын қоғамдық игілік үшін және оның мүддесі үшін қорғайтын мамандар, құқықтанушылар» - деп Ресейдің революцияға дейінгі құқық тарихшысы Бородин Д. Н. айтып кеткен[23, 65 б.].

Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілетін халыққа заң көмегі жеке адамның құқықтық қорғалуының тиісті деңгейіне қол жеткізу мақсатында адвокатура, нотариат, заң фирмалары, қоғамдық бірлестіктер және басқа да субъектілер іске асыратын азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге және қорғауға бағытталған іс-шаралар жүйесін білдіреді.

Жеке тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау ісіндегі ең маңызды рөл азаматтар мен ұйымдарға білікті заң көмегін көрсетудің жалғыз мақсаты бар мамандандырылған әлеуметтік институт ретінде адвокаттар алқасына тиесілі екені сөзсіз.

Бүгінгі таңда Қазақстанда адвокатураның маңыздылығын арттыру түрлі факторларға байланысты. Бұл қоғамды демократияландыру процесі, нарықтық қатынастарды тереңдету және сот-құқық жүйесін дамыту. Сонымен бірге құқық қорғау қоғамдық бірлестіктері, кәсіптік одақтар сияқты азаматтық қоғамның маңызды институттарының жеткіліксіз дамуы, халықтың құқықтық мәдениетінің төмендігі, заңнаманың жетілдірілмеуі қазақстандық адвокатураның қызметіне әсер етпей қоймайды. Жоғарыда аталған өзара тәуелді және өзара байланысты факторлар осы процестердегі адвокатураның нақты рөлі мен орнын түсіну үшін белгілі бір ғылыми-теориялық түсінуді қажет етеді.

1. Адвокаттар алқасы негізгі, бірақ заңгерлік көмек көрсетуді қамтамасыз ететін жалғыз ұйым емес екенін айта кету керек. Белгілі адвокат Тарло Е. Г. атап өткендей, заңгерлік көмекке құқық - бұл конституциялық, азаматтық, қылмыстық іс жүргізу, азаматтық іс жүргізу, әкімшілік, қаржылық және басқа да құқық салаларының нормалары тығыз байланысқан көп жоспарлы, күрделі, кешенді институт. Сонымен қатар заңгерлік көмек құқығын қамтамасыз ету проблемасының құқықтық мазмұннан басқа саяси, әлеуметтік-мәдени,

экономикалық және басқа да аспектілері бар. Сондықтан заңгерлік көмекке конституциялық құқықты әртүрлі бағыттағы мамандардың жан-жақты зерттеуі қажет етеді [24, 11-12 бб.].

2. Сонымен қатар адвокаттық қызметпен айналысатын адамдардың бірлестіктері (адвокаттар алқасы) «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы шеңберінде құрылатын ұйымдардан түбегейлі ерекшеленеді [25].

Ұйымның бұл екі формасы өз мақсаттарында, функцияларында, құқықтық реттеу субъектілерінде, өз мүшелерінің құқықтық мәртебесінде, міндеттерінде және т. б. айтарлықтай айырмашылықтарға ие. Қазақстандағы "Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" 20-бапқа сәйкес Адвокаттық алқалар жеке және заңды тұлғаларға білікті заң көмегін көрсету, адвокаттардың құқықтары мен заңды мүдделерін білдіру және қорғау және заңда белгіленген өзге де функцияларды орындау үшін құрылады. Адвокаттар алқалары коммерциялық емес, тәуелсіз, кәсіби, өзін-өзі басқаратын және адвокаттар қаржыландыратын тәуелсіз ұйымдар болып табылады. Бұл адвокаттар алқасының құқықтық сипатын айқын көрсетеді. [3].

Жоғарыда айтылғандай, адвокаттарға жүктелген жауапкершіліктер адамның өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға, сондай-ақ білікті заң көмегіне құқықтарын қоса алғанда, Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген қоғамдық мүдделерді көрсетеді.

Бірлестік бостандығына конституциялық құқық Қазақстан Республикасы Конституциясының 23-бабына сәйкес мемлекет қорғайтын және қоғамның мүдделеріне жауап беретін адам мен азаматтың негізгі құқықтарының бірі болып табылады. 1966 жылғы 19 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге сәйкес, әр адам өз мүдделерін қорғау үшін кәсіподақтар құру және қосылу құқығын қоса алғанда, бірлестіктер құру үшін басқа адамдармен еркін бірігуге құқылы (22-бап, 1-тармақ) [26].

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында ешкімді де белгілі бір ассоциацияға зорлықпен кіргізуге болмайды (20-баптың 2-бөлігіне) Адвокаттар бірлестіктерін құру құқығы БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комиссиясы бекіткен 1987 жылғы 3 қыркүйектегі Сот төрелігінің тәуелсіздігі туралы жалпыға бірдей декларацияда да бекітілген [27].

Жоғарыда көрсетілгендерге сәйкес Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 2-бабының 2-тармағында «азаматтар мен заңды тұлғалар өздерінің азаматтық құқықтарын өз еркімен және өз мүддесімен ие болатыны және жүзеге асыратыны туралы ережені бекітеді. Олар шарт негізінде өз құқықтары мен міндеттерін белгілеуде және шарттың заңнамаға қайшы келмейтін кез келген талаптарын айқындауда ерікті» [28].

Бұдан келіп шығатыны адвокаттар мен олардың алқалары ерікті негізде, жеке немесе ұжымдық мүшелік бастауларында адвокаттардың қоғамдық бірлестіктерін құруға немесе адвокаттардың әртүрлі қоғамдық бірлестіктерінің мүшелері қатысушылары болуға құқылы.

Адвокаттардың бұл құқығы Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2007 жылғы 14 ақпандағы № 2 қаулысымен де расталды, онда

адвокаттарды ортақ мақсаттарға қол жеткізу үшін ерікті негізде құрылатын кез келген қоғамдық бірлестікке бірігу құқығынан айыруға болмайды деп көзделеді. Осы баптың авторы осы мәселе бойынша Конституциялық Кеңесте сарапшы ретінде сөз сөйлеп, өзінің қорытындысында осы отырысқа қатысатын мүдделі тұлғалардың назарын жоғарыда көрсетілген мән-жайға ерекше аударды [29].

Сонымен бірге адвокаттардың қоғамдық бірлестіктері Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңында көзделген адвокаттар алқасының не оның органының функцияларын өзіне иемденуге құқығы жоқ. Қоғамдық бірлестікті құрудың негізгі мақсаты ұжымдық мүдделерді іске асыру және қорғау, Қазақстан Республикасының заңнамасында тыйым салынбаған өзге де қызметті жүзеге асыру болып табылады. Осылайша қоғамдық бірлестік-бұл ең алдымен белгілі бір адамдардың ерекше мүдделерін қорғауға арналған бірлестік. Оған қарағанда адвокаттар алқалары «Қоғамдық бірлестіктер туралы» ҚР заңында көзделгендей, қауымдастық мүшелерінің өздерінің мүдделерін қорғауға қатысты емес, адвокаттар көрсететін көмекке мұқтаж жеке және заңды тұлғалардың шектеусіз тобының мүдделерін қорғауға қатысты сот төрелігін жүзеге асыру саласында мемлекеттік маңызы бар функцияны орындайды.

Адвокаттар алқалары жаңа мүшелерді қабылдауды жүзеге асырады, бұл сот төрелігін жүзеге асыруға қатысуға рұқсат беруді, тағылымдаманы ұйымдастыруды, олардың кәсіби қызметін бақылауды көрсетеді. Бұл функциялар қоғамдық бірлестіктерге тән емес. Адвокаттардың құқықтары мен міндеттері, олардың мәртебесінің ерекшеліктері, клиенттермен қарым-қатынасы қоғамдық бірлестіктің міндеттеріне сәйкес келмейді. Адвокат мәртебесі адвокаттар алқасына мүшеліктің ажырамас бөлігі болып табылатыны белгілі. Алқаға мүшеліксіз адвокаттық қызметті жүзеге асыру мүмкін емес. Сонымен қатар, адвокат мәртебесі тиісті емтихандарды тапсыру арқылы ғана емес, сонымен қатар алқаға қабылдануы арқылы да алынады.

Адвокаттардың азаматтарға және ұйымдарға заң көмегін көрсетуі заңмен тыйым салынбаған түрлі тәсілдермен және құралдармен жүзеге асырылуы мүмкін. Алайда адвокаттар алқасы үшін де, адвокаттардың қоғамдық бірлестіктері қызметінің де ортақ міндеттері азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету, адвокатураның қоғамдық-құқықтық институт ретіндегі тәуелсіздігін нығайту болып табылады.

Бүгінде Қазақстанда республикалық деңгейде ҚР Әділет министрлігінде 1992 жылғы 31 тамызда тіркелген қоғамдық бірлестік - Қазақстан Республикасының адвокаттар одағы жұмыс істейді. Бұл бірлестік адвокаттар мен олардың алқаларының құқықтарын қорғау, құқық қорғау, мемлекеттік органдармен, мемлекеттік емес ұйымдармен өзара іс-қимыл жасау, сондай-ақ халықаралық-құқықтық қатынастар субъектілерімен ынтымақтастықты дамыту және нығайту мақсатында құрылған. Ол республика аумағында бар барлық адвокаттар алқаларының мүшелерін ерікті негізде біріктіреді [30, 88 б.].

Қазақстанның адвокаттар одағының жұмыс істеуі және оған мүшелігі адвокаттар үшін коммерциялық емес ұйымның ерекше міндетті монополиялық ұйымдық-құқықтық нысанын мүлде белгілемейді. ҚР Конституциясында

адамның абсолютті және ешкім айыра алмайтын құқықтары мен бостандықтары бекітілген (12-баптың 2-тармағына) және адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін екендігі ерекше белгіленген (39-баптың 1-тармағында) [1].

Осылайша Конституция мен қолданыстағы заңнама адвокаттар бірлестіктерінің басқа нысандарын пайдалануға мүмкіндік береді. Адвокаттар ҚР басқа азаматтары сияқты жаңа қоғамдық бірлестіктер құруға немесе бұрыннан бар бірлестіктерге кіруге құқылы. Азаматтардың әлеуметтік, кәсіби және басқа да құқықтарын қорғайтын басқа ұйымдар мен органдарды құруды тек адвокаттардың өздері немесе адвокаттар алқасы шешеді. Бұл ретте Қазақстан Республикасының заңнамалық актілері барлық қоғамдық бірлестіктер мен коммерциялық емес ұйымдардың тең мәртебесін сақтауды талап етеді, бұл басқарудың иерархиялық жүйесін монопольді құруға мүмкіндік бермейді. Адвокаттың адвокаттардың қоғамдық бірлестігінің қызметіне қатысуы немесе қатыспауы оның құқықтары мен бостандықтарын шектеу үшін негіз бола алмайды («Қоғамдық бірлестіктер туралы» ҚР Заңының 6-бабы).

Республика адвокаттарының барлық қоғамдық бірлестіктерінің ортақ қағидалары олардың адвокаттар алқасының қызметіне басшылық жасамауға және араласпауға тиіс екендігі болып табылатынын атап көрсетеміз.

Сот-құқық жүйесін одан әрі азаматтардың кәсіби заң көмегін алу құқығын бекітетін конституциялық норманы іске асыру Қазақстанның алдағы 2010 жылы ЕҚЫҰ-ға төрағалық етуі адвокаттар алқасының жекелеген белсенді мүшелерін тек адвокатура мен адвокат қана емес, тікелей азаматтар мен ұйымдар тап болатын ортақ мәселелерді өз деңгейінде шешуге шақырылған түрлі құрылымдар шеңберінде олардың кәсіби қызметін іске асырудың жаңа нысандары мен тетіктерін іздеуге итермеледі. Біздің ойымызша, бұл процесс адвокаттық қызметтің әртүрлі салаларында, соның ішінде жеке және заңды тұлғаларға заңгерлік көмек көрсетуде одан әрі мамандану тенденциясын көрсетеді. Осыған байланысты практик-ғалым А.В. Розенцвейг бұл мәселені бірнеше рет көтеріп, "Батыста олар адвокаттың не екенін түсінбейді" деп атап өтті. Онда ажырасу, ауыр қылмыстар, кеңес беру, салық және кеден құқығы, корпоративтік құқық және бизнесті заңды қолдау бойынша мамандандырылған адвокаттар бар [31, 12-13 бб.].

Адвокаттардың қызметін мамандандыру туралы мәселе, өкінішке орай, қолданыстағы «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңда көрініс таппады, дегенмен бұл сұрақ күнделікті тәжірибеге енгізу мақсатында адвокаттар алқаларында қойылып, бірнеше рет талқыланды. Іс жүзінде, адвокаттарды мамандандыру процесі жүріп жатыр, бірақ заңгерлік көмектің тәуелсіз түрі ретінде әлі жоқ екенін айта кету керек.

Бұл бірлестіктердің құрылуы жоғарыда аталған факторлармен ғана емес, азаматтар мен лауазымды тұлғалардың адвокатураның өзіне және азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғаушы ретінде адвокатқа қатынасын өзгерту сияқты қазіргі Қазақстан үшін аса маңызды проблеманы шешумен де туындады.

Негізінде дамыған елдерде әлеуметтік өмірдің жекелеген салаларындағы жағдайды белгілі бір тәсілдермен жақсартуға тырысатын бірлестіктер құру табиғи процесс болып табылады.

Осыған байланысты 2007 жылдың қыркүйегінде құрылған «Адвокаттар форумы» қоғамдық бірлестігінің қызметі ерекше назар аударуға тұрарлық. Шығармашылық, ұтқырлық, жаңа ақпараттық пиар-технологияларды қолдану оның қызметінің айрықша белгілері болып табылады. Форум жарғысын жасаушылар «Адвокаттар форумына» мүшелік шарттарына өте либералды көзқараспен қарады. Осы бірлестік Жарғысының 3.1-тармағына сәйкес адвокаттардың өзінен басқа 18 жасқа толған ҚР азаматтары, осы бірлестік қызметінің қағидаларын, мақсаттары мен мәнін бөлісетін және оның Жарғысын мойындайтын шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдар да мүше бола алады [32].

Бұл бірлестіктің мүшелері адвокаттардың ғана емес, сондай-ақ азаматтардың, қоғамның түрлі салаларындағы ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін білдіреді және қорғайды. Өз қызметін жүзеге асыру кезінде бірлестік өзінің алдына біреуге қарсылас ұйым болу мақсатын қоймайды. Азаматтарды заңгерлік көмекпен, ал күдіктіні - кәсіби қорғаумен қамтамасыз етудің мемлекет жүктеген жауапты миссиясын іске асыруда адвокатураға жәрдем көрсету осы бірлестік қызметінің мақсаттарының бірі болып табылады. Сонымен қатар бұл бірлестік қызметінің негізгі қағидасы - ынтымақтастық. «Адвокаттар форумы» қоғамдық бірлестігі құрылған сәттен бастап ол адвокатура мен адвокаттар мәртебесін нығайту бойынша елеулі жұмыс жүргізді, атап айтқанда:

- «Адвокаттық қызмет және адвокатура туралы» заң жобасы әзірленді;
- Қазақстандық форумның веб-сайты әзірленді және ашылды (www.lawforum.kz.)

Сайтты енгізу халыққа заңгерлік көмекті көрсету саласында мүлдем жаңа мүмкіндіктер ашады. Электрондық форматта жүгінген азаматтарға тегін заңгерлік кеңес беру ұйымдастырылды.

Конференция өткізілді, онда заңгерлерге құқықтық мәселелер мен адвокаттық қызметті одан әрі реттеу перспективаларын талқылау ұсынылады. Заңгерлік конференция қазіргі уақытта үш тілде жұмыс істейді: қазақ, орыс және ағылшын.

Адвокаттар форумының сайтында барлық мүдделі тұлғаларға заңды бұзудың барлық фактілері туралы хабарлауға шақыру орналастырылған. Бұл деректер халыққа құқықтық көмек көрсетуге талдау және кешенді мониторинг жүргізу үшін қажет.

Сонымен қатар форум мерзімді басылымдарда адвокаттар мен заңгерлер дайындаған «Адвокаттар форумы» және олардың серіктестері мақалаларын орналастыруды ұйымдастырды. Теледидарда заңнаманы түсіндіру бойынша Адвокаттар Форумы мен 31 телевизиялық арнаның бірлескен жобасы іске қосылды. «Новое поколение» газетінде «Адвокаттық тарих» тұрақты айдары және «Юридическая газета» газетінде тұрақты тақырыптық бет жұмыс істейді.

Адвокаттар форумы қолданыстағы қылмыстық заңнаманың кейбір ережелерінің Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігіне қатысты құқықтық пікірлер дайындауға және ұсынуға бағытталған. Осы жұмыс шеңберінде қоғамдық бірлестікке қатысушылардың бірі Н. Гутарова Қазақстан Республикасының Конституциялық сотына Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 361-бабының 1 және 4-бөліктерін мүшелікке зақым келтірді деп айыпталған тұтқындарды қорғау мәнмәтінінде Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес келмейді деп тану туралы өтінішхат берді. Нәтижесінде өтініш қанағаттандырылды және Конституциялық Кеңес аталған нормаларды Конституцияға сәйкес емес деп таныды.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы Конституциясының талаптарына сәйкес нарықтық экономиканың жұмыс істеуі жағдайында адвокаттар ұйымы мен олардың қызметінің маңызды мәселелерін реттеуге арналған Қазақстан Республикасының Адвокатура туралы заңнамасы түбегейлі өзгертуді қажет ететіні даусыз. Адвокатура және адвокаттық қызмет туралы жаңа заң қабылдау қажеттігі туындады. «Адвокаттар форумы» әзірлеген заң жобасы кең талқылауды бастауға негіз бола алатын еді. Бұл заң жобасында, біздің ойымызша, адвокатура мен адвокаттық бірлестіктердің құқықтық мәртебесін түбегейлі күшейтетін нормаларды қалыптастырудың орындылығы туралы ұсыныс басым бағыттардың бірі болып табылады.

Бүгінгі таңда адвокаттар форумы қоғамдық бірлестіктің үстемдікке немесе көшбасшылыққа ұмтылмай, оның орнына осы жүйені жетілдіріп, дамыта отырып, адвокатура жүйесімен қалай тиімді қарым-қатынас жасай алатындығының мысалы болды.

Мүшелердің (адвокаттардың) жалпы жиналысы коммерциялық емес әріптестіктің (алқаның, бюроның) жоғары басқару органы болып табылады, ол адвокаттық құрылым қызметінің маңызды мәселелері бойынша шешімдер қабылдайды. Алайда, адвокаттық құрылымда көптеген адвокаттар болған жағдайда, оның ішінде әр түрлі филиалдарда жұмыс істейтіндер де жиналыстарға жеке қатыса алмауы қиын. Бұл ұсыныстарды тудыруы мүмкін құрылымдық бөлімшелер таңдаған делегаттардың дауыс беруі, сырттай дауыс беру немесе адвокат емес өкілдерді жиналыстарға шақыру. Алайда, бұл ұсыныстар олардың заңдылығы мен адвокаттық этикаға сәйкестігіне күмән тудырады.

Адвокаттық құрылымның қазіргі қызметіне қатысты мәселелерді шешу үшін алқалы басқару органы - Төралқа немесе кеңес жиі құрылады. Алайда, оны құру қажеттілігі құрылымдағы адвокаттардың санына байланысты, ал оның құзыреті жалпы жиналыстың айрықша құзыретіне жататын мәселелерді қоспағанда, құрылтай құжаттарымен анықталады.

Адвокаттық құрылым үшін, әдетте, жеке дара сипатқа ие (төраға, президент, басқарушы) және адвокаттық құрылымды басқару функциясын орындайтын атқарушы орган да маңызды болып табылады.

Адвокаттар алқасы мен адвокаттар алқасы - бұл адвокатураны ұжымдық түрде жүзеге асырудың екі түрі, бірақ олардың арасында басты айырмашылық бар. Адвокаттар алқасының мүшелері алқаның немесе жалпы алқаның басқа

мүшелерінің міндеттемелері үшін жауап бермейді және керісінше, алқа өз мүшелерінің міндеттемелері үшін жауап бермейді. Адвокаттар кеңсесінде серіктес адвокаттар арасындағы қарым-қатынас клиенттер алдындағы міндеттерін орындау үшін өзара жауапкершілікке негізделген.

Заң бойынша, адвокаттар жеке тұлға ретінде клиенттермен шарттық құқықтық қатынастардың субъектілері болып табылады және өз міндеттемелерінің тиісті түрде орындалуына жауап береді. Адвокаттар кеңсесінде барлық серіктестер клиенттермен азаматтық-құқықтық қатынастардың тараптары болып табылады, ал сенімхаты бар басқарушы немесе басқа серіктес клиенттер алдында жауап береді. Сондықтан, егер клиент нәтижеге риза болмаса, олар істі кім жүргізгеніне қарамастан, серіктестердің кез келгеніне өз талаптарын қоюға құқылы. Серіктестердің жауапкершілігі серіктестік келісім аяқталғаннан кейін де сақталатынын ескеру маңызды.

Адвокаттық қызметті ұйымдастырудың бұл түрі кең танымал емес, мүмкін адамдар басқалардың қателіктері үшін жеке жауапкершілікті алғысы келмейді. Клиенттерді басқарушы серіктеске берудің орнына, сіз олармен өз атыңыздан келісім жасай аласыз және өз бетіңізше жұмыс жасай аласыз. Қазақстанның кейбір өңірлерінде адвокаттық бюролар жоқ немесе олардың саны өте аз.

Адвокаттар алқасы бюроға қарағанда артықшылықтарға ие және қайда бару керектігін білмейтін жас адвокаттар өз таңдаулары туралы байыпты ойлануы керек. Болашақ әріптестердің кәсібилігіне деген сенім олардың тәжірибесін, білім деңгейін және жұмыс әдістерін ескере отырып, өте жоғары болуы керек.

Заңгерлік кеңес-бұл адвокаттық қызметті ұжымдық ұйымдастырудың ең аз таралған түрі, оны құрудың ерекше тәртібімен түсіндіріледі. Мұндай консультациялар, әдетте, адвокаттар өз кеңселерін, алқаларын немесе бюроларын құра алмайтын экономикалық жағынан қолайсыз жерлерде құрылады. Заң консультациясын құру үшін ауданда бір судьяға кемінде екі адвокаттың болуы, тиісті атқарушы органның ұсынысы және Субъектінің адвокаттар палатасы кеңесінің шешімі талап етіледі [32].

Заңгерлік кеңесте жұмыс істеу үшін жіберілетін адвокаттардың кандидатураларын және оларды жіберу тәртібін субъектінің адвокаттық палатасының кеңесі бекітеді.

Адвокаттар өз кеңселерінде немесе адвокаттар алқасы, адвокаттар Кеңесі және заңгерлік кеңес сияқты ұйымның ұжымдық нысандарында жеке жұмыс істей алады. Қазақстан Республикасындағы "адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" заң адвокатураны ұйымдастыру мен оның қызметінің негізгі қағидаттарын белгіледі, бұл оның тиімділігін едәуір арттырды. Алайда, кейбір мәселелер әлі шешілмеген және қосымша зерттеуді қажет етеді [3].

Кәсіби қорғаныс мәртебесін жақсарту үшін қорғаушылардың өкілеттіктерін кеңейту, жазбаша кеңестер мен анықтамаларды императивті түрде ұсыну, қорғаушы мен мемлекеттік айыптаушының іс жүргізу жағдайын теңестіру сияқты қосымша шаралар қабылдау қажет.

Алайда, ұйымдастырушылық факторлар адам құқықтарын тиімді қорғауға кедергі болып табылады. Мысалы, шалғай аудандардан кадрлардың кетуіне байланысты 50-ден астам аудандық заңгерлік кеңес кәсіби қорғаушылардан

айырылды, ал 60-тан астам ауданда тек бір адвокат жұмыс істейді. Бұл мәселенің себептерінің бірі қорғаушылар корпусын құру үшін жеткілікті ойластырылмаған мемлекеттік лицензиялау саясаты деп санаймыз.

1.3 Қазақстан Республикасында адвокат-қорғаушының құқықтық мәртебесі және қызметінің кепілдіктері

Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» 2018 жылы 5 шілдеде қабылданған заңына сәйкес, «адвокат - жоғары заң білімі бар, адвокаттық қызметпен айналысуға лицензия алған, міндетті түрде адвокаттар алқасының мүшесі болып табылатын және адвокаттық қызмет шеңберінде кәсіптік негізде заң көмегін көрсететін Қазақстан Республикасының азаматы» деп көрсетілген [3]. Демек, адвокат дегеніміз-заңгерлік көмек көрсету мамандығы және негізгі қызмет түрі болып табылатын жеке тұлға, осы кәсіптен басқа (ғылыми, оқытушылық және басқа да шығармашылықты қоспағанда), оның басқа ештеңемен айналысуға құқығы жоқ. Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылатын жеке тұлғалар ғана адвокат бола алады. ҚР аумағында тұратын азаматтығы жоқ адамдар немесе басқа елдердің азаматтары адвокат бола алмайды. Адвокат болу үшін ҚР азаматтығынан басқа жоғары заңгерлік білімі болуы және адвокаттық қызметпен айналысу құқығына лицензия алу қажет. Заң адвокаттық қызметпен айналысқысы келген тұлғаға қатаң талап қояды. Қасақана қылмысы үшін соттылығы бар; белгіленген тәртіппен әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі деп танылған; адвокаттар алқасынан шығарылған, сондай-ақ тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін құқық қорғау органдарынан шығарылған (босатылған күнінен бастап бір жыл ішінде) тұлға адвокат бола алмайды.

Адвокат мәртебесін алу үшін "Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" заңда белгіленген талаптарды, сондай-ақ тағылымдамадан өту ниетін қанағаттандыру қажет. Осы талаптарға сай келетін адам адвокаттар алқасының төралқасына Адвокаттардың тағылымдамадан өту тәртібі туралы ережеде айқындалған өтінішпен және қажетті құжаттармен жүгіне алады. Бұл Ереже Қазақстан Республикасы Әділет министрінің бұйрығымен бекітіледі және Республикалық адвокаттар алқасының ұсынымдарын ескереді.

"Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" Заңның 8-бабының 8 - тармағына сәйкес Адвокаттардың тағылымдамадан өтушілері үшін тағылымдама 6 айдан 1 жылға дейін болуы мүмкін. Тағылымдама үшін төлемнің бірыңғай мөлшерін адвокаттар алқасының төралқасы белгілейді және Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 8 ақпандағы № 54 бұйрығымен бекітілген және Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде 2012 жылғы 20 ақпанда 7430 нөмірімен тіркелген адвокаттар тағылымдамасынан өту туралы Ережеге сәйкес айлық есептік көрсеткіштің он еселенген мөлшерінен аспауға тиіс [33].

ҚР Заңының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» 8-1-бабына сәйкес тағылымдамадан өткен адамдар облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың аумақтық әділет органдары жанынан құрылатын

адвокаттық қызметпен айналысуға үміткер адамдарды аттестаттау жөніндегі комиссияда аттестаттаудан өтеді.

Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 22 мамырдағы «Тағылымдамадан өткен және адвокаттық қызметпен айналысуға және нотариаттық қызметпен айналысу құқығына үміткер адамдарды аттестаттаудан өткізу қағидаларын бекіту туралы» Қаулысына сәйкес аттестаттаудан өтуден босатылады:

1) Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесі жанындағы Біліктілік комиссиясында біліктілік емтиханын тапсырған, сотта тағылымдамадан ойдағыдай өткен және облыстық немесе оған теңестірілген соттың пленарлық отырысының оң пікірін алған адамдар;

2) судьяның өкілеттіктерін теріс себептермен тоқтатқан адамдар;

3) теріс себептермен босатылғандарды қоспағанда, прокурор немесе тергеуші лауазымында кемінде он жыл жұмыс өтілі болған жағдайда прокуратура және тергеу органдарынан босатылған адамдар [34].

Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 15 сәуірдегі «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» Заңының 6 - бабының 3-тармағына сәйкес келесі нормативтік құқықтық актілер бекітілді: «Адвокаттық қызметпен айналысуға аттестаттаудан өткізу» мемлекеттік көрсетілетін қызмет стандарты және «Адвокаттық қызметпен айналысуға лицензия беру, қайта ресімдеу, лицензияның телнұсқаларын беру».

«Адвокаттық қызметпен айналысуға аттестаттаудан өткізу» мемлекеттік көрсетілетін қызметті Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 1558 қаулысымен бекітілген «Адвокаттық қызметпен айналысуға аттестаттаудан өткізу» сәйкес жүргізілген бірақ қазіргі кезде бұл норманың күші жойылған, мемлекеттік көрсетілетін қызмет стандартының негізінде аумақтық әділет органдары көрсетеді. Мемлекеттік көрсетілетін қызмет процесінің құрамына кіретін рәсімдер (іс-қимылдар):

1) өтінішті тіркеу;

2) көрсетілетін қызметті беруші басшысының өтінішті қарастыруы;

3) құқықтық түсіндіру жұмысы және халыққа заңгерлік қызмет көрсету бөлімі басшысының өтінішті қарастыруы;

4) құқықтық түсіндіру жұмысы және халыққа заңгерлік қызмет көрсету бөлімі маманының адвокаттық қызметпен айналысуға аттестаттаудан өткізу туралы өтінішті қарастыру және хабарлама ресімдеу;

5) көрсетілетін қызметті беруші басшысының адвокаттық қызметпен айналысуға аттестаттау өткізу туралы хабарламаға қол қоюы;

6) адвокаттық қызметпен айналысуға аттестаттау өткізу туралы хабарламаны жіберу;

7) адвокаттық қызметпен айналысуға аттестаттау комиссиясын өткізу;

8) Комиссияның мемлекеттік қызмет көрсету нәтижесін ресімдеуі және беруі [3].

"Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" Заңға сәйкес Аттестаттау екі кезеңде өтеді. Бірінші кезеңде кешенді компьютерлік тестілеу өтеді, ол Қазақстан Республикасының заңнамасын білуін және адвокаттық қызметті психологиялық деңгейде жүзеге асыруға дайындығын бағалайды. Екінші

кезеңде үміткерлерге практикалық тапсырма беріледі, онда олар істің мән-жайларын тиісті дереккөздерді пайдалана отырып талдауы керек [3].

Үміткер өз таңдауы бойынша аттестаттаудан қазақ немесе орыс тілінде өтуге құқылы. Тестілеу компьютерлік техниканы пайдалана отырып жүргізіледі.

Аттестаттау нәтижелері бойынша адвокаттық қызметпен айналысуға үміткер адамдарды аттестаттау жөніндегі комиссия аттестаттау өткізілгеннен кейінгі келесі күннен кешіктірмей аттестаттау не аттестаттамау туралы дәлелді шешім шығарады.

Адвокаттық қызметпен айналысуға арналған Лицензия адвокаттық қызметпен айналысуға рұқсат болып табылады және лицензиар Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен және шарттарда тағылымдамадан және аттестаттаудан өткеннен кейін береді. Лицензиар адвокаттық қызметпен айналысуға лицензиялар тізілімін жүргізеді, тізілімнің мәліметтерін, сондай-ақ адвокаттық қызметпен айналысатын лицензиаттардың тізімдерін интернет-ресурста орналастыруды қамтамасыз етеді.

«Адвокаттық қызметпен айналысуға лицензия беру, қайта ресімдеу, лицензияның телнұсқаларын беру» мемлекеттік көрсетілетін қызметі Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 1558 қаулысымен бекітілген «Адвокаттық қызметпен айналысуға лицензия беру, қайта ресімдеу, лицензияның телнұсқаларын беру» мемлекеттік көрсетілетін қызмет стандартының негізінде, оның ішінде Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің тіркеу қызметі және құқықтық көмек көрсету комитеті «электрондық үкіметтің» веб-порталы www.egov.kz немесе «Е-лицензиялау» веб-порталы www.elicense.kz арқылы көрсетіледі [33].

Адвокатураның қызметі бұрынғыдай ең алдымен, мемлекеттік мүдделерді емес, азаматтар мен ұйымдардың мүдделерін қорғауға арналған. Тиісінше, адвокаттың міндеттерінде заңмен тыйым салынбаған барлық құралдармен сенім білдірушінің құқықтары мен заңды мүдделерін шынайы, парасатты және адал қорғау бірінші орынға шығады.

Адвокаттың клиентке қатысты міндеттері мыналарды қамтиды:

- заң көмегін көрсетуге байланысты өзіне белгілі болған мәліметтерді құпия сақтауға және оларды көмек сұрап өтініш жасаған тұлғаның келісімінсіз жария етпеуге; құқықтық мәселелер бойынша ауызша да, жазбаша да нысанда консультациялар мен анықтамалар беру;

- арыздар, шағымдар, өтінішхаттар және құқықтық сипаттағы басқа да құжаттарды жасайды;

- қылмыстық және әкімшілік сот ісін жүргізуде сенім білдірушінің қорғаушысы немесе өкілі ретінде қатысады және т. б. (4-бап) [3].

Адвокаттар өз клиенттеріне сот төрелігін жүзеге асыруда көмек көрсете отырып, ұлттық және халықаралық құқық мойындаған адам құқықтары мен негізгі бостандықтардың сақталуын талап етуге міндетті және заңға және танылған кәсіби стандарттар мен этикалық нормаларға сәйкес әрқашан еркін және табанды әрекет етуі керек. Адвокат әрқашан өз клиентінің мүдделеріне адал болуы керек.

Заң шығарушы адвокаттың негізгі міндеттерінің бірі ретінде тағайындау бойынша қылмыстық іс жүргізуге қорғаушы ретінде міндетті түрде қатысуды, сондай-ақ азаматтарға заңмен қарастырылған тегін құқықтық көмек көрсетуді ерекше атап өтті.

Сондай-ақ Заңның 6-бабына сәйкес адвокат бюджет қаражаты есебінен көрсететін заң көмегінің негіздері «Мемлекет кепілдік берген заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында және Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық, қылмыстық-процестік, азаматтық-процестік туралы заңнамасында белгіленетінін ескерген жөн.

Адвокаттар, олардың көмекшілері мен тағылымдамадан өтушілері, сондай-ақ адвокаттар алқасы төралқасының, заң кеңесінің және адвокаттар кеңсесінің қызметкерлері заң көмегін көрсетуге байланысты алынған мәліметтерді жария ете алмайды және оларды "Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" Заңға сәйкес өз мүдделеріне немесе үшінші тұлғалардың мүдделеріне пайдалана алмайды. Көмек сұраған адамның келісімінсіз адвокаттық құпияға қатысты мәліметтерді ашатын Адвокат осы Заңның 18-бабына сәйкес жауап береді [34].

Адвокат адвокаттың құпиясын сақтаудан тұратын маңызды тапсырманы орындауға ерекше назар аударуы керек. Клиент адвокаттан заң көмегіне жүгінген кезде, адвокат осы көмекке қатысты кез келген ақпарат бойынша құпиялылықты сақтауға міндетті. Осыған байланысты адвокатты заң көмегін көрсетуге байланысты немесе оның айғақтары бойынша өзіне белгілі болған мән-жайларға қатысты куә ретінде шақыруға немесе жауап алуға болмайды. Адвокаттың телефон және өзге де келіссөздерін тыңдауға, заң көмегі көрсетілетін үй-жайларды тексеруге, егер тиісті сот шешімі болмаса, адвокаттық құпияның сақталуына қатер төндіретін өзге де жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізуге тыйым салынады. Адвокаттың іс жөніндегі дерегін құрамайтын материалдар мен құжаттар сот шешімінің негізінде ғана тексерілуге, қаралуға, алынуға және алып қоюға жатады.

Содан бері кәсіби құпия адвокатураның негізгі негіздерінің бірі ретінде құрметке ие болды. Ол абсолютті және қасиетті. Клиенттен басқа ешкім адвокатты өзіне сеніп тапсырылған құпияны сақтау міндетінен босата алмайды.

Екі ғасыр уақыттай құпияны сақтау тек этикалық ғана емес, сонымен бірге құқықтық норма болып табылады, өйткені ол адвокатқа заңмен жүктелген, ал бірқатар елдерде (мысалы, Франция, Бельгия) құпияны жариялау қылмыстық жолмен жазаланады. Адвокатқа әрдайым қиғаш қараған Кеңес үкіметі, 1922 жылғы соған қарамастан алғашқы кеңестік Қылмыстық кодексте адвокат-қорғаушыны куәгер ретінде сұрауға тыйым салды [35,85 б.].

Адвокаттың қызметі жеке және заңды тұлғалардың жеке өмірін, отбасылық, мүліктік және қаржылық жағдайларын және т.б. қорғау құқықтарымен тығыз байланысты.

Адвокат жүгінген адамдарға олардың жеке, интимдік саладағы мәлімдемелері тіркелмейтініне, жарияланбайтынына және мемлекеттік және басқа органдар мен адамдар қолданбайтынына кепілдік береді.

Адвокаттық құпияның қатарына жататын мәліметтер мен фактілер, ол – адвокатқа заңгерлік көмекке жүгіну фактісі; көмек сұраған адамға берілген

ауызша және жазбаша консультациялардағы ақпарат; сенім білдірушімен және басқа да тұлғалармен келіссөздердің мазмұны; сенім білдірушімен және басқа да тұлғалармен келіссөздердің мазмұны, ақпараты; сенім білдірушінің мүддесінде қабылданатын әрекеттердің сипаты мен нәтижелері туралы мәліметтер, сондай-ақ заң көмегін көрсетуге байланысты ақпараттың өзге де нысаны. Адвокаттық құпияның қатарына оның және сенім білдірушінің арасында жасалған келісімнің мазмұны да кіреді [3].

Адвокатураның азаматтық қоғам институты ретінде өмір сүруі адвокаттық құпиясыз мүмкін емес. Құпия-бұл тар шеңберге белгілі ақпарат, оның ашылуы осы ақпарат көзінің заңды мүдделеріне зиян келтіруі мүмкін. Адвокаттық құпия институтының маңыздылығы- адвокатураға деген қоғамдық сенімді нығайту, адвокатураның беделін арттыру, адвокаттың тәуелсіздігіне кепілдік беруден тұрады.

Автор адвокаттың құпиясын сенімді ақпаратқа жатқызады, ол әдетте жеке заңды сипатқа ие, оның арнайы өтініш режимі азаматтардың жеке өмірін қорғау құралы ретінде қызмет етеді. Бұл жеке ақпараттың үлкен жиынтығын бір қолға жинауға негіз болған немесе мұндай ақпарат кез-келген кәсіп өкілдеріне сенуге мәжбүр болған жағдайларда орын алады. Сенімді құпиялардың ерекшелігі-бұл ақпараттың шынайы иесі-олардың бастапқы көзі (құпия сенім білдіруші) болып табылатынында. Сенім білдірілген тұлға бір мезгілде өзіне сенім білдірілген деректерді талдау негізінде алынған сенімді деректердің иесі де, туынды ақпараттың иесі де болады. Мысалы, сенім білдіруші адвокатқа өзінің проблемасы туралы белгілі бір ақпарат береді. Бұл ақпарат, сөзсіз, адвокатқа ерікті, сенімді негізде берілді және адвокат бұл құпияны жат ретінде сақтауға міндетті. Өз кезегінде адвокат алынған ақпаратты талдайды және адвокаттық дерек жасайды. Адвокаттық деректегі мәліметтердің барлық жиынтығын адвокат адвокаттық құпия ретінде қорғауы тиіс.

Адвокаттық құпия өткір этикалық мәселе болды және солай болып қала береді, бұл, атап айтқанда, адвокаттық құпияны сақтау талабы абсолюттік сипатта ма деген мәселені шешуге байланысты. Зерттеу үшін адвокаттық құпияның субъектісі кім деген сұраққа жауап беру маңызды.

Осылайша адвокаттық құпия әрдайым кәсіби емес деп қорытынды жасауға болады, өйткені оны кәсіби еместерге де сеніп тапсыруға болады [36].

Адвокатқа адвокаттық құпияны сақтау міндеті адвокат күдіктіні қорғауды немесе басқа адамдардың мүдделерін білдіруді қабылдаған сәттен бастап емес, белгілі бір заң көмегіне жүгінген сәттен бастап жүктеледі. Адвокат алған ақпарат жария етуге жатпайды.

Адвокаттық құпияны құрайтын ақпаратты сақтау мерзіміне келетін болсақ, біз адвокат өзіне сеніп тапсырылған ақпаратты мерзімсіз сақтауға міндетті және сенім білдіруші қайтыс болғаннан кейін де адвокаттың алынған ақпаратты ашуға құқығы жоқ деп санаймыз, өйткені бұл ақпарат белгілі бір жағдайларда сенім білдірушінің туыстарының мүдделеріне зиян келтіруі мүмкін. Диссертант сұраған адвокаттардың көпшілігі ұқсас көзқарасты ұстанады — 97%.

Біздің ойымызша, бұл ережеден жалғыз ерекшелік – сенім білдірушінің өзі адвокаттық құпияны құрайтын ақпаратты жариялаған кезде, сол арқылы

адвокатты адвокаттық құпияны сақтау міндетінен босатқан жағдайда болуы мүмкін, өйткені бұл ақпарат сенім білдірушінің өзі оны ашуына байланысты құпия болмай қалады және оны ашқан кезде жағымсыз салдар пайда болмайды. Сондай-ақ егер болашақта адвокаттық құпияның иесі адвокаттық қоғамдастыққа мүшелігін тоқтатса, бұл оны адвокаттық құпияны сақтау міндетінен босатпайды деген ескерту жасалуы керек. Адвокат онымен қарым-қатынас тұрақты немесе бір реттік болғанына қарамастан, кез-келген сенім білдірушіге қатысты құпиялылықты сақтауы тиіс [37, 213 б].

"Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" ҚР Заңының 17-бабына сәйкес адвокаттың қалыпты және заңгерлік қызметін қамтамасыз ететін негізгі кепілдіктер келтірілген. Осы кепілдіктердің ішінде:

- адвокат пен ол заңгерлік көмек көрсететін адам арасындағы мүдделер қақтығысына тыйым салу;

- өзінің кәсіби міндеттерін жүзеге асыруға байланысты өзіне белгілі болған мән-жайлар бойынша адвокаттан куә ретінде жауап алуға тыйым салу;

- Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларды қоспағанда, адвокаттық құжаттарды тексеруге және алып қоюға тыйым салу;

- анықтау, алдын ала тергеу органдары мен соттардың адвокатқа оның қорғауындағы адамды қамауда ұстаудың бүкіл кезеңіне іске қатысуға жіберілгені туралы дереу хабарлау міндеті;

- адвокаттардың қызметіне заңсыз араласу немесе мұндай қызметке кедергі болған жағдайларда құқықтық жауапкершіліктің туындау мүмкіндігі.

Қылмыстық процестің барлық кезеңдерінде күдіктілерге заңмен қорғалатын кең қорғау құқықтарына кепілдік беріледі. Маңызды шарт қылмыстық сот ісін жүргізудің іс жүргізу нормалары мен ережелерін, оның ішінде тараптардың бәсекелестігі мен тең құқықтылығы қағидатын қатаң сақтау, сондай-ақ істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерделеу болып табылады.

Адвокаттар өздерінің кәсіби қызметінде әртүрлі заңгерлік көмек көрсетеді. Адвокаттар күдіктіні қылмыстық іс бойынша қорғауды жүзеге асырып қана қоймайды, сондай-ақ қылмыстық іс бойынша жәбірленушінің мүдделерін білдіре алады. Қылмыстық іс шеңберінде білікті қорғауды жүзеге асыру үшін қажетті іс-шаралардың толық тізімін баяндау мүмкін емес, өйткені әр іс өзінше ерекше [37].

Адвокат әр клиентпен жеке жұмыс істейді және әр нақты іс бойынша жеке санаттағы істерді жүргізу тәжірибесіне сүйене отырып, қорғаныс тактикасын таңдайды. Адвокат ақылы негізде заң көмегін көрсету туралы жасалған келісім шеңберінде жеке тұлғаларға (азаматтарға) қызметтер көрсетеді. Кез келген мүдделі тұлға адвокаттың сенім білдірушісі бола алады. Адвокаттың қызметтері үшін сыйақы жұмыс көлеміне, істің күрделілігіне, оның санатына қарай қалыптастырылады.

Адвокат тек қорғаушы ғана емес, сонымен бірге қылмыстық процеске қатысқан кез-келген адамның заңды құқықтары мен мүдделерінің кепілі болып табылады. Адвокаттың қылмыстық процеске қатысуы азаматтардың құқықтарын тиімді қорғауға ықпал етеді.

2 Адвокат-қорғаушының сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысына қатысуының мәселелері

2.1 Адвокат-қорғаушының сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында қызметінің негізгі бағыттары

Әр адам өзінің қорғанысына дайындалуға және қылмыстық айыптауды қарау кезінде өзі таңдаған қорғаушымен өзара әрекеттесуге құқылы. Ол өзін-өзі қорғауды немесе өзі таңдаған қорғаушыдан көмек сұрауды таңдай алады. Оның қорғаушысы болмаған жағдайда, ол бұл туралы хабардар болуға және әділ сот ісін талап ететін кез келген жағдайда оған тағайындалған қорғаушыға ие болуға құқылы. Егер оның қорғаушыға төлеуге жеткілікті қаражаты болмаса, оған тегін заңгерлік қызметтер көрсетілуі керек. Бұл азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14-бабының 3-бөлігінде көзделген. [26].

Іс жүзінде жоғарыда аталған құқықтарды іске асыру қылмыстық қудалау органдарының білікті және биліктен босатылған заңгерлерге қол жеткізу мүмкін емес екені анық. Қылмыстық сот төрелігінің эволюциясы нәтижесінде қылмыстық және, әдетте, азаматтық істер бойынша кәсіби қорғауды жүзеге асыру функциясы корпорацияларға біріктірілген адвокат-құқықтанушы қолында шоғырландырылды, өз тәуелсіздігін мемлекеттен сақтау және мамандықтың негізіне алынған этикалық стандарттарды қорғау мақсатында ұйымдастырылған [38].

Қазақстан тәуелсіздік алған сәттен бастап бірте-бірте адвокаттардың құқықтық мәртебесі және адвокаттық қоғамдастықтың ұйымы заңнамада нақтыланды және дамыды. 1997 жылы бұрынғы қолданыста болған «Адвокаттық қызмет туралы» заң қабылданды, ол адвокатураға белгілі бір дәрежеде тәуелсіздікті сақтауға, ал адвокаттарға өз қызметін салыстырмалы түрде қолайлы жағдайларда жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Адвокаттар алқаларының құқықтық жағдайы, кәсіби қауым мүшелерінің өкілеттіктері, адвокат мәртебесін алу және жоғалту тәртібі, құқықтық көмекке жүгінетін адамдармен қарым-қатынас негіздері, адвокаттық қызмет кепілдіктері және басқа да көптеген іргелі мәселелер нақтыланды. Аталған заңға енгізілген соңғы өзгерістермен адвокаттар алқалары республикалық деңгейде қауымды білдіруге уәкілетті бірыңғай құрылым шеңберінде біріктірілді [39, 21 б.]. 2018 жылы 5 шілдеде қабылданған «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы бұл үрдісті жалғастыра отырып, адвокаттардың құқықтық мәртебесін дамытуға өз үлесін қосып отыр.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғаушының құқықтары, оның ішінде дәлелдемелерді жинау, процеске неғұрлым ертерек кіру, куәгерлік иммунитетке құқықты бекіту, іс материалдарының көшірмелерін алу, қылмыстық қудалау органдарының заңсыз іс-әрекеттеріне сот арқылы шағымдану, қылмыстық іске қатысты ақпаратты иеленуі мүмкін адамдардан сұрау, сараптамаларға бастамашылық жасау және басқалар бөлігінде кеңейтіліп, нақтыланды. Жалпы алғанда, осы саладағы өзгерістер жеткілікті динамикалық және дәйекті емес, бірақ өте жағымды сипатта болды деген қорытынды жасауға болады [10].

Адвокаттар өздерінің кәсіби қызметін әртүрлі заң көмегін көрсетеді, оның ішінде анықтау, алдын ала тергеу органдарында, соттарда жеке және заңды тұлғаларға өкілдік ету және қорғауды жүзеге асырады. Адвокаттың қылмыстық процеске қатысуы негізінен күдіктілерді қорғау функциясын жүзеге асырумен байланысты адвокаттық қызметтің маңызды бағыттарының бірі болып табылады [40, 301 б.].

Қорғау – бұл қылмыс жасады деп күдік келтірілген адамдардың құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету, айыптауды теріске шығару немесе шатастыру, сондай-ақ қылмыстық қудалауға заңсыз ұшыраған адамдарды ақтау мақсатында қорғаушы тарап жүзеге асыратын іс жүргізу қызметі. Күдікті олардың заңды өкілдері, қорғаушы, азаматтық жауапкер және оның өкілі қорғау тарапы болып табылады [38].

Қылмыстық процестің әр кезеңінде күдіктіні қорғаушының көмегіне мұқтаж, онсыз ол өзінің кінәсіздігін дәлелдей алмайды, сондай-ақ айыптауды жоққа шығаратын немесе оның жауапкершілігін жеңілдететін жағдайларды анықтай алмайды.

Қорғаушы – күдіктілер мен айыпталушылардың құқықтары мен мүдделерін заңда белгіленген тәртіппен қорғауды жүзеге асыратын және оларға заң көмегін көрсететін тұлға [38].

Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодекстің 66 бабының 2-ші тармақшасына сәйкес, қылмыстық істер бойынша қорғаушылар ретінде келесідей тұлғалар қатыса алады:

1. адвокаттар
2. жұбайы (зайыбы) немесе жақын туысы
3. қорғаншы, қамқоршы не қамқорлығында немесе асырауында күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған, ақталған бар ұйымның өкілі.
4. егер бұл Қазақстан Республикасының тиісті мемлекетпен жасасқан халықаралық шартында өзара негізде көзделсе, заңнамада айқындалған тәртіппен, шетелдік адвокаттар [3].

Қылмыстық іс бойынша қорғаушы болу құқығын иеленетін адамдардың тізбесі толық болып табылады және кеңінен түсіндіруге жатпайды. Қорғаушы міндеттерін орындауға келіскен кәмелетке толған, әрекетке қабілетті адам қылмыстық іс бойынша қорғаушылар бола алады.

Қорғаушылардың барлық санатының құқығы бірдей, ал айырмашылығы қорғаушының қатысуы ҚР ҚПК 70-бабына сәйкес адвокаттардың ғана міндеті болып табылатынында. Адвокат үшін қылмыстық іс бойынша қорғау – бұл кәсіби міндет. Егер күдіктілердің, айыпталушылардың біреуінің мүддесі екіншісінің мүддесіне қайшы келетін болса, сол бір адам екеуінің қорғаушысы бола алмайды. Барлық қорғаушылардың ішінен тек адвокаттың өзіне қабылдаған күдіктіні немесе айыпталушыны қорғаудан бас тартуға құқығы жоқ. Қорғаушыны күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған адам, ақталған адам, олардың заңды өкілдері, сондай-ақ күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталған адамның, ақталған адамның тапсырмасы немесе келісімі бойынша басқа да адамдар шақырады. Күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған, ақталған адам қорғау үшін бірнеше қорғаушыны шақыруға құқылы [41, 271 б.].

Қылмыстық процестің әр кезеңінде күдікті қорғаушының көмегіне мұқтаж, онсыз ол өзінің кінәсіздігін дәлелдей алмайды, сондай-ақ айыптауды жоққа шығаратын немесе оның жауапкершілігін жеңілдететін жағдайларды анықтай алмайды.

Қорғаушылар (адвокаттар) айып тағылған немесе адам күдікті деп танылған кезден бастап оны ұстау жүзеге асырылған не айып тағылғанға дейін бұлтартпау шарасы қолданылған кезден бастап іске қатысуға жіберіледі.

Білікті заң көмегін алу құқығын жариялай отырып, Қазақстан Республикасының Конституциясы қылмыстық қудалаудан қорғану құқығын қоса алғанда, барлық азаматтарды бостандықтар мен заңды мүдделерді кәсіби қорғау құқығымен қамтамасыз ету қағидасын бекітті [1].

Кудрявцев В.Л. қорғау нұсқасын «қорғаушының құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында осы фактілердің болуын және шығу тегін, олардың өзара байланысын және жалпы мазмұнын түсіндіретін, іс үшін маңызы бар немесе болуы мүмкін белгілі бір фактіге немесе фактілер тобына қатысты қорғаушының негізделген жорамалы» деп анықтайды [42,107 б.].

ҚР ҚПК 70-бабының 1-бөлігіне сәйкес қорғаушы (адвокат) күдіктінің, айыпталушының айыбын теріске шығаратын немесе жауапкершілігін жеңілдететін мән-жайларды анықтау мақсатында заңда көрсетілген барлық қорғау құралдары мен тәсілдерін пайдалануға және оларға қажетті заң көмегін көрсетуге міндетті [38].

Конституцияда бекітілген заң көмегін алу құқығы қылмыстық процестің барлық сатыларында қамтамасыз етіледі. Бұл құқықтардың көлемі мен сипаты тиісті кезең шеңберінде айқындалады және оларды күдіктінің назарына жеткізуді көздейді. Егер адвокат күдікті ұсталған сәттен бастап іске кіріссе, оның процестің дамуына әсер ету мүмкіндігі көп. Ол тергеу органының бастығына немесе прокурорға қабылданған шешімнің заңсыздығына шағымдана алады.

Алдын ала тергеу барысында, Либус И.А. пікірінше, «қорғалу құқығы күдіктінің келесі нақты іс жүргізу құқықтарында көрінеді:

-Айыптаудың мәнін білу жағдай және тағылған айып бойыншатүсініктемелер беру.

- Дәлелдемелер ұсыну.

- Кейбір тергеу әрекеттерін жүргізуге қатысу

- Өтініштерді беру.

-Тергеушіге, прокурорға, сарапшыға, куәгерлерге, мамандарға қарсылықтарды мәлімдеу.

- Істің барлық материалдарымен танысу.

- Қорғаушыны иелену және онымен сөйлесу.

- Істі тергеп-тексеруді жүргізген лауазымды адамдардың іс-әрекеттері мен шешімдеріне шағымдар келтіру» [43, 271 б.].

ҚР Жоғарғы соты өзінің 6.12.2002 жылғы «Қорғау құқығын реттейтін қылмыстық іс жүргізу заңнамасын қолдану тәжірибесі туралы» № 26 нормативтік қаулысында адвокаттардан басқа тұлғалар, егер олар арнайы білімі бар және білікті заң көмегін көрсете алатын жағдайларда ғана қорғаушылар ретінде өз бетінше қатыса алатынын түсіндірді. Аталған проблема дереу шешуді

талап етеді, бұл ретте күдіктінің жұбайы (зайыбы), жақын туыстары немесе заңды өкілдері, кәсіподақтардың және осы бірлестіктер мүшелерінің істері бойынша басқа да қоғамдық бірлестіктердің өкілдері адвокаттармен қатар қорғаушылар ретінде ғана жіберіледі немесе ҚР ҚПК-нің 67-бабының атауы мен мазмұнында «қорғаушы» деген сөзді «адвокат» деген сөзбен ауыстыру туралы ережені көздейтін норманы ҚР ҚПК-ге енгізу қажет болып көрінеді [9].

Қорғаудың бұл ұстанымы белгілі бір дәрежеде қылмыстық-процестік заңнаманың жетілмегендігімен түсіндіріледі, оған сәйкес адвокаттардың іс жүргізу өкілеттіктері өте шектеулі, бұл олардың дәлелдемелер жинау, сот процесіне қандай да бір әсер ету, демек, тиімді қорғауды жүзеге асыру мүмкіндігін айтарлықтай төмендетеді. Сонымен қатар өзінің іс жүргізу мәртебесіне байланысты адвокат көп жағдайда жағымсыз және тергеуге кедергі келтіретін адам ретінде қарастырылады.

Егер қорғаушының қатысуы міндетті болса, бірақ оны күдікті, оның заңды өкілі немесе басқа адамдар шақыра алмаса, тергеуші, прокурор немесе сот қорғаушыны тағайындау үшін шаралар қолдануға міндетті.

Бірақ бұл жағдайда нақты адвокатқа қорғауды қалай тапсыруға болады? Күдіктіге заңгерлік кеңеспен келісім бойынша қорғау кезінде қорғаушыны таңдау құқығы беріледі. Күдіктінің тағайындау бойынша қорғау кезінде нақты адвокат бөлу туралы талабы міндетті түрде қанағаттандырылуы екіталай.

Адвокаттар арасында міндеттерді бөлу адвокаттар алқасының органдары мен лауазымды адамдарының ерекше құзыретіне жататынын ескерген жөн. Бұл мәселе процестік емес, сондықтан тергеуші, прокурор, судья немесе сот белгілі бір адвокат тағайындауды талап етуге заңды негізі жоқ. Әрине, алқаның органдары мен лауазымды адамдары қорғаушыны тағайындау кезінде адвокаттың өмірлік және кәсіби тәжірибесін, істің күрделілігін және басқа да объективті жағдайларды ескеруі керек. Жоғарыда айтылғандай, қылмыстық істер бойынша қорғауды жүзеге асыру кезінде адвокат күдіктіні ақтайтын немесе оның жауапкершілігін жеңілдететін жағдайларды анықтау үшін заңда көрсетілген барлық құралдар мен әдістерді қолдануға және күдіктіге қажетті құқықтық көмек көрсетуге міндетті.

Қорғалушының құқықтарын қамтамасыз ету мақсатында заң шығарушы адвокатты, ҚР ҚПК 94-бабында көрсетілген жағдайларды қоспағанда (Қорғаушыны, жәбірленушінің (жекеше айыптаушының), азаматтық талапкердің немесе азаматтық жауапкердің өкілін қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қатысудан шеттетуге), күдіктіні, айыпталушыны немесе сотталушыны қорғауды өзіне қабылдауға міндеттеді [9].

Заңның барлық осы ережелері жауапқа тартылған адамдарға қылмыстың ауырлығына және өзге де мән-жайларға қарамастан, кәсіби заңгердің көмегін пайдалануға кепілдік береді, ал қорғаушының немесе адвокаттың өзінің көзқарасы бойынша заңсыз және әділетсіз үкім шығарылған жағдайда, олар оған белгіленген тәртіппен шағымдануға құқылы.

Қылмыстық іс бойынша заң көмегін көрсету туралы тапсырманы адвокатқа көмек сұрап өтініш жасаған адам (клиент) береді. Қылмыстық істі жүргізуге арналған тапсырманы адвокат кез келген адамның өтініші бойынша қабылдайды.

Егер күдікті осы адвокаттың өз ісін жүргізуге қатысатынына келіспесе, мұндай келісім бұзылуы керек.

Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасы күдіктінің, сондай-ақ күдіктінің тапсырмасы немесе келісімі бойынша оның жақын туыстарының және заңды өкілінің немесе басқа адамдардың қорғаушыны жеке шақыруы қағидасын бекітеді. Күдікті немесе айыпталушы қорғау үшін бірнеше қорғаушыны шақыруға құқылы.

Қорғаушыны таңдау құқығын беру, ең алдымен, күдіктінің осы қорғаушыға деген сенімін қамтамасыз ету қажеттілігімен түсіндіріледі (яғни күдікті өзінің адвокатына берген ақпарат тек іс бойынша және оның мүдделері үшін қолданылатынына сенімді болуы керек). Осылайша қорғаушыны таңдау адамның еркі мен қалауына байланысты болады. Бұл құқық процестің барлық кезеңдерінде қолданылады және күдіктінің, айыпталушының, сотталушының қорғалу құқығының құрамдас бөлігі болып табылады.

Күдіктінің, айыпталушының өтініші бойынша қорғаушының қатысуын процесті жүргізетін орган қамтамасыз етеді.

ҚР Қылмыстық-процестік Кодексінің 68-бабының тұжырымдамасынан көріп отырғанымыздай, заң күдіктінің қорғаушыны шақыруға еріктілігі мен келісімі қағидасына негізделген. Қорғаушыны шақыру және ауыстыру, әдетте, заңгерлік кеңес не адвокаттық кеңсе күдіктімен келісім жасасу арқылы немесе алдын ала тергеу органдары мен соттың тағайындауы бойынша ресімделеді. Заң шығарушы азаматтардың қорғаушыны еркін таңдау құқығын қарастырады. Тергеуші мен сот заңда көзделмеген себептерге сілтеме жасау, мысалы, тағайындау бойынша қорғаушының іс бойынша қатысуына байланысты, күдіктінің қорғаушыны шақыруына кедергі жасауға құқылы емес.

Іс жүзінде адвокаттың қылмыстық істе қорғауды қабылдауы үшін ең көп таралған негіз шақыру болып табылады. Оны күдіктінің өзі жасай алады, ол адвокатты жеке өзі таңдайды және істің мән-жайын талқылағаннан кейін онымен келісім жасайды. Мұндай шақыруды күдіктінің, айыпталушының заңды өкілі, жақын туыстары, жұбайы (зайыбы) немесе мүдделі адамдар да жүзеге асыра алады. Бұл жағдайда аталған тұлғалармен келісім жасалады және соның негізінде ордер беріледі [9].

Анықтау жүргізетін адам, тергеуші, прокурор және сот қорғаушы міндетті түрде қатысқан жағдайда оның шақырылатынын анықтамай, оны тағайындауға шаралар қолдануға құқылы емес. Қорғаушы шақырылмаған немесе күдікті немесе айыпталушы сайлаған қорғаушының келуі мүмкін болмаған кезде ғана анықтау жүргізетін адам, тергеуші және прокурор күдіктіге (айыпталушыға) басқа қорғаушыны шақыруды ұсынуға не оған заңгерлік кеңес арқылы қорғаушыны қамтамасыз етуге құқылы.

Азаматтарды заңгерлік кеңес меңгерушісінің немесе адвокаттық кеңсе құрылтайшысының немесе адвокаттық қызметпен жеке-дара айналысатын адвокаттың ақы төлеуінен заңды тұлғаны тіркеместен босатқан және процесті жүргізетін органның қаулысы негізінде республикалық бюджет қаражаты есебінен қорғауға байланысты шығыстарды өтеу жағдайларынан басқа, қорғаушы міндетті түрде қатысқан жағдайда қылмыстық процесті жүргізетін

орган тағайындалған адвокаттың еңбегіне ақы төлеуді Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің 67, 68-баптарына және Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңының 47-бабына және 48 бабына сәйкес жүргізеді.

Шақырылған қорғаушыны ауыстыруға оның ұзақ мерзім бойы қатысуы мүмкін болмаған жағдайларда ғана жол беріледі. «Ұзақ мерзім» ұғымы ҚПК-нің 68-бабының 3-тармағында келесідей нақтыланады: таңдалған немесе тағайындалған қорғаушының қатысуы ұзақ (кемінде бес тәулік) мерзім ішінде мүмкін болмаған жағдайларда [9].

Бір қорғаушыны екіншісіне ауыстыру мүмкіндігі күдіктінің қорғалу құқығының маңызды кепілі болып табылады. Ауыстыру туралы өтінішті күдікті процестің кез келген сатысында мәлімдеуге құқылы. Мысалы, қорғаушының ауруына, ұзақ іссапарына және т.б. байланысты, қорғаушыны ауыстыруды анықтау жүргізетін адам, тергеуші және сот жүзеге асыруы мүмкін, бірақ бұл ретте күдіктінің келісімі қажет.

Қорғаушы күдіктінің құқықтары мен заңды мүдделерін қолдайды және қорғайды. Егер күдіктінің құқықтары заңда анықталса, онда адамның мүдделері үшін жағдай күрделене түседі. Күдіктінің барлық мүдделерін адвокат қорғауы керек пе? Некрасова М.П. айтқандай - «кәсіби адвокат-қорғаушының қорғауы күдіктінің заңды мүдделеріне ғана жататынына күмән жоқ» дейді. Егер заң осы мүдделердің тізімін анықтаса, онымен келісуге болады.

Қорғаудың процестік функциясын көрсету үшін қорғаушының қылмыстық-процестік қызметін оған заңмен берілген құқықтар көлемінде қарастыру қажет. Қорғаушыға күдіктілермен жеке кездесу құқығын беру клиентпен тек жалпы позицияны ғана емес, тактиканы да уақтылы келісу мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Бұған кепілдік мұндай кездесулердің саны мен ұзақтығын шектеусіз мүмкіндігін орнату болып табылады. Сотқа дейін қамауда отырған клиентпен кездесу үшін адвокаттың судьядан рұқсат алу тәртібі ұзақ уақыт бойы жойылғанына қарамастан, кейбір тергеу изоляторларында мұндай рұқсаттар әлі де талап етіледі.

2.2 Адвокат-қорғаушының қылмыстық процеске қатысуының ұйымдық-құқықтық мәселелері

Қазақстанның саяси тәуелсіздігін бекіте отырып, құқықтық жүйені дамыту үшін жаңа алғышарттар пайда болды. Кәсіби қорғаушылардың қызметіндегі белгілі бір құқық мирасқорлық сақталса да, жаңа саяси-құқықтық шындықтарда аталған құқықтық салада үздіксіздік мүмкін болмады.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғаудың негізгі функцияларын сақтай отырып, қылмыстық істер бойынша сот төрелігін іске асыруда қорғаушылардың рөлінің артуын куәландыратын бірқатар тұжырымдамалық жаңалықтар айқындалды. Халыққа сапалы заң көмегін көрсету адвокаттың конституциялық міндеті болып табылады. Сонымен қатар, кеңес заманында ҚазКСР ҚІК (23-бап) [44] және қазіргі ҚР ҚПК (27-бап) [9], сондай-ақ «Адвокаттық қызмет және заң

көмегі туралы» заң бірқатар жағдайларда мұндай көмек тегін көрсетілуі мүмкін екендігін қарастырады.

Осылайша, ҚР Конституциясының және жоғарыда көрсетілген заңнамалық актілердің талаптарын ескере отырып, қорғаушылардың қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуына кедергі келтіретін қандай да бір мән-жайлар жоқ деген қорытынды жасауға болады.

Осыған байланысты, құқықтық мемлекеттің нығаюына қарай қылмыстық процеске тартылған азаматтарға заң көмегін көрсету үшін қорғаушыларға деген сұраныс ұдайы өсіп отыратынына күмән жоқ.

Бұл Конституция жариялаған кепілдіктерден ғана емес, сонымен бірге қоғамда болып жатқан процестерді демократияландыруға байланысты шығады [1]. Азаматтардың қорғалуға құқықтарының көлемін арттыру кәсіби қорғаушылардың алдын ала тергеуге және сот ісін жүргізуге қатысуын кеңейтуді қамтамасыз етеді.

Алайда бұл мәселенің шешімі ұзаққа созылды. Ең алдымен, «Қазақстан Республикасының Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» ҚР Конституциялық Заңының 16-бабында тараптардың тең құқылық қағидаларын жарияласа да, іс жүзінде, бүгінде қорғаушы мен прокурор бұрынғыдай процеске тең емес қатысушылар екенін атап өткен жөн. Қылмыстық процестегі тараптардың бірі бола отырып, қорғаушы әлі де іс жүзінде процестің барысына белсенді әсер ету мүмкіндігінен шеттетілді. Мұндай теңсіздік әсіресе сот процесінде көрінеді, онда адвокат заң бұзушылықтар туралы өз ойларын айтады және жазалау шарасы туралы пікір айтады, ал прокурор қорғаушыға қарағанда мемлекет атынан әрекет етеді және мемлекет мүддесі үшін кінәліні жазалауды талап етеді.

Іс жүзінде, соттар көбінесе қорғаудың дәлелдерімен келіспейді және негізінен айыптаушының ұстанымымен сәйкес келетін үкім шығарады. Неліктен бұл орын алады? Бұл сұрақтың жауабы мемлекет атынан заңдардың, жарлықтар мен өзге де нормативтік актілердің дәл және біркелкі қолданылуын жоғары қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі прокуратураның өкілеттігін кеңінен көрсететін, қазіргі қолданылып жүрген ҚР Конституциясында қамтылған деп санаймын. Сонымен қатар, Конституцияның 83-бабына сәйкес прокуратураға сотта мемлекеттің мүддесін білдіру және заңмен белгіленген жағдайларда қылмыстық қудалауды жүзеге асыру құқығы берілген.

Егер адвокаттардың конституциялық құқықтарына жүгінетін болсақ (ҚР Конституциясының 18-бабы) [1], онда әрбір ұсталған, тұтқындалған, күдікті тиісінше ұсталған, тұтқындалған немесе айып тағылған сәттен бастап адвокаттың (қорғаушының) көмегін пайдалануға құқығы бар екенін атап өткен жөн.

Осылайша, бұл конституциялық нормада Адвокаттың құқықтары туралы емес, олардың клиенттерінің құқықтары туралы және жанама түрде қылмыстық іс жүргізу істері бойынша қорғау институты бар екендігі айтылады.

Сондай-ақ, Конституцияда қорғаушылардың заң көмегін көрсету жөніндегі қандай да бір өкілеттіктеріне сілтемелер жоқ. Жалпы алғанда, бұл қорғаушы мен

айыптаушы бастапқыда тең емес жағдайға тап болғанын және заң шығарушы қылмыстық процесте прокурордың үстем жағдайын анықтайтынын білдіреді.

Яғни, бұрынғыдай, прокурор заң мен мемлекеттің мүдделерін қорғайды деген ереже бар, ал қорғаушы қылмыскерді «қоршайды». Егер прокурор мен қорғаушы процестің шынымен тең қатысушылары болмаса және тең тараптар ретінде бәсекелеспесе, онда одан әрі қылмыстық сот ісін жүргізуде объективті сот ісін жүргізуге ешқандай қатысы жоқ айыптау бағыты дамиды.

Қазақстанда жалғасып жатқан құқықтық жүйені және қылмыстық-процестік заңнаманы реформалау барысында бұрын қолданыста болған іздестіру қылмыстық процесінен бас тарту және мемлекеттік іздестіру институттарын сақтауды көздейтін және сонымен бірге тараптарға кең процестік өкілеттіктер мен кепілдіктер беретін қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесін құру міндеті қойылды. Бір тараптан қылмыстық қудалау органдарының, яғни айыптаудың, ал екінші тараптан — күдіктінің, айыпталушының және олардың заңды өкілдерінің, яғни қорғаудың қатысуымен жария және тікелей сот талқылауы көзделген.

ҚР ҚПК жарыспалылық қағидасын дәйекті іске асыру жолымен тараптардың барынша толық процестік теңдігі үшін жағдай жасауды басты мақсат ретінде айқындады. Адвокаттарға күдіктінің мүдделерін қорғауға бағытталған дәлелдемелерді жинау және ұсыну құқығы берілген. Осы ережелердің барлығы ҚПК-де заңнамалық бекітуді алды және қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғау функцияларын тәуелсіз және тең құқылы жүзеге асыру үшін жағдай жасауға тиіс [9].

Сонымен, ҚР ҚПК 23-бабының 1-тармағына сәйкес «қылмыстық сот ісін жүргізу айыптаушы және қорғаушы тараптарының жарыспалылығы мен тең құқылығы негізінде жүзеге асырылады».

23-бабының 7-тармағына сәйкес «қылмыстық процеске қатысушы тараптар тең құқылы, яғни оларға Конституция мен осы Кодексте өз ұстанымын қорғауға бірдей мүмкіндіктер берілген. Сот процестік шешімді тек тараптардың әрқайсысына бірдей негізде зерттелуіне қатысу қамтамасыз етілген дәлелдемелерге ғана негіздейді» [9].

Қорғаушының клиентті ақтайтын немесе оның кінәсінің дәрежесін төмендететін фактілерді іздеудегі және ұсынудағы рөлін күшейту құқығы едәуір кеңейтілді.

Кеңес заманында қорғаушыға қылмыстық іс материалдарындағы дәлелдемелерді ғана зерттеу құқығы берілгені белгілі. Заң бойынша, адвокат қамауға алынған, ұсталған немесе айып тағылған сәттен бастап іске қатысуға құқылы болса да, іс жүзінде оның күдіктіден немесе айыпталушыдан жауап алу кезінде қатысуы тергеушінің қолындағы іс материалдары қорғаушыға танысу үшін берілмегендіктен куәгер немесе сыртқы бақылаушы рөліне дейін азайтылды [43, 117 б.]. Мұндай жағдайда, яғни қорғаушы қылмыстық іс материалдарымен таныс болмаған кезде және оның клиентінің кінәсін көрсететін фактілер туралы ақпарат болмаған кезде, адвокаттың алдын-ала тергеуге қатысуы заңды функция болғандығы анық.

Осыған байланысты адвокаттың құқықтық көмегін пайдаланған адам үшін қолайлы ақпарат пен дәлелдемелерді дербес жинау құқығын қорғау туралы мәселе өте өткір болды.

Саркисянц Г.П. «қорғаушының қылмыстық процеске қатысуы айыптаудың негізіне алынған мән-жайларды теріске шығару жолымен де, өзінің қорғау қағидаларын негіздеу жолымен де дәлелдеуге неғұрлым белсенді қатысса, тиімдірек болады», - деп көрсетеді [45, 74 б.].

Бұл мәселеде В.З. Лукашевич нақтырақ «Ол заңда қорғаушының клиентінің айыпсыздығын куәландыратын нақты деректерді ұсыну құқығын қарастыру қажет сияқты» - деп көрсетеді [46, 84 б.]. Бірқатар басқа заңгер-ғалымдар де өз бетінше жинау және дәлелдемелер беру құқығын қорғау қажеттілігі туралы пікір айтады. Бұл ұсыныстар қазіргі қолданыстағы ҚР ҚПК-де іске асырылды.

ҚР ҚПК 122-бабының 3-тармағында «Қылмыстық процестік кодексте белгіленген тәртіппен сотқа дейінгі тергеп-тексеруге немесе сот талқылауына қатысуға жіберілген қорғаушы, жәбірленушінің өкілі Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген коммерциялық және заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын мәліметтерді жария етпеу туралы тәртіпті сақтай отырып, жәбірленушіні қорғауды, оның мүдделерін білдіруді жүзеге асыру үшін қажетті мәліметтерді:

1) заңды тұлғалардан, оның ішінде мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктерден анықтамаларды, мінездемелерді, өзге де құжаттарды талап етіп алуға құқылы. Көрсетілген тұлғалар қорғаушыға, жәбірленушінің өкіліне олар сұратқан құжаттарды немесе олардың расталған көшірмелерін он тәулік ішінде беруге міндетті.

Күзетпен ұстау түріндегі бұлтартпау шарасын санкциялау туралы мәселені қарау кезінде талап етіп алдырылатын анықтамалар, мінездемелер және өзге де құжаттар қорғаушыға жиырма төрт сағат ішінде ұсынылады;

2) Қылмыстық процестік кодекстің 272-бабының бесінші, тоғызыншы және оныншы бөліктеріне сәйкес шарттық негізде сот сараптамасын жүргізуге бастамашылық жасау;

3) сот сараптамасы органына Қылмыстық процестік кодекстің 273-бабы бірінші бөлігінің 2) және 3) тармақтарында аталғандардың арасындағы адамға шарттық негізде сот сараптамасын жүргізу туралы сұрау салу жіберу;

4) шарттық негізде маман тарту арқылы, оның ішінде ғылыми-техникалық құралдарды пайдалана отырып алуға құқылы. Маманды шарттық негізде тартқан кезде қорғаушы, жәбірленушінің өкілі оның Қылмыстық процестік кодекстің 80-бабында көзделген құқықтары мен міндеттерін және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 420 және 423-баптары бойынша қылмыстық жауаптылықты қолхат ресімдей отырып түсіндіреді. Көрсетілген қолхат бір тәулік ішінде сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамға іс материалдарына қоса тіркеу үшін жіберіледі;

5) қылмыстық іске қатысты ақпаратты білуі ықтимал адамдардың келісуімен, оларға сұрау салу арқылы, оның ішінде ғылыми-техникалық құралдарды пайдалана отырып алуға құқылы.» деп көзделген [9].

Келтірілген норма жаңа қылмыстық-процестік заңнамада қорғау тарапын қызықтыратын деректерді жинау және ұсыну бойынша қорғау құқықтары едәуір кеңейтілгенін көрсетеді, ал бұрын қолданыста болған заңнамада қорғаушыға ұқсас құқықтар беретін нормалар болмаған.

Қазақстанда қолданылып жүрген қылмыстық-процестік заңнамасына қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғау функцияларын кеңейтуге мүмкіндік беретін құрылымдық өзгерістер енгізу әрекеттері 70-жылдардың екінші жартысынан бастап қазіргі қолданыстағы ҚПК-ні әзірлеу басталғанға дейін бірнеше рет орын алды. Бұл ретте қорғаушының қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуының айтарлықтай шектеулі жағдайларына қарамастан, қылмыстық істің қозғалысы процесінде қорғаушының ықпал ету аясын кеңейтудің жалпы үрдісі байқалады (23-24-баптар)» [9].

Алайда, тұтастай алғанда, қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғаушының құқықтары түбегейлі кеңейтілмегенін есте ұстаған жөн. Кең заңды қоғам арасында айыптаумен тең құқықты қорғауға қарсы маңызды дәлелдер келтірілмеді.

Қазіргі заманғы құқықтық дамыған мемлекеттердің көпшілігінде қылмыстық сот ісін жүргізу тек тараптардың тең құқықтылығы қағидасынан және осы пакеттен туындайтын қорғаушының кең өкілеттіктерінен туындайтынын айту керек.

Сот қылмыстарды ашу және айыптау субъектілері қатарынан бөлінген. Оның артында қылмыстық істі тараптар ұсынған дәлелдемелерді олардың қайсыбіріне артықшылық бермей, объективті бағалау негізінде рұқсат беру функциясы ғана сақталады, нәтижесінде, аталған схема бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу мемлекеттік сот төрелігі органдарының мүмкіндіктерін азаматтардың құқықтарын сақтай отырып оңтайлы үйлестіруге мүмкіндік береді.

Осыған байланысты қолданыстағы ҚПК заңға қайшы әрекеттерді жасады деп айыпталған адамдарға заңмен тыйым салынбаған барлық құралдар мен тәсілдермен қорғалуға мүмкіндік бере отырып, олардың құқықтарын қамтамасыз етуді едәуір кеңейтетінін атап өткен жөн. Демек, күдіктінің кепілдіктерінен туындайтын қорғаушының өкілеттіктері қылмыстық іс жүргізудегі құқықтарын кеңейту бағытында да айтарлықтай өзгереді.

Қылмыстық-процестік заңының жекелеген тараулар мен баптардың бүкіл мәтінін талдау онда қылмыс жасады деп күдік келтірілген адамдардың құқықтары мен кепілдіктеріне қатысты ережелер жеткілікті түрде егжей-тегжейлі әзірленгенін көрсетеді.

Мұндай құқықтар мен кепілдіктердің қатарына күдіктінің «өзі таңдаған немесе тағайындалған қорғаушымен бірінші жауап алғанға дейін жеке және құпия кездесуге» құқығын көздейтін бұрын болмаған ережелер жатады (ҚПК-нің 64-бабының 3-тармағы), күдікті үшін де осындай құқық көзделеді (ҚПК-нің 65-бабы). Қорғаушыға, жоғарыда айтылғандай, «күдіктілер мен күдіктілерге олардың саны мен ұзақтығын шектеусіз жеке және құпия түрде кездесуге; заңгерлік көмек көрсету үшін қажетті заттарды, құжаттар мен мәліметтерді жинауға және ұсынуға істі алдын ала тындауға, кез келген сатыдағы сотта сот талқылауына қатысу құқығы берілді» (ҚПК-нің 70-бабының 2-тармағы) [9].

Сонымен ҚПК жобасын кейбір әзірлеушілер, атап айтқанда Башаримова Л. мен Юрченко П. жаңа ҚПК-де прокурордың наразылығы мен адвокаттың шағымы үшін тең салдарға әкелетін норманы бекіту ұсынылады деген пікір айтты.

Яғни адвокаттың шағымы қадағалау органдарына түскен кезде іс прокурордың наразылығы сияқты тәртіппен қайта қаралуы керек деп ұсынылды.

Сол конференцияда қорғаушылардың шағымдарын «наразылықтар» деп атау туралы ұсыныстар айтылды, өйткені құжаттың атауында «кішіпейіл өтініш» туралы болжам бар. Болашақта бұл ұсыныстар іске асырылмады және заңнамалық тұрғыдан бекітілмеді, бұл қорғауға айыптаумен тең құқықтар беру дәйектілігінің жоқтығын көрсетеді.

Алайда айтылғандар прокурордың наразылығын беру туралы шешім және тең емес мәртебедегі қорғаушының шағымы дұрыс дегенді білдірмейді. Әлемдік тәжірибе тергеу, сот талқылауы және қылмыстық процесті қарауды қадағалау бөлек болуға тиіс екендігіне негізделеді. Қылмыстық процестің бірінші кезеңінде қорғаушыға тергеуді қадағалайтын прокурорға сияқты құқықтар берілген. Қазір тергеушінің қорытындысы бойынша прокурор айыптау актісін жасап, оны сотқа жібереді.

Автордың пікірінше, енгізілген ҚПК қорғаушыға дәлелдемелерді жинау құқығын бергенін ескере отырып, «қорғаныс» актінің өз нұсқасымен қорғауды қамтамасыз ету құқығы туралы ережені де қарастыру орынды болар еді. Мұндай қорғаныс актісін қылмыстық істі алдын-ала тыңдау сатысында айыптау актісін қарау үшін заңмен белгіленген рәсімдерді сақтай отырып, сот қарауы керек екені анық. Мұндай жағдайда қорғауда қылмыстық істі қарау барысында шағым беру қажет болмайды, әсіресе олар маңызды заңды салдарға әкеп соқтырмайды.

Баяндағанды қорытындылай келе, Қазақстандағы адвокаттық қызметті жетілдірудің өзекті проблемаларын талдау қылмыстық сот ісін жүргізуде адвокаттың құқықтарын кеңейту бойынша одан әрі мақсатты жұмыс істеу қажеттігін айғақтайтынын атап өткен жөн. Қорғаушының кәсіби білімі сенім білдірушілердің мүдделерін қорғау жөніндегі кең құқықтармен ұштасып, күдіктілердің қорғану құқықтарын толық және сауатты пайдалануының толыққанды кепілі болуға тиіс. Бүгінгі таңда бұл құқықтар едәуір кеңейтіліп, адвокатқа заңгерлік көмек көрсетуге өтініш білдірген адамдардың мүдделерін қорғаудың нақты мүмкіндіктерін ұсынады.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғаушының құқықтарын кеңейту:

- кез-келген тергеу және сот органдарында, қылмыстық процестің барлық сатыларында азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін білдіру;

- қылмыстық сот ісін жүргізуге тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы негізінде қорғаушы ретінде қатысуға; заң көмегін көрсету үшін қажетті мәліметтерді жинауға, оның ішінде талап етілетін құжаттарды немесе олардың көшірмелерін беруге міндетті мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардан, кез келген меншік нысанындағы кәсіпорындардан анықтамаларды, мінездемелерді және өзге де құжаттарды сұрату;

- жеке тергеу іс-шараларын жүзеге асыру;

- қорғауындағы адамды күзетпен ұстау жағдайларын қоса алғанда, өзінің қорғауындағы адаммен жеке, құпия, кездесулер саны мен олардың ұзақтығын шектемей кедергісіз қарым-қатынас жасау;

- заң көмегін көрсетуге байланысты мәселелерді анықтау үшін шарттық негізде мамандардың қорытындыларын сұратуға;

- заңға қайшы келмейтін басқа да әрекеттерді жүзеге асыру мүмкіндігін білдіреді.

Көрнекті заңгер Фойницкий И.Я. осы ғасырдың басында: «адвокатсыз сот төрелігін дұрыс жүзеге асыру мүмкін емес» деп атап өтті. [47,96 б].

Бұл мәлімдеме қазіргі уақытта өзектілігін жоғалтқан жоқ; болашақта қорғау функциялары қылмыстық сот ісін жүргізудегі тараптардың шынайы теңдік институттары арқылы жүзеге асырылатын сияқты.

Адвокаттық қызмет нысандарының бірі ретінде мамандандыру мәселелері адвокаттар алқаларында оларды күнделікті практикаға енгізу мақсатында бірнеше рет талқыланды. Алайда осы күнге дейін мамандандыру институты барлық заңгерлік кеңестер мен заң кеңселерінде жоқ.

Сонымен қатар қорғаушы-адвокаттардың кәсіби қызметінің салаларын ажырату мәселесі өте өзекті. Бұл проблема әсіресе Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі мен заңнамасын реформалау бойынша соңғы уақытта болып жатқан процестерге байланысты артып келеді [7, 22 б.].

Адвокаттық қызметті мамандандыру мәселелерін шешу үшін халықты тиісті құқықтық көмекпен қамтамасыз ету бойынша жұмыстың жаңа әдістері мен тәсілдерін талап ететін криминогендік өрістің өзгеруі де маңызды болып табылады.

Біздің күндерімізге тән белгілердің бірі-қылмыстың дәстүрлі түрлерімен қатар, рәкет, есірткінің заңсыз айналымы, балалар саудасы, жезөкшелік және т.б. сияқты жаңа, бұрын іс жүзінде кездеспеген қылмыстық әрекеттердің болуы. Әрине, бұл қылмыстар бұрын қолданылған, сондай-ақ жаңадан қабылданған ҚР Қылмыстық кодексінде қарастырылған болатын, алайда соңғы жылдары әрекеттердің түрлері жаңа қылмыстық элементтері бар құрамдарға айналды. Нарықтық қатынастардың дамуы және экономикадағы түбегейлі өзгерістерге байланысты банк саласындағы қылмыстар кеңінен таралды, жалған ақша жасау күшейе түсті, валюталық операциялар туралы ережелердің бұзылуы, несиелік және қаржылық қатынастар саласындағы басқа да құқық бұзушылықтар анықталды. Қару-жарақ пен жарылғыш заттарды жасау мен сатуға, кепілге алуға, терроризмге және т.б. байланысты қылмыстардың саны едәуір артты.

80-жылдардың аяғынан бастап қорқытып алу фактілерінің, әсіресе оның білікті түрлерінің айтарлықтай өсуі байқалады; жыл сайынғы өсім орта есеппен 50% - ды, ал жекелеген өңірлерде 200% - ға дейін құрайды. Сонымен қатар қылмыстың осы түрінің кешіктірілуінің жоғары деңгейін ескеру қажет, бұл оның нақты ауқымын толық анықтауға мүмкіндік бермейді. «Бұл қылмыстық әрекетке кәмілетке толмағандар жиі тартылады. Рецидивтік қылмыстың үлесі елеулі» - қазіргі криминогендік жағдайды практикалық қызметкер Кайдаров Р.Е. осылай сипаттайды [48, 81 б.].

Қылмыстың мұндай сапалы өзгеруі адвокатурадан, бір жағынан, қылмыстық процеске тартылған адамдардың кінәсін анықтауға қасақана көзқарасты болдырмау үшін, екінші жағынан, жазаны саралау мен даралауға ықпал ететін заңсыз әрекеттерді жасағаны үшін кінәлілерге Конституциямен кепілдендірілген тиісті құқықтық көмек көрсету үшін өз қызметін қайта құруды талап етеді.

Бұл мәселені шешу қажеттілігі күдіктілерді қорғаудың әдістері мен тәсілдерін анықтау тәсілдерінің алуан түрлілігін қамтамасыз ету қажеттілігінен туындады.

Адвокаттың қылмыстардың құрамы мен түрлерін ажыратпай, қылмыстық істерді толығымен қамтуы клиент үшін қажетті нәтижелерге әрдайым әкелуі мүмкін емес.

Заң қорғаушыға күдіктіні ақтайтын немесе оның жауапкершілігін жеңілдететін мән-жайларды анықтау үшін барлық заңды құралдарды пайдалану, сондай-ақ күдіктіге қажетті заң көмегін көрсету үшін жалпы құқықтық міндет жүктейтіні белгілі. Бұл міндет қылмыскерді «қоршаумен» бірдей емес, бірақ адвокаттан жоғары кәсібилікті талап етеді, бұл күдіктіге ең қолайлы нәтиже беретін қорғаныс әдісін таңдауға мүмкіндік береді. Тиімді қорғауды жүзеге асыру адвокаттың жоғары біліктілігін талап етеді, сондықтан адвокаттық қызметтің әртүрлі салаларында кәсіби қорғау функцияларын мамандандыру қажет.

Автордың пікірінше, азаматтық және қылмыстық істерді жүргізу бойынша мамандандырудан басқа, қылмыстық іс жүргізу бағыты бойынша мамандандыру келесі бағыттарда жүргізілуі мүмкін:

- а) қылмыс субъектісі бойынша;
- б) қылмыс түрлері бойынша.

Бірінші жағдайда, адамдардың осы санаттарын қорғаудың өзіне ғана тән ерекшеліктері бар екенін ескере отырып, кәмелетке толмағандар мен физикалық және психикалық (ақыл-есі кем) кемшіліктері бар адамдар қатысатын істер бойынша қорғау функцияларын орындауға бағытталған. Ең алдымен, қылмыстық процестің аталған қатысушылары құқықтың, оның ішінде қылмыстық іс жүргізудің ерекше субъектілері болып табылатындығын есте ұстаған жөн. Олардың көптеген құқықтары мен заңмен танылған мүдделері бар, бірақ өз құқықтарын толық қорғауға және іске асыруға қабілетсіз. Сондықтан кәмелетке толмағандар үшін олардың құқықтары мен заңды мүдделеріне арнайы кепілдіктер белгіленген.

Кәмелетке толмағандардың қатысуымен заң нормаларын қатаң сақтау қажеттілігі адвокаттан өз клиенттерінің мүдделерін қорғауға ерекше көзқарасты талап етеді. Сонымен қатар мұндай міндет қылмыстық процестің басқа да қатысушыларына жүктеледі.

Сонымен егер алдын-ала тергеу барысында кәмелетке толмаған баланы қорғауды жүзеге асыратын адвокаттың құқықтарының бұзылуына жол берілсе, онда бұл тергеуші жасаған теріс қылық ретінде қарастырылуы керек.

Профессор БегалиевҚ. «Тергеушінің қорғаушының құқықтарына қысым жасауы немесе шектеуі кәмелетке толмаған күдіктінің қорғану құқығын елеулі

бұзу ретінде қарастырылуы керек. Мұндай жағдайларда прокурор тергеушіден қорғаушының қатысуымен барлық тергеу әрекеттерін қайталап жүргізуді талап етуге және жол берілген бұзушылық үшін тергеушінің жауапкершілігі туралы мәселені шешуге міндетті», - деп көрсетеді [49, 170 б.].

Мұның бәрі қылмыстық процесте кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін мұқият сақтау мәселелеріне ерекше мән берілетіндігін айқын көрсетеді. Мұндай талаптар адвокаттың ерекше кәсібилігін, оның кәмелетке толмаған клиенттің психикасын, жас ерекшеліктерін, өзіндік сипатын және т.б. анықтауы керек. Сондықтан адвокат заң көмегін неғұрлым толық және жан-жақты көрсетуді, сондай-ақ кәмелетке толмаған адамға берілген құқықтардың шынайы орындалуын қамтамасыз ету мақсатында кәмелетке толмаған құқық бұзушылық субъектісіне қатысты ерекше мәселелерді нақты басшылыққа алуы керек.

Бұл ретте адвокат кәмелетке толмаған адам жасаған қылмыстың барлық мән-жайларын мұқият және нақты зерттеуге, оның өмірі мен тәрбиесінің жағдайларын, қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды, ересек айдап салушылардың болуын, ақыл-ой дамуының дәрежесін және т. б. білуге тиіс.

Осылайша кәмелетке толмағандардың мүдделерін қорғау кезінде адвокат арнайы білімге және ерекше біліктілікке ие болуы керек, өзінде заңгер, мұғалім және психиатр, сондай-ақ отбасы мәдениеті, физиология және кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға қатысты басқа да әлеуметтік қызмет саласындағы білікті маманның біліктілігін біріктіруі керек.

Осындай талаптар адвокатқа психикалық және дене кемістіктеріне байланысты қорғауды өз бетінше жүзеге асыра алмайтын адамдар қатысатын істер бойынша қорғауды жүзеге асыру кезінде де қойылады.

ҚР ҚПК-нің 67-бабына сәйкес, күдікті кәмелетке толмаған жағдайдағыдай, егер «күдікті немесе айыпталушы психикалық немесе дене кемістіктеріне байланысты өзінің қорғану құқығын жүзеге асыра алмаса», қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қорғаушының қатысуы міндетті. Әдетте бір мезгілде дене және психикалық кемістіктерден зардап шегетін адамдардың негізгі санатына іс жүзінде керең және мылқау адамдар жатады, олар қорғауды өз бетінше жүзеге асыруға кедергі келтіретін әртүрлі аурулардан зардап шегетін, қылмыстық жауаптылыққа тартылатын адамдар санының 87,4% - ын құрайды.

Қолданыстағы қылмыстық-процестік заңнамаға сәйкес осы санаттағы адамдар қатысатын істер бойынша қорғаушыны қамтамасыз ету міндетті. Бұл жағдайда клиенттің психологиясының ерекшеліктерін терең білу қажет. Адамдардың физикалық кемістігі олардың айналасындағы шындықты дұрыс қабылдамауына әкеледі. Сонымен қатар көбінесе бұл адамдар өздерінің мінез-құлқының заңсыздығын түсінбейді және өздерін құқық бұзушылық үшін кінәлі деп санамайды.

Көбінесе біз керең және мылқау азаматтар тобының қоғамдық жерде пайда болып, қатты қимылдап, жолаушыларды дөрекі түрде итеріп, өзін-өзі жүгенсіз ұстайтынын байқаймыз. Біз мұны бұзақылық деп санаймыз. Алайда оларға ренжудің керегі жоқ. Олар бізді қорлағысы келмейді. Бұл өзін-өзі растаудың бір

түрі. Керек мылқау адам тек сырттай ғана емес, сонымен бірге іштей де мінез-құлқын дұрыс деп санайды. Оны мұндай дүниеге көзқарас пен дүниетанымға табиғат душар етті.

Осылайша, физикалық және психикалық кемістігі бар адамдарды қорғау адвокаттан басқа адамдардың істеріне қатысқаннан гөрі аз емес білімді (оның ішінде медициналық) талап ететініне күмән жоқ.

Өкінішке орай, іс жүзінде жоғарыда аталған санаттағы адамдарды қорғау ерекше қиындық тудыратын істер санатына жатпайды. Сонымен қатар мұндай үрдіс қылмыстың мән-жайларын зерттеу тұрғысынан да, айыптаудың дәлелденуі немесе дәлелденбеуі тұрғысынан да іс-әрекеттің біліктілігі айтарлықтай күрделі болып көрінген жағдайларда байқалады.

Осыған байланысты қорғауды өз бетінше жүзеге асыру мүмкіндігі жоқ адамдардың қатысуымен қылмыстық істерді күрделі емес іс жүргізу қатарына жатқызу дәстүрлерін негізге ала отырып, көбінесе жаңадан бастағандар немесе басқа процестерде жұмыс істемейтін қорғаушылар қылмыстық процестерге жіберіледі. Мұндай тәжірибені тоқтату керек екені анық.

Керісінше жоғарыда аталған санаттағы адамдардың қатысуымен қылмыстық істердің күрделілігі мен өзіндік ерекшелігі адвокаттардан кәсіби шеберлігі мен іскерлік біліктілігін арттыру, сайып келгенде, кәметке толмағандар мен физикалық және психикалық кемістігі бар адамдарды қорғау бағытында адвокаттың мамандану мүмкіндігі болуы үшін тұрақты жұмыс жасауды талап етеді.

Қылмыс түрлері бойынша мамандандыру да маңызды болып табылады. Адвокаттық қызметтің мұндай ұйымдастырушылық нысаны қауіпсіздіктің дәлелденген әдістері мен тәсілдерін қолдану тұрғысынан жасалған құқық бұзушылықтың мән-жайларын мұқият зерттеу қажеттілігіне, сондай-ақ қылмыстық іс жүргізуде қорғау функциясын жүзеге асыруда бұрыннан бар тәжірибені қолдануға байланысты өзекті болып табылады.

Қылмыстық істердің кез-келген санатында кең және терең білім, медицинамен, психологиямен, техникамен және т.б. байланысты қызмет салалары туралы ақпаратты білу, қылмыстың нақты түрлері бойынша теориялық әзірлемелерді пайдалану, басқа шараларды қолдану қорғалушыға қорғалушыны ақтайтын немесе оның кінәсінің дәрежесін төмендететін жағдайларды іздеуге және анықтауға бағытталған неғұрлым толық және жан-жақты, білікті заң көмегін көрсету мақсатында іс-әрекетке талдау жүргізуге мүмкіндік береді.

Мысалы, қасақана кісі өлтіру істері бойынша қорғаушының қатысуы одан Жоғарғы Сот Пленумының басшылық түсіндірмелерін, ғылыми-практикалық түсініктемені, сот практикасын, арнайы білімдерді (мысалы, анатомияны, дене жарақаттарының ауырлық дәрежесін анықтау ережелерін және басқа да саралау белгілерін) және т. б. білуді талап етеді.

Әрине, мұндай білім кешені қылмыстың басқа түрлерін қорғау үшін де қажет, бірақ мәні мынада: істердің бір санатына назар аудару қорғаушыға қаралып жатқан қылмыстық іске қатысы бар нормативтік және басқа материалдарды еркін басқаруға мүмкіндік береді, бұл қылмыстық процестің

жарыспалылығы кезінде, істі қарау нәтижесі қорғаушының қабілеті мен біліміне байланысты болуы мүмкін.

Әр түрлі санаттағы көптеген мәселелер бойынша қорғаушыны жұмыспен қамту жағдайында материалдың едәуір мөлшерін пайдалану қажет екені анық. Бірақ ақпараттың үлкен көлемін білу өте проблемалы және, әрине, қаралып жатқан іс бойынша қорғау сапасына әсер етеді, өйткені кез-келген нормативтік актінің талаптарын, Жоғарғы Соттың Пленумын түсіндіруді немесе қылмыстың белгілі бір түрі туралы түсініктемені еске түсіру қиын болуы мүмкін.

Сонымен қатар бір қарағанда, кәсіби қорғаушылардың көп салалы жұмысқа деген ұмтылысы шын мәнінде, нақты істерді қарау кезінде тиісті заң көмегінің орнына теріс салдарға әкелуі мүмкін. Осыған байланысты келесі мысал дәлел.

Сотталушы Қ.Қостанай қаласындағы Алтынсарин даңғылы бойынша өзіне бекітілген жолаушылар автобусымен жүріп келе жатып, осы даңғылда белгіленген қозғалыс жылдамдығынан асып, алған жарақаттарынан қайтыс болған көшені кесіп өткен жаяу жүргіншіні қағып кетті деп айыпталды. К. өзі кінәсін толық мойындады және соңғы сөзінде соттан жеңілдік сұрады. Адвокат сонымен бірге айыптаудың дәлелдерімен және әртүрлі жеңілдететін жағдайларды (кінәні мойындау, шын жүректен өкіну және т.б.) ескере отырып, соттан бас бостандығынан айырумен байланысты емес жаза тағайындауды сұрады. Сот қорғаушының пікірімен келіспеді және 5 жылға бас бостандығынан айыру жазасын тағайындады. К. - ның туыстары тағайындалған жазаға қанағаттанбады және үкімге шағымдануға шешім қабылдады, ол үшін олар басқа адвокатты іске қатысуға шақырды. Жаңадан тағайындалған қорғаушы іс материалдарын зерделеп, жол - көлік оқиғасының схемасына назар аударып, жүргізуші К. қозғалыс жылдамдығынан асып кеткеніне күмәнданды. Бұл күмәннің себебі келесі жағдайлар болды.

Айыптау қорытындысы мен шығарылған үкімге сәйкес жүргізуші К. Алтынсарин даңғылымен жүріп келе жатып, қозғалыс жылдамдығын 50 км/сағ дейін шектейтін жол белгісінің талаптарын елемеді және Титов пен Бакиров көшелерінің арасындағы жол учаскесінде 56 км/сағ жылдамдықпен қозғала отырып, оқиға орнында көптеген дене жарақаттарын алған А. жаяу жүргіншісін қағып кетті. Автотехникалық сараптама қорытындысына сәйкес қозғалыс жылдамдығы 50 км/сағ болған кезде жүргізушінің соқтығысуды болдырмауға техникалық мүмкіндігі болды, өйткені бұл жағдайда тежеу басталғаннан автобус тұрағына дейінгі тежеу қашықтығы 17,5 м, ал тежеу орнынан жаяу жүргіншіге дейінгі қашықтық автобус жолында 21 м құрады. Автобустың қозғалыс жылдамдығы 56 км/сағ болған кезде тежеу жолы 23,4 м құрады, яғни автобус жәбірленушімен соқтығысқаннан кейін тоқтады. Осылайша, егер жүргізуші К. жылдамдықты асырмағанда, соқтығысу болмас еді.

Сот анықтаған істің нақты мән-жайларына дау айтпастан, кассациялық сатыдағы сотта қорғаушы жасалған үкімнің күшін жою және мынадай негіздер бойынша қылмыс құрамының болмауына байланысты істі тоқтату туралы мәселені алға қойды.

Айыптау үкімінің негізі жүргізуші К. жылдамдығын арттыру фактісі болды. Тергеу және сот нұсқасы бойынша Алтынсарин даңғылындағы қозғалыс

жылдамдығы сағатына 50 км-ге дейін шектелген, бұл қаланың барлық жүргізушілеріне белгілі.

Шынында да, қалаға кіре берісте даңғыл басталар алдында «жылдамдықты шектеу» белгісі орнатылды. Қозғалыс кезінде ол ең үлкен магистральдармен қиылысқан кезде қайталанды, бірақ Алтынсарин-Титов көшесі қиылысында бұл белгі жоқ еді. Жол қозғалысы ережелеріне сәйкес «қозғалыс жылдамдығын шектеу» белгісі бірінші қиылысқа дейін қолданылады. Бұдан әрі оның қолданылуы тоқтатылады және жылдамдықты одан әрі шектеу қажет болған жағдайда белгілер әрбір қиылыстан кейін орнатылуы тиіс.

Бұл жағдайда Титов көшесінен өтіп бара жатып, жүргізуші К. «жылдамдықты шектеу» белгісін басшылыққа алуға міндетті емес еді, өйткені жаяу жүргіншімен соқтығысқан жол учаскесіне оның әрекеті енді қолданылмайды. Бұл жағдайда елді мекендерде 60 км/сағ жылдамдықты шектеуге арналған жалпы ереже күшіне енді.

Яғни жылдамдығы 56 км/сағ жылдамдықпен қозғалғанда, К. жүргізушісі белгіленген қозғалыс жылдамдығынан аспады, сондықтан оның әрекеттерінде ҚР ҚК 217-бабына сәйкес қылмыс құрамы болмады.

Кінәсін мойындай отырып, жүргізуші К. бұл әрекеттің біліктілігі мен заңды бағалауынан емес, «Мен олмен соқтығыстым» деген сөйлеммен сипатталған жағдайға субъективті көзқарастан басталды. Осылайша, бұл жағдайда үкім іс жүзінде сотталушының кінәсін мойындауы және К. жылдамдықты шектеу туралы білуі керек деген болжаммен шешілді. Сот ол жақындап келе жатқан көліктің жоқтығына көз жеткізбеген және белгіленбеген жерден көшені өте бастаған жәбірленушінің іс-әрекеттеріне ешқандай заңды баға берген жоқ.

Жоғарыда айтылғандай, қорғаушы К. қатысты істі тоқтатуды сұрады. Қылмыстық істер жөніндегі сот алқасының ұйғарымымен іс қосымша тергеуге жіберілді және К. қайта сот отырысында ақталды.

Жоғарыда айтылғандай, қорғау тек кінәсіздікті ақтаудың негізі ретінде дәлелдеуге ғана бағытталмауы мүмкін. Өзге жағдайларда қорғаушының қызметі күдіктіні жазаны жеңілдетуге немесе жазадан босатуға, жасалған әрекеттің саралануын өзгертуге жауапкершілікті болдырмайтын мән-жайларды анықтауға бағытталған. Әрине, бұл мақсаттарға жету үшін айыптауды жоққа шығаратын немесе күмәнданатын нақты деректер ғана емес, сонымен бірге жазаны жеңілдету немесе қылмыстық жауаптылықтан немесе жазадан босату үшін негіздерді белгілейтін мәліметтер қолданылады.

Әрбір нақты жағдайда қорғаушының қызметін мамандандыру өзекті болуда. Жоғарыда келтірілген мысалда бірінші қорғаушының іске кәсіби емес көзқарас танытқандығы және жасалған құқық бұзушылықтың барлық жағдайларын түсінбейтіндігі күмән тудырмайды.

Адвокаттар алқасының төралқасы қорғаудың дұрыс жүргізілмегендігі туралы қозғаған тәртіптік іс жүргізуді талдау кезінде жоғарыда аталған адвокат өзін ақтау ретінде оның ешқашан көлігі болмағанын және жол жүру ережелерімен таныс емес екенін және жол жүру ережелерін қорғауға дайындық кезінде зерттей отырып, оны дұрыс түсіне алмағанын айтты.

Екінші адвокат бұл іске қатысқан кезде ешқандай арнайы білімді қажет етпеді және жеке көлік құралын пайдалану процесінде алған тәжірибесін қолдану жеткілікті болды.

Автордың пікірінше, бұл мысал алдыңғы пайдалану тәжірибесімен дамыған білім кешенін қолдану кезінде қорғаныс мүмкіндіктерін айқын көрсетеді. Адвокаттық қызметтің мамандануы енгізілген жағдайда жинақталған тәжірибені пайдалану әдістерін қолдану аясы едәуір артады.

Қазіргі уақытта қылмыстық процесте адвокаттың рөлін арттыру үрдісі анықталды. Бұдан басқа ҚР Қылмыстық процесте, сондай-ақ азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің негіз қалаушы қағидаттарының бірі тараптардың тең құқылығы мен жарыспалылығы қағидаты болып табылады. ҚР ҚПК-нің 639-бабының 4-тармағы келтірілген нормаларға қайшы келеді, осылайша, аталған баптың диспозициясына сәйкес, қорғаушы тарап алқабі кандидаттарға тікелей жүгінуге құқылы емес, төрағалық етуші арқылы жазбаша түрде сұрақ қоюға құқылы, соңғысы қабылдамауға құқылы. Сонымен бірге прокурор алқабіге кандидаттарға ауызша түрде, өз бетінше сұрақтар қоюға құқылы. 639-баптың 4-тармақтарына өзгерістер енгізу ұсынылады, яғни алқабілерге кандидаттарға алдын ала төрағалық етушімен келіспей, өз бетінше сұрақтар қою өкілеттігімен қорғау мүмкіндігін қарастыру қажет.

Егер алқабіге кандидаттарға сұрақтар қою кезінде қорғау құқық нормаларын бұзса немесе алқабіге кандидаттың ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтірсе, оған тиісті шаралар қолданылуы мүмкін, бірақ 639-баптың 4-тармағында белгіленген осындай шектеулер ақталмаған және халықаралық және ішкі заңнамаға қайшы келеді. Алқабілерге кандидаттарға сауалнама жүргізу рәсімі алқабілер алқасының неғұрлым объективті және бейтарап құрамын қалыптастырудың процессуалдық кепілі болып табылады деп есептейміз [50, 114 б.].

Осылайша, біздің ойымызша, күдіктілерді білікті заңгерлік көмекпен қамтамасыз ету мәселесін заңнамалық тұрғыдан реттеу қажет.

ҚР ҚПК-нің 66-бабына сәйкес адвокаттардан басқа қылмыстық істер бойынша қорғаушылар ретінде мынадай адамдар бола алады: сотталушының әйелі немесе күйеуі, жақын туыстары, заңды өкілдері, қоғам өкілдері. Өкінішке орай аталған адамдардың күдіктілерге құқықтық қорғау ісінде арнайы білімі жоқ және өз сенім білдірушілерін кәсіби түрде қорғай алмайды [37]. Сол себепті Қазақстанның әрбір азаматына білікті заң көмегін алу құқығына кепілдік беретін ҚР Конституциясының 13-бабының талаптары орындалмайды.

Алайда күдіктілердің туыстарын қылмыстық істер бойынша қорғаушы ретінде тарту тәжірибесі бүгінде кеңінен таралды. Тергеушілер, судьялар кәсіби қорғаушыларды іздеуге алаңдамай, ерлі-зайыптыларға, туыстарға және басқаларға қорғаныс құқығын ресми түрде қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, дегенмен мұндай қорғаудың сапасы өте төмен. Тиісінше мұндай қорғау сот қателіктеріне және соның салдарынан объективті емес немесе заңсыз үкімге әкелуі мүмкін. Сондықтан бүгінгі күннің міндеттерінің бірі – күдіктілердің туыстарын қорғаушы ретінде танудан бас тарту және бұл міндетті тек кәсіби қорғаушыларға, яғни адвокаттарға бекіту қажеттілігі.

Біздің ойымызша, азаматтарды білікті заңгерлік көмекпен қамтамасыз ету мәселесін адвокаттық корпусты қалыптастыру тәртібін өзгерту арқылы шешуге болады.

Заң көмегін көрсету үшін қажетті нақты деректерді өз бетінше жинау және дәлелдемелерді ұсыну құқығы, сондай-ақ олардың қорғаушылары ұсталатын үй-жайларға кіру құқығы белгіленген адвокаттың кәсіби құқықтарын белгілейтін «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңының 14-бабының ережесін іске асыру тетіктері әзірлеуді талап етеді [5]. Өздеріңіз білетіндей, адвокаттың дәлелдемелер беру құқығы заңды елес іспетті. Бұл жағдайдың себебі айқын. Согласно действующему УПК РК, сторона защиты не имеет механизма, чтобы закрепить свои доказательства процессуально. Из-за этого адвокат не может обеспечить равный доступ к защите, даже если у стороны защиты есть право предоставить доказательства. В уголовном процессе адвокат не является субъектом доказывания, поэтому полноценной конкуренции между сторонами не происходит [51, 27 б.].

Бұл мәселе ҚР ҚІЖК-де қорғау тарапының дәлелдемелерді процестік бекіту тетігінің болмауымен байланысты. Бұл қылмыстық процесте Тараптар арасындағы теңсіздікті тудырады және адамның әділетті процеске құқығын қамтамасыз ету үшін қажет толыққанды бәсекелестікке жол бермейді. Бұл мәселені шешу және біздің қоғамды құқықтық ету үшін бірнеше заңнамалық актілерді, соның ішінде қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару кодекстерін, "сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы" Заңды, "Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" заңды қайта қарау және өзгерту қажет. Бұл қылмыстық процесте тараптардың теңдігін қамтамасыз ету және күдіктіні әшкерелейтін немесе ақтайтын немесе оның кінәсін төмендететін дәлелдемелерді жинау және ұсыну үшін жағдай жасау үшін қажет.

ҚР ҚІЖК-де қорғаушы тарап ұсынған дәлелдемелерді бекіту рәсімінің болмауы Тараптар арасындағы қылмыстық процестегі теңсіздікке алып келеді және адамның әділ процеске құқығын қамтамасыз ету үшін қажетті бәсекелестік қағидатын бұзады. Бұл мәселені шешу және біздің қоғамды Заңды ету үшін қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару кодекстері, сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы Заң, Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы заң сияқты бірнеше заңнамалық актілерді қайта қарау және өзгерту қажет. Бұл қылмыстық процесте тараптардың тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету және күдіктіні кінәлауға, ақтауға немесе оның кінәсін азайтуға болатын дәлелдерді жинау және ұсыну үшін жағдай жасау үшін қажет [3].

Қолданыстағы заңнама қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысатын адвокаттың еңбегіне ақы төлеудің барлық мәселелерін шеше бермейді, бұл заң ғылымында көрсетілген және олардың мүліктік мүдделерін қамтамасыз ету бойынша нақты ұсыныстар енгізілген [52, 66 б.].

Сонымен бірге осы бағытта айтылған жекелеген ұсыныстар іске асырылуда. Атап айтқанда, 1999 жылғы 26 тамызда Қазақстан Республикасының Үкіметі «Адвокаттар көрсететін заң көмегіне ақы төлеу және республикалық бюджет қаражаты есебінен қорғау мен өкілдік етуге байланысты шығыстарды өтеу қағидаларын» [53] бекітті, оларға 2005 жылғы 30 қыркүйекте тиісті өзгерістер

мен толықтырулар енгізілді. Соңғы өзгерістер Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2018 жылғы 28 қыркүйектегі № 1462 бұйрығына сәйкес «Адвокат, заң консультанты көрсететін, мемлекет кепілдік берген заң көмегіне ақы төлеу және құқықтық консультация беруге, қорғауға және өкілдік етуге, сондай-ақ татуластыру рәсімдерін жүргізуге байланысты шығыстарды өтеу қағидаларында» бекітілді, бұл өз алдына оңтайлы өзгерістерді берді.

Көрсетілген ережелер адвокаттың қылмыстық іске қорғаушы ретінде, сондай-ақ азаматтық істер бойынша өкіл ретінде қатысуына байланысты және әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу кезінде көрсеткен қызметтері үшін еңбегіне ақы төлеудің негіздерін, шарттары мен тәртібін нақтылайды [54, 38 б.]. Заңдағы секілді бұл нормативтік актіде, қылмыстық процеске жәбірленушінің, азаматтық талапкердің, азаматтық жауапкердің өкілдері ретінде қатысатын адвокаттардың еңбегіне ақы төлеу туралы ештеңе айтылмаған. Заң қылмыстық істе өкілдікке байланысты шығыстарды өтеу туралы азаматтық талап арыз беру мүмкіндігін ғана көздейді, яғни «қылмыстық процесте жеке және заңды тұлғалардың тікелей қылмыстық құқық бұзушылықпен немесе есі дұрыс емес адамның қоғамға қауіпті іс-әрекетімен келтірілген мүліктік және моральдық зиянды өтеу туралы, сондай-ақ жәбірленушіні жерлеуге, емдеуге кеткен шығыстарды, оған сақтандыру өтемі, жәрдемақы немесе зейнетақы ретінде төленген сомаларды, сондай-ақ өкілдік етуге жұмсалған шығыстарға қоса, анықтау, алдын ала тергеу ісін жүргізуге және сотқа қатысуға байланысты шеккен шығыстарды өтеу туралы азаматтық талап қоюлары қаралады [55, 5 б.].

Сонымен бірге заң ғылымында қорғаушы (адвокат) заңда көзделген жағдайларда тегін ұсынылатын күдіктінің және білікті заң көмегін алу үшін барлық жағдайларда адвокаттың қызметтеріне ақы төлеуі керек жәбірленушінің мүдделеріндегі теңгерімсіздік туралы айтылды, содан кейін ғана күдіктілерге талап қоюы және жәбірленушінің өкілі адвокаттың міндетті түрде қатысуы қажет [3].

Осыған байланысты біз Т.Е.Сарсенбаевтың [35] және Н.В. Мазурдың [56] айтқан пікірін толық қолдаймыз.

Қылмыстық іс жүргізу заңын жетілдіру мақсатында адвокат-өкілдің міндетті қатысу жағдайларының тізбесін белгілеуді ұсынамыз:

- 1) егер бұл туралы жәбірленуші немесе азаматтық талапкер өтініш жасаса;
- 2) жәбірленуші кәмелет жасқа толмаса;
- 3) жәбірленуші немесе азаматтық талап қоюшы дене немесе психикалық кемістіктеріне байланысты өз құқықтарын өз бетінше жүзеге асыра алмаса;
- 4) жәбірленуші немесе азаматтық талапкер дәрменсіз күйде болса;
- 5) іске күдіктінің қорғаушысы қатысса;
- 6) істе азаматтық талап қойылса, келтірілген зиянның орны толтырылмаса.

Аталған тізбені заңнамалық бекіту оларға тегін білікті заң көмегін көрсету мүмкіндігіне байланысты жәбірленушінің және азаматтық талапкердің құқықтары мен заңды мүдделерін (оның ішінде мүліктік) неғұрлым толық қамтамасыз етуге ықпал етеді деп санаймыз.

Қолданыстағы заңнамада жәбірленушінің өкілдері ретінде алдын ала тергеуге қатысатын адвокаттардың қызметтеріне ақы төлеу мәселесі әлі толық шешілмегенін атап өткен жөн. Адвокат-өкілдің міндетті қатысуы жағдайында оның еңбегіне ақы төлеу адвокат-қорғаушы үшін белгіленген ережелер бойынша республикалық бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылуға тиіс деп санаймыз. Кейіннен бұл сома сотталушыдан іс жүргізу шығындарын өндіріп алу тәртібімен өндірілуі мүмкін. Бұл жәбірленушінің адвокат-өкілдің қатысу қажеттілігі жасалған қоғамдық қауіпті әрекетке байланысты қылмыс құрбанына білікті заң көмегін қамтамасыз ету үшін туындайды және оны жасаған адам жәбірленушінің адвокат-өкілге жұмсаған шығындарын көтеруі керек.

Жоғарыда заңда өкілге жұмсалған шығындарды өтеу үшін талап арыз беру тәртібі қарастырылғанын атап өттік. Алайда өндіріп алудың бұл тәртібі, біздің ойымызша, төмендегі себептер бойынша жәбірленушінің мүліктік мүдделерін қорғауды толық көлемде қамтамасыз етпейді. Біріншіден, жәбірленуші алдымен адвокатпен келісім жасасып, оның қызметтеріне ақы төлеуі керек, содан кейін ғана өкілдік шығындарын өтеу туралы талап қоюы керек. Екіншіден, бұл талап арыз жәбірленушінің диспозитивті қалауы болып табылады. Көбінесе жәбірленуші өзінің құқықтарының тізімінде көрсетілмеуіне байланысты мұндай талап қою құқығын білмейді (ҚР ҚПК 71 бабының 6 тармағы), бұл нормада тек өкілі болу құқығы туралы айтылады. Үшіншіден, жоғарыда айтылғандай, заңда адвокаттың міндетті түрде қатысуы және жәбірленушімен келісім жасамай-ақ тағайындау бойынша қатысуы қарастырылмаған.

Осыған байланысты ҚР ҚПК-нің 174-бабына өзгерістер енгізуді ұсынамыз, сондай-ақ республикалық бюджет қаражаты есебінен де, сондай-ақ сотталған адамнан өкіл-адвокатқа жұмсалған сомаларды өндіріп алу жолымен де жәбірленуші өкілі-адвокаттың қызметіне ақы төлеу мүмкіндігін қарастыру қажет деген жеке жағдайлармен толықтырылсын.

Сондай-ақ процестік шығындардың тізбесін регламенттейтін ҚР ҚПК 177 – бабына адвокат-өкілге заң көмегін көрсеткені үшін төленген сомаларды қосу жөніндегі өзгерістер енгізуді ұсынамыз. Жәбірленушінің, сондай-ақ азаматтық талапкердің осы шығыстары сотталғанға жүктелуі мүмкін, өйткені аталған процеске қатысушылардың көрсетілген шығындарын қылмыстық іс бойынша іс жүргізу барысында тікелей қылмыстық процесті жүргізетін орган өтеуі тиіс [9]. Олар жасалған қылмыспен тікелей байланысты, жасаған адамның кінәсінен туындады, сондықтан оларды кінәліден өндіріп алу орынды.

Адвокаттар көрсететін заң көмегіне ақы төлеу және қорғаумен ғана емес, қылмыстық істер жөніндегі өкілдікпен де байланысты шығыстарды өтеу мүмкіндігін көздей отырып, «адвокаттар көрсететін заң көмегіне ақы төлеу және қорғау мен өкілдік етуге байланысты шығыстарды республикалық бюджет қаражаты есебінен өтеу ережелеріне» өзгерістер мен толықтырулар енгізген жөн.

Осылайша жәбірленушінің және азаматтық талапкердің өкілдері ретінде қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысатын адвокаттардың еңбегіне ақы төлеуге байланысты мәселелер қылмыстық іс жүргізу кодексіне, сондай-ақ заңға тәуелді нормативтік актілерге өзгерістер енгізу арқылы одан әрі жетілдіруді талап етеді. Бұл өзгерістер адвокаттардың қылмыстық іс жүргізуге қорғаушылар ретінде ғана

емес, сонымен бірге өкілдер ретінде қатысуы үшін тең жағдайлар мен мүмкіндіктерді белгілеу үшін қажет. Өз кезегінде бұл жәбірленушіге және азаматтық талапкерге білікті заң көмегін қамтамасыз етуге, конституциялық құқықты іске асыруға, сондай-ақ қылмыстық істер бойынша іс жүргізу барысында олардың құқықтары мен заңды мүдделерін, оның ішінде мүліктік мүдделерін неғұрлым толық қорғауға ықпал етеді [39, 37 б.].

Қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғаушының құқықтары кеңейтілді және нақтыланды, оның ішінде дәлелдемелер жинау, процеске ертерек кіру, куәгерлік иммунитетке құқықты бекіту, іс материалдарының көшірмелерін алу, қылмыстық қудалау органдарының заңсыз іс-әрекеттеріне сот арқылы шағымдану, қылмыстық іске қатысты ақпаратты иеленуі мүмкін адамдардан сұрау, сараптамаларға бастамашылық ету жағдайлары. Жалпы алғанда, осы саладағы өзгерістер жеткілікті түрде динамикалық және дәйекті емес, бірақ позитивті сипатта деген қорытынды жасауға болады]. Барлығы салыстырылып танылатындықтан қазіргі уақытта Қазақстандағы адвокатура Орталық Азия елдеріндегі осындай институттарға қарағанда анағұрлым дамыған және табысты болып табылады деп айтуға болады.

Бүгінгі таңда адвокат заң нормаларына сәйкес сот ісін жүргізудің белсенді қатысушысы бола алады және оны қарауға қатысатын істің жағдайына белгілі бір әсер ете алады. Алайда осы саладағы заңнама мен құқық қолдану практикасының өзгеруінің салыстырмалы түрде оң бағытына қарамастан, тұтастай алғанда жағдай жетілдірілмегенін мойындауға тура келеді.

Адвокат көбінесе инквизициялық қылмыстық іс жүргізуде демократиялық сипатта болып қала береді. Қорғаушылардың өтініштері көбінесе еленбейді немесе ресми түрде бас тартылады, күдіктілер мен олардың адвокаттарының құқықтарын бұзғаны үшін прокуратура органдары да, соттар да көз жұма қарайды. Адвокаттардың өздері кейде өздерінің процедуралық қарсыластарының қудалау объектісіне айналады. Адвокатура тәуелсіздігінің кепілдіктері бұзылады. Адвокаттардың кеңселерінде тінту жүргізудің, адвокаттық құпияға қатысты мәліметтерді қамтитын құжаттарды алып қою әрекеттерінің өрескел фактілері белгілі. Адвокаттар олардың жұмысының құпиялылығын ғана емес, сонымен қатар кәсіби қорғаушылардың жеке өміріне қол сұғылмаушылықты бұзатын арнайы жедел-іздістіру шараларын жүзеге асыруға шағымданады. Адвокаттың құқықтық және әлеуметтік мәртебесіне тиісті құрмет жоқ. Қазақстанда соттар шығаратын үкімдердің басым көпшілігі айыптау сипатында [3]. Мұндай жағдайларда адвокат қылмыстық процесте тек өтініш беруші болып қала береді.

Осыған байланысты қазіргі тәртіп жетілдіруді қажет ететіні анық, ал адвокаттың қоғамдағы орны, тиісінше, қылмыстық процестегі қорғаушының рөлі тиісті биіктікке көтерілуі керек. Бұл постулат тек корпоративтік қызығушылықтың көрінісі емес. Шын мәнінде, қылмыстық сот ісін жүргізудің бүкіл жүйесі түбегейлі қайта құрылуы тиіс. Мұндай қайта құрудың негізгі бағыты заңға одан әрі имплементациялау және әділ қылмыстық процестің жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттарын қолдану практикасы болуы тиіс. Репрессивті қылмыстық процестің атавизмдерінен бас тарту,

тараптардың теңдігі мен жарыспалылығының, қылмыстық істерді қараудың объективтілігі мен бейтараптығының басталуын күшейту қылмыстық іс жүргізу кезінде адам құқықтарының сақталуын қамтамасыз ететін негізгі субъект ретінде қорғаушының құқықтық мәртебесін дамытуды анық көрсетеді. Осыған байланысты біз жаңа ҚПК-де адвокаттардың дәлелдемелерді жинау, нақты деректерді сақтау, сараптамаларды тағайындау және өндіру, жеке детективтік қызметтің мүмкіндіктерін пайдалану рәсімдерін егжей-тегжейлі сипаттай отырып, адвокаттардың өкілеттіктерін дамытуды және нақтылауды ұсынамыз.

Өкінішке орай, қолданыстағы заңнамада бұл институт қарапайым, толық емес дамуға ие болды және процеске қатысушылардың қылмыстық қудалау органдарының әрекеттеріне шағымдарын қарау және қамауға алу/үйде қамауға алу негізіндегі сот санкциясымен шектеледі. Бұл ретте қамауға алуды санкциялаудың процестік нысаны жетілдірілмеген, шектеулі сипатқа ие және одан әрі жетілдіруді қажет етеді [19].

ҚР ҚПК-нің 53-бабының 1-тармағына сәйкес сот күдіктінің, айыпталушының, сотталған адамның қылмыстық қудалау органымен іс жүргізу келісімдерін бекітуге, ұйқамақ, күзетпен ұстау түріндегі бұлтартпау шараларын санкциялауға және олардың мерзімдерін ұзартуға, күзетпен ұсталмаған адамды сот-психиатриялық және/немесе сот-медициналық сараптама жүргізу үшін медициналық ұйымға мәжбүрлеп орналастыруға санкция беруге, мәйітті эксгумациялауға; халықаралық іздестіруге жариялауға құқылы болады. Бұдан басқа осы баптың 3-тармағының 1)-тармақшасына сәйкес аудандық және оған теңестірілген соттың судьясы қылмыстық қудалау органының шешімдеріне және әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) жасалған шағымдарды қарайтын болады. Сонымен қатар ҚПК-нің 87-бабының 1-тармағының 2)-тармақшасы жоғарыда аталған әрекеттерді жүзеге асырған судья істі басты сот талқылауында қарау кезінде бас тартуға жатады деп мәлімдейді [9].

Ұстап алу мен қамауға алудың процестік тәртібін халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру, атап айтқанда, ұстап алу мерзімін қысқарту және әрбір ұстап алынған адамның жеке басының бостандығына құқығын шектеудің заңдылығы мен негізділігіне міндетті сот арқылы бағалауды көздеу қажет.

Қазақстан Республикасы «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңының 35-бабында осы қызметке кепілдіктердің өте кең тізбесі бар, олар «Қазақстан Республикасының заңдарында тікелей көзделген жағдайлардан басқа ретте, адвокаттың құқықтары шектелуге жатпайды. Заңды адвокаттық қызметке араласу не кедергі келтіру Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жауаптылыққа алып келеді.

Адвокатты ол заң көмегін көрсетіп отырған тұлғамен теңдестіруге тыйым салынады.

Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жағдайларды қоспағанда, мыналарға:

адвокат өзінің кәсіптік міндеттерін жүзеге асырған кезде өзіне мәлім болған мән-жайлар туралы одан куә ретінде жауап алуға;

адвокаттан, оның көмекшісінен, оның тағылымдамадан өтушісінен, адвокатпен, заң консультациясымен, адвокаттық кеңсемен еңбек

катынастарында тұрған тұлғадан, адвокаттар алқасы төралқасының басшылары мен жұмыскерлерінен, сондай-ақ өзінің адвокаттық қызметпен айналысу құқығы тоқтатылған немесе тоқтатыла тұрған адамнан заң көмегін көрсетуге байланысты мәліметтерді, материалдарды талап етіп алдыруға немесе талап етуге немесе оларды адвокаттың және оның клиентінің келісуінсіз, басқа тәсілмен алуға әрекеттенуге тыйым салынады.

Мемлекеттік органдар, лауазымды адамдар адвокатқа өзі қорғайтын адаммен оңаша жолығудың құпиялылығын қамтамасыз ететін жағдайларда, осындай жолығулар беруден бас тартуға, сондай-ақ олардың саны мен ұзақтығын шектеуге құқылы емес.

Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайлардан басқа ретте, адвокаттық іс қағаздарын жүргізу, онымен байланысты өзге де материалдар мен құжаттар, сондай-ақ адвокаттың мүлкі, оның ішінде ұялы байланыс құралдары, аудиоаппаратурасы, компьютерлік техникасы жете тексерілуге, қарап-тексерілуге, алынуға, алып қойылуға және тексерілуге жатпайды.

Адвокаттық қызметті жүзеге асыру кезінде адвокаттың қауіпсіздігін қамтамасыз ету құқығына заңда белгіленген тәртіппен кепілдік беріледі.

Қылмыстық қудалау органдары, олардың лауазымды адамдары процестік заңда көзделген жағдайларда, адвокатты оның тергеу және өзге де процестік әрекеттерге адвокатпен келісілген мерзімде қатысуы қажет екені туралы хабардар етуге міндетті.

Мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары және заңды тұлғалар адвокаттың заң көмегін көрсетуіне байланысты сұрау салуына он жұмыс күні ішінде жазбаша жауап беруге міндетті.

Егер ақпарат қолжетімділігі шектеулі ақпаратқа жатқызылған жағдайда, адвокатқа сұратылып отырған мәліметтерді беруден бас тартылуы мүмкін.

Адвокаттың қабылданған тапсырманы орындау кезінде сотта процестік заңнамада белгіленген тәртіппен адвокаттық қызметті жүзеге асыру үшін қажетті компьютерлерді, смартфондар мен өзге де техникалық құралдарды пайдалануға құқығы бар».

Алайда, өкінішке орай, тәжірибе бұл тетіктердің жеткіліксіз тиімділігін көрсетеді. Шындығында, адвокаттар кейде өздері ұсынған адамдар сияқты озбырлыққа қарсы қорғансыз болады. Адвокаттардың кеңселері санкцияланбаған тінтуге ұшырауы мүмкін, адвокаттардың өздері куәлардың иммунитетіне заңмен кепілдік берілген құқықты бұза отырып, кейде оларға құқықтық көмек көрсетуге байланысты белгілі болған мән-жайлар туралы жауап алуға шақырылады, адвокаттарға қатысты арнайы жедел-іздістіру шаралары жүргізілуі мүмкін. Құқық қорғау органдарының әрекеттерінің заңдылығы туралы мәлімдемелері үшін адвокаттарды қудалау фактілері белгілі. Адвокаттар әлі күнге дейін қылмыстық процесті жүргізетін органдардың ғимараттарына кедергісіз кіре алмайды, кіру кезінде кейде олар адвокаттардың жеке қол сұғылмаушылығын және олардың құжаттамасына қол сұғылмаушылықты бұзатын тексерулерге ұшырайды.

Мұндай жағдайда көптеген адвокаттарға адал және білікті қорғаушы рөлін атқару оңай емес. Өкінішке орай, кейде жеке адвокаттардың қылмыстық қудалау органдарымен клиенттердің мүдделеріне зиян келтіретін заңсыз ынтымақтастық жағдайлары болады [38].

Бұл фактілерді растау БҰҰ-ның азаптау туралы арнайы баяндамашысының дәлелдері болып табылады, ол «адвокаттардың қылмыстық істерді қараудағы рөліне қатысты көптеген шағымдар алды. Көптің ойынша, адвокаттар жемқор, тиімсіз, «жүйенің бөлігі» болып табылады және өз клиенттерінің құқықтарын қорғағысы келмейді. «Мемлекеттік адвокаттарға» келетін болсақ, олар көбінесе сотта тыңдауларға қатысады және сенімді қолданбайды. Көптеген жағдайларда әңгімелесушілер олардың адвокаттары айыптауларды елемегенін айтты « [36].

Жағдай, ең алдымен, заңнамалық деңгейде түзетуді қажет ететіні анық. Арнайы заңда ғана емес, ҚПК-де және өзге де аралас нормативтік актілерде еркін және адал адвокаттық қызметті қамтамасыз етудің тиімді тетіктерін дамытқан жөн. Осындай құқықтық тетіктер ретінде заңнамаға мынадай толықтыруларды ұсынамыз.

Адвокаттардың кәсіби қызметін жүзеге асыруына байланысты оларға қол сұғылмаушылық кепілдіктерін күшейту және жетілдіру қажет, атап айтқанда: адвокаттың телефон арқылы сөйлесулерін тыңдауға және жазуға тыйым салу, адвокаттардың қызметтік және тұрғын үй-жайларына кез келген басып кіруге, оның ішінде процестік бақылауды жүзеге асыратын судьяның санкциясынсыз жария және жасырын тексерулерді, тінтуді, алуды және өзге де осындай тергеу және жедел іс-шараларды жүзеге асыруға тыйым салу [57, 11 б.].

Біз айтқан ұсыныстарды іске асыру адвокатураның жұмыс істеуінің ұйымдастырушылық және құқықтық мәселелерін шешуге мүмкіндік береді және нәтижесінде заңды құқықтарды қорғаудың тиімділігін арттырады деп ойлаймыз.

3 Сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында адвокат-қорғаушының өкілеттіктерін дамыту мәселері

3.1 Адвокат-қорғаушының процессуалдық жағдайының кейбір мәселелері

Қорғаушы қорғаудың барлық заңды әдістері мен әдістерін қолдануы керек, сондай-ақ күдікті, айыптауды жоққа шығаратын немесе күдіктінің немесе айыпталушының жауапкершілігін жеңілдететін фактілерді анықтау үшін қажетті білікті заң көмегін көрсетуі керек. Қорғаушы іске қатысқан сәттен бастап ол күдіктімен немесе айыпталушымен жеке және құпия кездесуге, заң көмегін көрсету үшін қажетті заттарды, құжаттарды, ақпаратты және басқа да деректерді жинауға және ұсынуға құқылы. Қорғаушы айып тағуға қатыса алады, өз клиентінен жауап ала алады және олардың қатысуымен немесе олардың өтініші бойынша жүргізілетін басқа әрекеттерге, сондай-ақ қорғаушының өзі жасаған әрекеттерге қатыса алады. Қорғаушы қылмыстық істің барлық материалдарымен, құпия деректері бар материалдардан басқа танысуға құқылы және ол тараптар мен қылмыстық процесті жүргізетін адамдардың кез келген заңсыз әрекеттеріне дауласуға және осы қарсылықтарды іс жүргізу құжаттарына енгізуді талап етуге құқылы. Қорғаушы кез-келген басқа заңды құралдар мен қорғаныс әдістерін қолдана алады.

Тергеу іс-әрекетін жүргізуге қатысатын қорғаушы тергеушінің, анықтаушының рұқсатымен жауап алынып отырған адамдарға сұрақтар қоюға құқылы. Тергеуші, анықтаушы қорғаушының сұрақтарын қабылдай алады, бірақ барлық қойылған сұрақтарды хаттамаға енгізуге міндетті. Қорғаушы дәйекті іс-қимыл хаттамаларында оның жазылуының жүйелілігі мен толықтығына байланысты сауатты ескертулер жасауға құқылы.

Қорғаушының:

- қорғалушының мүдделеріне қарсы қандай да бір іс-әрекетті жетілдіруге және оған мәжбүрлейтін құқықтарды жүзеге асыруға кедергі келтіруге;
- қорғалушының позициясына қайшы, оның қылмысқа қатысы бар екенін және оны жасағанына кінәлі екенін мойындау, қорғалушының жәбірленушімен татуласу туралы мәлімдеуге;
- азаматтық талапты мойындауға;
- қорғалушыға берілген шағымдар мен өтініштерді кері қайтарып алуға;
- заң көмегіне жүгіну және оны жүзеге асыруға байланысты өзіне белгілі болған мәліметтерді жария етуге құқығы жоқ [9].

Қорғаушының қылмыстық процеске қатысуы мына жағдайларда міндетті болып табылады:

- 1) күдікті бұл туралы өтінішхат берсе;
- 2) күдікті кәмелет жасқа толмаған болса;
- 3) дене немесе психикалық кемістіктеріне байланысты күдікті өзінің қорғану құқығын өз бетінше жүзеге асыра алмайтын болса;
- 4) күдікті іс жүргізу жүргізілетін тілді білмесе;

5) адам жаза шарасы ретінде он жылдан астам бас бостандығынан айыру, өмір бойына бас бостандығынан айыру немесе не өлім жазасы тағайындалуы мүмкін қылмыс жасады деп айыпталса;

6) күдікті бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алынса немесе ол стационарлық сот-психиатриялық сараптамаға мәжбүрлеп жіберілсе;

7) біреуінің қорғаушысы бар күдіктілердің мүдделері арасында қайшылықтар болса;

8) қылмыстық процеске жәбірленушінің (жеке айыптаушының) немесе азаматтық талапкердің өкілі қатысса;

9) істі сотта қараған кезде мемлекеттік айыптаушы қатысса;

10) күдікті Қазақстан Республикасынан тыс жерде болса және алдын ала тергеу органдарына келуден жалтарса.

Егер қорғаушыны күдіктінің өзі, олардың заңды өкілдері, сондай-ақ олардың тапсырмасы бойынша басқа да адамдар шақырмаса, қылмыстық процесті жүргізуші орган қорғаушының процестің тиісті сатысына қатысуын қамтамасыз етуге міндетті, ол арқылы адвокаттардың кәсіби ұйымы үшін міндетті қаулы шығарылады.

Қорғаушыны күдіктілер немесе айыпталушылар, олардың заңды өкілдері, сондай-ақ күдіктінің, айыпталушының тапсырмасы немесе келісімі бойынша басқа адамдар шақырады. Күдікті немесе айыпталушы бірнеше қорғаушыларды қорғауға шақыруға құқылы [58, 8 б].

Күдіктінің, айыпталушының өтініші бойынша қорғаушының қатысуын қылмыстық процесті жүргізетін орган қамтамасыз етеді. Сайланған немесе тағайындалған қорғаушының қатысуы ұзақ (кемінде бес тәулік) мерзім ішінде мүмкін болмаған жағдайларда, қылмыстық процесті жүргізетін орган күдіктіге, айыпталушыға басқа қорғаушыны шақыруды ұсынуға немесе адвокаттардың кәсіби ұйымы арқылы қорғаушыны тағайындауға шаралар қабылдауға құқылы. Қылмыстық процесті жүргізуші органның белгілі бір адамды қорғаушы ретінде шақыруды ұсынуға құқығы жоқ.

Ұсталған немесе қамауға алынған жағдайда егер күдікті тағайындалған қорғаушының келуі жиырма төрт сағат ішінде мүмкін болмаса қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын орган күдіктіге немесе айыпталушыға басқа қорғаушыны шақыруды ұсынады, ал бас тартқан жағдайда қорғаушыны кәсіби адвокаттар ұйымы арқылы тағайындау шараларын қабылдайды. Адвокаттың еңбегіне ақы төлеу қолданыстағы заңнамаға сәйкес жүргізіледі. Қылмыстық процесті жүргізетін орган күдіктіні, айыпталушыны заң көмегіне ақы төлеуден негіздер болған кезде толық немесе ішінара босатуға құқылы. Бұл жағдайда еңбекке ақы төлеу мемлекет есебінен жүргізіледі.

Адвокаттардың еңбегіне ақы төлеу жөніндегі шығыстар адвокат анықтау, алдын ала тергеу жүргізуге немесе тағайындау бойынша сотқа клиентпен келісім жасаспай қатысқан мемлекеттің есебінен жатқызылуы мүмкін. Егер қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге бірнеше қорғаушы қатысқан жағдайда, қорғаушының қатысуы қажет болған іс жүргізу әрекеті оған тиісті күдіктінің немесе айыпталушының барлық қорғаушыларының қатыспауынан заңсыз деп таныла алмайды.

Қорғаушы қылмыстық процесті жүргізетін органға өзінің жағдайын растау үшін жеке басын куәландыратын құжаттарды және тиісті жағдайларда: адвокатураға тиесілігін растайтын құжатты және адвокаттың осы іске қатысу құқығына арналған заң консультациясының ордерін немесе мәні бойынша оған теңестірілген құжатты; қоғамдық бірлестіктің немесе оның басшы органының қорғаушыны тағайындау туралы шешімін; күдіктімен немесе айыпталушымен туыстық қатынастарын растайтын құжатты ұсынады. Күдікті, айыпталушы іс бойынша іс жүргізудің кез келген сәтінде қорғаушыдан бас тартуға құқылы, бұл оның өз қорғанысын дербес жүзеге асыру ниетін білдіреді. Қорғаушыдан бас тартуға қорғаушының не қорғаушы болып тағайындалуы мүмкін адвокаттың қатысуымен күдіктінің, айыпталушының бастамасы бойынша ғана жол беріледі. Заң көмегіне ақы төлеу үшін қаражаттың болмауы себебі бойынша қорғаушыдан бас тарту қабылданбайды. Бас тарту жазбаша нысанда ресімделеді немесе тиісті тергеу немесе сот әрекетінің хаттамасында көрсетіледі.

Қорғаушыдан бас тарту күдіктіні одан әрі қорғаушының іске қатысуына рұқсат беру туралы өтініш жасау құқығынан айырмайды. Қорғаушының іске кірісуі осы уақытқа дейін тергеу немесе сот талқылауы барысында жасалған әрекеттерді қайталауға әкеп соқпайды.

Қылмыстық сот ісін жүргізу мақсаттарына қол жеткізу үшін жоғары білікті айыптау және бірдей жоғары білікті қорғау қажет. Сот ісін жүргізуде шындыққа қол жеткізу оның екі механизмінің тепе-теңдігімен ғана мүмкін болады.

Қылмыстық істі қарау барысында әрбір күдікті өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге құқылы және бұл үшін оған қорғаушының көмегі қажет. Қорғаушы-заңға сәйкес күдіктілердің құқықтары мен мүдделерін қорғайтын тұлға. Адвокат бұл процеске айыптау, адамды күдікті деп тану, ұстау немесе бұлтартпау шарасын қолдану кезінен бастап айып тағылғанға дейін қатыса алады. Алайда, егер бір күдіктінің мүдделері екіншісінің мүдделеріне қайшы келсе, онда бір қорғаушы екі тарапты да білдіре алмайды.

ҚР ҚПК-де қылмыстық процесс барысында білікті заң көмегін алуға құқығы бар субъектілер белгіленді. Олар құқықтары мен мүдделері қылмыстық іс жүргізу барысында қорғалатын немесе ұсынылатын тұлғалар (күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған адам, жәбірленуші, жеке айыптаушы, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер, куә) болып табылады. Мұнда кәсіби қорғаныс қылмыстық істерді қорғаудың бір түрі екенін ескеру қажет. Ол қорғауға тән барлық белгілерге ие (ҚР ҚПК 7-бабының 17-тармағы), сонымен бірге ол адвокаттың құқықтық мәртебесіне байланысты және ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңымен реттелетін бірқатар ерекшеліктерге ие. Мұндай ерекшеліктер болып, атап айтқанда, адвокаттың тәуелсіздігі, адвокаттың кәсіби мінез-құлық нормалары, адвокаттық қызмет кепілдіктері, адвокаттық құпия, адвокаттар алқасы мүшелерінің тәртіптік жауапкершілігі және т.б. табылады.

Осылайша, кәсіби қорғау дегеніміз – білікті заң көмегін көрсету мақсатында қылмыстық іс жүргізу заңнамасында көзделген және белгіленген әдістер мен құралдар негізінде ғана жүзеге асырылатын адвокаттың іс жүргізу қызметі, оның маңызды бөлігі күдіктінің құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету,

айыптауды теріске шығару немесе жеңілдету, қылмыстық қудалауға заңсыз ұшыраған адамды оңалту болып табылады[59, 31 б].

Адвокат өз қызметін адвокаттар алқасының мүшесі бола отырып жүзеге асырады. Дегенмен адвокат негізгі болып табылғанмен, заңгерлік көмек көрсететін жалғыз адам болып саналмайды. Бірақ кәсіби тәжірибе мен құқықтық білім адвокатқа қылмыстық сот ісін жүргізуде күдіктілерге ең білікті көмек көрсетуге, оның ішінде анықтау, алдын ала тергеу органдарында, соттарда жеке және заңды тұлғалардың өкілдігі мен қорғалуын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Заң көмегін көрсету бойынша адвокаттық функцияларды орындау мемлекет уәкілеттік берген адвокат-қорғаушының кәсіби борышы болып табылады, ол қорғау бойынша өзіне алған міндеттемелерден бас тартуға құқылы емес. Адвокат үшін қорғауды жүзеге асыру кәсіби қызмет болып табылады.

Қорғаушыны күдіктілер, олардың заңды өкілдері, сондай-ақ күдіктінің, айыпталушының тапсырмасы немесе келісімі бойынша басқа адамдар күдіктінің немесе айыпталушының өтініші бойынша шақырады. Қорғаушының қатысуын қылмыстық процесті жүргізетін орган қамтамасыз етеді. Қорғаушыны таңдау құқығы күдіктіге, айыпталушыға тиесілі, алайда егер ол таңдап алған қорғаушының қатысуы мүмкін болмаса, қылмыстық процесті жүргізетін орган қорғаушыны адвокаттардың кәсіби ұйымы арқылы тағайындауға шаралар қолданады.

Қорғаушының іске қатысу тәртібі ҚР ҚПК 68-бабы 8-тармағында көзделген, оған сәйкес адвокат қылмыстық ордерін жүргізетін органға және адвокатураға тиесілігін растайтын құжатты және заң консультациясын ұсынуы тиіс.

Заң қорғаушының бірқатар жағдайларда қылмыстық процеске міндетті түрде қатысуын көздейді, бұл қорғауға және білікті көмекке құқықты қамтамасыз етудің Конституциялық принциптерінің орындалуына негізделген. Бұл жағдайлар ҚР ҚПК -нің 67-бабында көрсетілген:

- егер бұл туралы күдікті өтініш білдірсе;
- егер күдікті кәмелет жасқа толмаған болса;
- егер күдікті дене немесе психикалық кемістіктеріне байланысты өзінің қорғану құқығын өз бетінше жүзеге асыра алмаса;
- егер күдікті сот ісін жүргізу тілін білмесе;
- егер адам жаза шарасы ретінде он жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру, өмір бойы бас бостандығынан айыру не өлім жазасы тағайындалуы мүмкін қылмыс жасады деп айыпталса;
- егер күдіктіге бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алу қолданылса немесе ол мәжбүрлеп стационарлық сот-психиатриялық сараптамаға жіберілсе;
- егер біреуінің қорғаушысы бар күдіктілердің мүдделері арасында қайшылықтар болса, бұл жағдайда қорғаушы қарама-қайшылық анықталған сәттен бастап іске қосылады;
- егер қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге жәбірленушінің (жеке айыптаушының) немесе азаматтық талапкердің өкілі қатысса, бұл жағдайларда қорғаушының қатысуы күдіктіні сотқа берген кезден бастап қамтамасыз етіледі;
- егер істі сотта қарау кезінде прокурор (мемлекеттік айыптаушы) қатыса;

- егер күдікті ҚР шегінен тыс болса және алдын ала тергеу органдарына келуден жалтарса.

Айта кету керек, істі қорғаушысыз (адвокатсыз) тергеу немесе қарау егер оның қатысуы міндетті болса заңды айтарлықтай бұзу болып табылады.

Күдікті іс бойынша іс жүргізудің кез келген сәтінде қорғаушыдан бас тартуға құқылы. Ол мұндай арызды қорғаушының немесе қорғаушы тағайындауы мүмкін адамның қатысуымен жасауға тиіс және тиісті тергеу немесе сот іс-әрекетінің хаттамасында белгі қойылады не бас тарту жазбаша арыз түрінде ресімделеді. Егер қорғаушының міндетті түрде қатысуын тудыратын кемінде бір жағдай болса, бас тарту қабылданбайды (ҚР ҚПК 69-бабының 2-тармағы). Сонымен бірге, бас тарту күдіктіні одан әрі қорғаушыға рұқсат беру туралы өтініш беру құқығынан айырмайды.

Қорғаушы қорғалушыға заңгерлік көмек көрсете отырып, заңдылықты нығайтуға қызмет етеді, сот ісін жүргізуде озбырлыққа жол бермейді және сот қателігінің алдын алады. Қорғаушы сотталушының мінез-құлқын тәртіпке келтіреді, оған заңды сауатты әрекеттерді орындауға көмектеседі.

Сот ісін жүргізуді адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтарын қорғау, қол сұғылмаушылық, жеке адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу, кінәсіздік, жарыспалылық презумпциясы, баршаның заң мен сот алдындағы теңдігі қағидаттары негізінде жүзеге асыру әркімнің адвокаттың (қорғаушының) білікті заң көмегін алуына конституциялық құқығын қамтамасыз етумен тығыз байланысты.

Осыған сәйкес Жоғарғы Сот қорғау құқығы кәсіби адвокаттардың немесе қорғаушы ретінде жіберілген өзге де адамдардың - күдіктінің, айыпталушының, сотталушының зайыбының (жұбайының), жақын туыстарының немесе заңды өкілдерінің, кәсіподақтар мен басқа да қоғамдық бірлестіктер өкілдерінің қатысуымен - оларда арнайы заңгерлік білімі және қорғалушыға нақты білікті заң көмегін көрсету қабілеті болған жағдайда ғана іске асырылуға тиіс ережені алғаш рет бекітті. Егер күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған адам сайлаған қорғаушы қорғалушының мүдделерін білдіруге қабілетсіз болса, мәселені талқылауға анықтау, тергеу органдары мен соттар бұл мәселені анықтауға міндетті [60].

Адвокаттың қызметтерінен бас тарту оның еңбегіне ақы төлеуге қаражаттың болмауына байланысты болмайды. Мұндай бас тарту мәжбүрлі деп танылады және оны қылмыстық процесті жүргізетін органдар қабылдамауға тиіс. Қорғау құқығын елеулі бұзу ретінде күдіктіні, айыпталушыны, сотталушыны жауап беруге, өзіне тағылған айыпты тануға, заттай дәлелдемелер беруге және өзіне қарсы куәлік бермеу құқығын бұзумен ұштасқан өзге де әрекеттер жасауға мәжбүрлеу қарастырылады. Осылайша алынған дәлелдемелер заңсыз жолмен алынған сияқты заңды күші жоқ деп танылады.

Бұл шаралар істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеудің, әділ, заңды және негізделген үкім шығарудың қосымша кепілі болып табылады.

Кәсіби қорғау институтының мәртебесін арттыру жөніндегі шаралардың ішінде қорғаушының өкілеттіктерін одан әрі кеңейтуді, жазбаша

консультациялар мен анықтамаларға (тиісті түрде куәландырылған) императивті нысан беруді, қорғаушының іс жүргізу жағдайын мемлекеттік айыптаушының жағдайымен теңестіруді және т.б. көздеу қажет [61, 17 б.].

ҚПК-нің 70-бабында қорғаушының өкілеттіктері қарастырылған «қорғаушы күдіктінің, айыпталушының айыптауын жоққа шығаратын немесе жауапкершілігін жеңілдететін жағдайларды анықтау үшін барлық заңды құралдар мен қорғау әдістерін қолдануға және оларға қажетті заң көмегін көрсетуге міндетті. Іске қатысуға рұқсат берілген сәттен бастап қорғаушы:

1) күдіктімен немесе айыпталушымен олардың саны мен ұзақтығын шектеусіз оңаша және құпия жолығуға;

2) заң көмегін көрсету үшін қажетті заттарды, құжаттар мен мәліметтерді жинауға және ұсынуға;

3) айып тағу кезінде қатысуға, күдіктіден және айыпталушыдан жауап алуға, сондай-ақ олардың қатысуымен немесе олардың өтінішхаты не қорғаушының өзінің өтінішхаты бойынша жүргізілетін өзге де тергеу және процестік әрекеттерге қатысуға;

4) қарсылықтар білдіруге;

5) ұстау хаттамасымен, бұлтартпау шарасын қолдану туралы қаулымен, күдіктінің, айыпталушының немесе қорғаушының өзінің қатысуымен жүргізілген тергеу әрекеттерінің хаттамаларымен, күдіктіге және айыпталушыға ұсынылған не ұсынылуға тиіс құжаттармен, анықтау, сотқа дейінгі жеңілдетілген іс жүргізу немесе алдын ала тергеу аяқталғаннан кейін істің барлық материалдарымен танысуға, айыптау қорытындысын қоспағанда, одан кез келген көлемде кез келген мәліметтерді жазып алуға;

6) қолдау хаттарды мәлімдеуге, оның ішінде, қауіпсіздік шараларын қабылдауға;

7) кез келген сатыдағы сотта істі алдын ала тыңдауға, сот талқылауына қатысуға, сот жарыссөздерінде сөйлеуге, жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша істі қайта бастау кезінде сот отырысына қатысуға құқылы;

8) әрбір бетте және хаттаманың соңында мәтіннің соңғы жолының астына өз қолын қоя отырып, сот отырысының хаттамасымен танысуға, сот отырысы хаттамасының бір бөлігімен танысқан кезде әрбір беттің соңына және осы бөліктің соңына қол қоюға және оған ескертулер келтіруге;

9) процестік құжаттардың көшірмелерін алуға құқылы;

10) қылмыстық процесті жүргізетін адамның және қылмыстық процеске қатысатын өзге де адамдардың заңсыз әрекеттеріне қарсылық білдіруге, бұл қарсылықтарды процестік құжаттарға енгізуді талап етуге;

11) анықтаушының, тергеушінің, прокурордың және соттың әрекеттері мен шешімдеріне шағымдар келтіруге және оларды қарауға қатысуға құқылы;

12) заңға қайшы келмейтін қорғаудың кез келген басқа құралдары мен тәсілдерін пайдалануға құқығы бар.

Тергеу әрекетін жүргізуге қатысатын қорғаушы тергеуші немесе анықтаушы жауап алуды аяқтағаннан кейін жауап алынып отырған адамдарға сұрақтар қоюға құқылы. Тергеуші, анықтаушы қорғаушының сұрақтарын қабылдамауы мүмкін, бірақ барлық қойылған сұрақтарды хаттамаға енгізуге

міндетті. Қорғаушы тергеу әрекетінің хаттамасында оның жазбаларының дұрыстығы мен толықтығы жөнінде жазбаша ескертулер жасауға құқылы. [62, 123 б.].

Қорғаушының: қорғалушының мүдделеріне қарсы қандай да бір іс-әрекет жасауға және оған тиесілі құқықтарды жүзеге асыруға кедергі жасауға; қорғалушының ұстанымына қарамастан, оның қылмысқа қатыстылығын және оның жасалуына кінәлілігін мойындауға, қорғалушының жәбірленушімен татуласуын мәлімдеуге; азаматтық талап қоюды мойындауға; қорғалушыға берілген шағымдар мен өтініштерді кері қайтарып алуға; заң көмегіне жүгінуге және оны жүзеге асыруға байланысты өзіне белгілі болған мәліметтерді жария етуге құқығы жоқ [63, 33 б.].

Адвокатура институтының маңыздылығын арттыру үшін қорғаушының өкілеттіктері кеңейтілуі, жазбаша консультациялар мен куәландырылған анықтамалар шешуші нысанда болуы және қорғаушы мен айыптау өкілінің іс жүргізу жағдайын теңестіруі керек.

Адвокаттық әдістермен адам құқықтарын тиімді қорғауға кедергі келтіретін тағы бір мәселе – бірқатар ұйымдастырушылық сәттер. Қазіргі уақытта шеткері орналасқан ауылдар мен аудандардан кәсіпқой мамандар кететіні байқалуда. Нәтижесінде көптеген ауылдық заң кеңселерінде (шамамен 50%) кәсіби адвокаттар жоқ, ал бірқатар жерлерде тек бір қорғаушы жұмыс істейді [64. 78 б.].

Біздің ойымызша, бұл жағдайдың себебі – лицензия, яғни мемлекет берген адвокаттардың кадрларын таңдаудағы қателіктер. Қорғаушылар корпусы құрылған кезде ҚР Әділет Министрлігі кадрлар бойынша мәселелерді шешу уақыт талаптарына сәйкес келетін және халыққа құқықтық мәселелерді шешуге көмектесетін адвокаттық құрылымды құруға мүмкіндік беретін белгілі бір резервті қамтамасыз етеді деп есептелді. Сондай-ақ лицензиялау міндеттерінің бірі – тек адвокаттар алқасының жаңа мүшелерді бөлек қабылдауы үшін жағдай жасау ғана емес. Бірақ бұл жаңалық қажетті нәтиже бермеді. Ірі қалалардағы бәсекелестіктің өсуіне қарамастан жағдай жақсы жаққа өзгерген жоқ. Адамдарға білікті заңгерлік қызмет көрсету үшін адвокаттар корпусын құруға басқа жағынан қарау керек деп ойлаймыз. Ол үшін адвокаттық қызметті лицензиялауды тоқтатып, адвокаттар алқасының төралқалары жанынан жаңа мүшелерді қабылдайтын, оларды тестілеуді өткізетін комиссиялар құру қажет. Біріншіден, бұл қорғаушылардың санын реттейді, кейбір заңгерлік кеңселердегі мамандардың артық болуына және басқаларында мамандардың болмауына жол бермейді. Екіншіден, ҚР азаматтарына көрсетілетін заң қызметтерінің сапасы жоғары болады, өйткені адвокаттар корпорацияларына алқаға тек жақсы білімді, жоғары мәдениетті және өз мамандығы бойынша жұмыс тәжірибесі бар мамандардың ғана жіберілуі тиімді.

Адвокат-стажер мәртебесі де нақтылауды қажет етеді. Қазіргі уақытта олар қылмыстық істерге қатыса алмайды, өйткені қолданыстағы заңнама бойынша тағылымдамадан өтушіге адвокаттық қызметке құқық беретін лицензия берілмейді. Бұл ретте мынадай қарама-қайшылық байқалады: прокуратураның тағылымдамадан өтушілері мен тергеу органдарының жас мамандары қылмыстық істерге қатыса алады, ал адвокаттардың тағылымдамадан

өтушілерінің бұған құқығы жоқ. Бұл айыптау мен қорғаудың теңсіздігі [65, 18 б.].

Қазіргі қолданыстағы ҚР ҚПК-не сәйкес (67 бап) барлық қылмыстық істерде міндетті түрде мемлекеттік айыптаушы қатысуы қажет (жеке айыптаушының істерінен басқа), сондықтан сотталушының қорғаушысы болуы тиіс [9].

Қорғаушылар санын көбейту үшін тәжірибеден сәтті өткен адвокат-стажерларға сот ісін жүргізуге қатысуға мүмкіндік беретін заң қабылдау қажет. Сондай-ақ тағылымдамадан өтушілерге егер олар белгілі бір мерзімде тағылымдамадан өткен болса, мысалы, екі жылдық біліктілік емтиханын тапсырмай лицензия беруге болады.

Қазақстанда адвокаттар саны азаюда, бұл себептердің бірі адвокаттардың қызметіне қатысы жоқ құқықтық қызметтерді лицензиялау институты құрылды. Бүгінгі таңда бұл қызметтерді тиісті лицензиялары бар 600-ден астам заңды және жеке тұлғалар көрсетеді. Мұндай құрылымдардың белгілі бір салаларда басым болуы олардың адвокаттық қызметке құқық беретін лицензия алуға ұмтылмайтындығына әкелетіні түсінікті. Құқықтық қызметтер нарығын жүйеге және өркениетті түрге келтіру үшін бірқатар шаралар қабылдау қажет екені анық. Біз барлық құқықтық нарық субъектілері өздерінің кәсібилігін растау үшін үнемі аттестациялаудан өтуі керек деп ойлаймыз.

Сондай-ақ азаматтық іс жүргізу кодексінде осы тарапта лицензиясы бар кәсіби адвокат болған жағдайда сот шешім қабылдаған адамның пайдасына өтемақы төлеу туралы ереже болуы керек. Лицензия беретін органның лицензиат ұсынатын заң қызметтерінің сапасын бақылауға құқығы мен мүмкіндігі болғаны жақсы болар еді. Бүгінгі таңда бұл сапа, әсіресе, экономика саласында көп нәрсені қажет етеді, сондықтан ҚР-да әртүрлі құқықтық қызметтер көрсететін көптеген шетелдік заң компаниялары құрылды және жұмыс істейді. Біздің елімізде экономиканың дамуы, Қазақстанның түрлі келіссөздерге қатысуы, халықаралық шарттар жасасуы, сондай-ақ өзгеріп отырған заңнама адвокаттарға жаңа талаптар қояды: олар өте жоғары сыныпты мамандар болуы үшін тек біздің ғана емес, сондай-ақ шетелдік заңнаманы да жақсы білуі тиіс [63, 33-37 бб.].

Біздің ойымызша, қазіргі уақытта заңнаманың негізгі ережелерін өзгерту үшін түбегейлі шаралар қабылдаудың қажеті жоқ. Өйткені заң көмегін көрсету бойынша қазіргі жағдай айтарлықтай тұрақты. Біз жоғарыда көрсетілген заңнаманы реформалау әрекеттері туралы айтып отырмыз, бұл бастамашылардың пікірінше, заң көмегіне мұқтаж ҚР азаматтарының құқықтары мен мүдделерін үздік қорғауды қамтамасыз етуі тиіс. Осы жаңалықтардың ішінде адвокаттар алқасына түсу кезінде онайлатылған тәртіпті, сондай-ақ жаңа мүшелерді қабылдау кезінде бірқатар талаптарды алып тастау ұсынысын атап өтуге болады; мемлекеттің заң көмегін көрсетуге тапсырысын енгізу әрекеттері. Адвокаттардың қызметін өзгертуге қатысты мұндай мысалдар өте көп. Бұл мәселелермен ғана шектеліп қоймай, сонымен қатар адвокатура қызметі туралы заңнаманың бірқатар ережелерін қайта қарау қажет. Осылайша біз сотталушыларды заңгерлердің қажетті көмегімен қамтамасыз ету мәселесін заңды түрде шешу керек деп санаймыз.

Біз бұл мәселені адвокат корпусын құру тәртібін өзгерту арқылы шешуге болады деген ойдамыз. Адвокаттардың кәсіби құқықтарын бекітетін ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңының 33-бабының ережелерін жүзеге асырудың жаңа тәсілдерін іздеу керек, оның ішінде қорғалушыға қолжетімділік мүмкіндігі, сондай-ақ өз қорғалушысына қажетті заң көмегін көрсету үшін қажетті мәліметтерді, фактілер мен дәлелдемелерді жинау құқығы мәселесі [3].

Сонымен қорғаушының дәлелдемелер ұсыну құқығы – бұл заңды елес іспетті, өйткені қазіргі ҚР ҚПК бойынша қорғаушы жинаған іс жүргізу фактілері мен айғақтарды бекітпейді, сондықтан ол сотталушыны айыптау тарапымен бірдей шарттарымен қорғай алмайды. Адвокат дәлелдеудің тақырыбы емес, сондықтан айыптау мен қорғау тараптарының тең дәрежеде болмағаны анық.

Бұл мәселені шешу үшін көптеген заңнамалық актілерге, оның ішінде «қылмыстық процестік» және «қылмыстық-атқару» кодекстеріне, ҚР «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Заңына, ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңына өзгерістер енгізу қажет. Бұл мәселені қылмыстық процестегі тараптардың жарияланған теңдігі күдіктінің кінәсіздігін дәлелдейтін немесе оның кінәсіне қарсы дәлелдерді іздеу және көрсету үшін екі тарапқа да (қорғау және айыптау) тең мүмкіндіктер беруі үшін шешу қажет.

Адам құқықтарын қорғаудағы мұндай құқықтық қайшылық біздің қоғамның құқықтық мемлекетті қалай құратындығы туралы ойлануға мәжбүр етеді. Тағы бір мәселе - адвокаттардың атқарушы органдарға, соттарға, прокуратураларға, анықтау және тергеу органдарына қол жетімділігі. Бүгінгі таңда біз кейбір құқық қорғау органдарының өкілдері жалған нұсқаулар жасай отырып, қорғаушыларға тікелей міндеттерін орындауға тырысқанда кедергі келтіретінін байқаймыз. Бұл адвокаттардың мұқтаж адамдарға заңгерлік көмек көрсетуге кедергі келтіреді. Бұл ретте ҚР Конституциясында кепілдік берілген азаматтардың уақытылы заң көмегіне құқығы сақталмайтыны сөзсіз. Сондықтан осы құқықтардың бұзылуына жол бермейтін заңдар қабылдау қажет. Егер құқық қорғау органдарының қызметкерлері заң алдында қорғаушылардың кәсіби қызметіне кедергі келтірсе, бұл мәселе шешілетін еді. Біздің ұсыныстарымызды жүзеге асыру адвокатура жұмысындағы бірқатар құқықтық мәселелерді шешуге, сондай-ақ мұқтаж адамдардың мүдделерін қорғау сапасын жақсартуға көмектеседі деп ойлаймыз. Егер адвокатура құқықтық жүйеде заңды орын алатын болса, біз қоғамда тұрақты құндылық болып табылатын барлық адам құқықтары сақталатын шынайы құқықтық және демократиялық мемлекетте өмір сүреміз деп айта аламыз [64,78 б.].

Қорғаушы сондай-ақ апелляциялық, кассациялық шағым келтіруге, істі апелляциялық, кассациялық тәртіппен қарау кезінде қатысуға құқылы. Алайда қылмыстық процестегі тараптардың бірі бола отырып, қорғаушы іс жүзінде процестің барысына белсенді әсер ету мүмкіндігінен шеттетілді. Мұндай теңсіздік әсіресе сот процесінде көрінеді, онда адвокат заң бұзушылықтар туралы өз ойларын айтады және пікірін білдіреді, ал прокурор қорғаушыдан айырмашылығы мемлекет атынан әрекет етеді және мемлекет мүддесі үшін кінәліні жазалауды талап етеді [65, 10 б].

Қазақстанда жалғасып жатқан құқықтық жүйені және қылмыстық іс жүргізу заңнамасын реформалау барысында бұрын қолданыста болған іздестіру қылмыстық процесінен бас тарту және мемлекеттік іздестіру институттарын сақтауды көздейтін және сонымен бір мезгілде тараптарға кең процестік өкілеттіктер мен кепілдіктер беретін қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесін құру міндеті қойылды.

Бір тараптан қылмыстық қудалау органдарының, яғни айыптаудың, екінші тараптан күдіктінің, айыпталушының, сотталушының және олардың заңды өкілдерінің, яғни қорғаудың қатысуымен жария және тікелей сот талқылауы көзделген. ҚР ҚПК-де қарсыластық қағидатын дәйекті іске асыру жолымен тараптардың барынша толық процестік теңдігі үшін жағдай жасауды басты мақсат ретінде айқындады. Адвокаттарға күдіктінің мүдделерін қорғауға бағытталған дәлелдемелерді жинау және ұсыну құқығы берілген. Осы ережелердің барлығы ҚПК-де заңнамалық тұрғыдан бекітілді және қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғау функцияларын тәуелсіз және тең құқылы жүзеге асыру үшін жағдай жасауға арналған.

Сонымен ҚР ҚПК 23-бабының 1-тармағына сәйкес «қылмыстық сот ісін жүргізу айыптау және қорғау тараптарының жарыспалылығы мен тең құқылығы негізінде жүзеге асырылады». ҚР ҚПК 23-бабының 7-тармағына сәйкес қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушы тараптар тең құқылы, яғни оларға Конституция мен осы Кодексте өз ұстанымын қорғауға тең мүмкіндіктер берілген. Сот іс жүргізу шешімін тараптардың әрқайсысы тең негізде зерттеуге қатысуы қамтамасыз етілген дәлелдемелерге ғана негіздейді [9].

Қорытындылай келе қорғаушының кәсіби білімі сенім білдірушілердің мүдделерін қорғау бойынша кең құқықтармен үйлескенде күдіктінің, сотталушының қорғану құқықтарын толық және сауатты пайдалануының толыққанды кепілі болуы тиіс екенін атап өткен жөн.

Бүгінгі таңда бұл құқықтар едәуір кеңейтіліп, адвокатқа заңгерлік көмек көрсетуге өтініш білдірген адамдардың мүдделерін қорғаудың нақты мүмкіндіктерін ұсынады.

3.2 Адвокат-қорғаушының кейбір тергеу әрекеттеріне қатысу мәселелері

Қоғам мен мемлекет бірде-бір азаматтың жеткілікті негізсіз заңсыз қылмыстық жауапкершілікке тартылмауына және сотталмауына мүдделі. Мемлекет қорғалу құқығын қамтамасыз етудің ҚР Конституциясына сәйкес кепілдігін орындай отырып, адвокатқа елеулі құқықтар, оның ішінде оның адвокаттық қызметінің кепілдіктерін ұсынады, олардың арасында - анықтау, алдын ала тергеу органдары мен соттар адвокат іске қатысуға жіберілген кезден бастап дереу оған жазбаша растау беруге міндетті; анықтау және алдын ала тергеу органдары іс жүргізу заңында көзделген жағдайларда адвокатқа оның тергеу және басқа да іс жүргізу әрекеттеріне қатысу қажеттілігі туралы адвокатпен келісілген мерзімде және т.б. хабарлауға міндетті [66, 6 б.].

Кәсіби тәжірибе мен құқықтық білім күдіктілерге ең білікті көмек көрсетуге мүмкіндік береді. Заң көмегін көрсету бойынша адвокаттық функцияларды орындау мемлекет уәкілеттік берген адвокат-қорғаушының кәсіби борышы болып табылады, ол қорғау бойынша өзіне алған міндеттемелерден бас тартуға құқылы емес. Адвокат үшін қорғауды жүзеге асыру кәсіби қызмет болып табылады. Бұл жағдайда заңнамаға сәйкес қылмыстық процеске қатысуға жол берілетін және қылмыстық жауаптылыққа тартылған қорғалатын адамға қатысты толық, жан-жақты және объективті тергеп-тексеруге, қарауға және шешуге жәрдемдесетін барлық қорғаушылар туралы сөз қозғалып тұрған жоқ.

Адвокат – қорғаушы ғана емес, сонымен қатар сот ісін жүргізуге тартылған кез келген адамның заңды құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз етудің тәуелсіз кепілі. Сондықтан адвокаттың қылмыстық процеске қатысуы әрқашан Қазақстан Республикасының әрбір азаматының құқықтарын тиімді қорғауға ықпал ететін болады.

Адвокат ҚР басқа да азаматтары сияқты әлеуметтік-саяси және жеке құқықтарға ие. Бірақ осы құқықтардан басқа адвокаттың адвокаттар алқасына мүшелікке беретін белгілі бір құқықтары бар. Қосымша құқықтарға ие болмай адвокат өзінің кәсіби міндеттерін орындай алмайды. Сонымен бірге адвокаттың өзіне қабылдаған міндеттемелерін орындауы үшін тек құқықтардың болуы жеткіліксіз. Сондықтан адвокаттың құқықтары басқа субъектілердің міндеттерімен сәйкес келуі керек. Мысалы, адвокаттың заң көмегін көрсету үшін қажетті анықтамаларды, сипаттамаларды және басқа құжаттарды сұрау құқығы мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың осы құжаттарды «он күн ішінде» беру міндеттеріне сәйкес келеді. Осылайша адвокаттың құқықтық қатынастардың басқа субъектілерінің міндеттерімен үйлескен құқықтары болған жағдайда ғана адвокат өзіне жүгінген адамдарға кез-келген құқықтық көмекті тиімді көрсете алады. Оның сенім білдірушілерге бере алатын заң көмегінің үлгі тізімі осы Заңның 4-бабында көрсетілген.

Адвокат құқықтық көмек сұраған адамға жеке жауап беретіндіктен, заң оны клиентпен жазбаша түрде келісім (шарт) жасауға міндеттейді. ҚР Азаматтық кодексінің 378-бабында шартқа келесі анықтама берілген. Шарт – бұл азаматтық құқықтар мен міндеттерді белгілеу, өзгерту немесе тоқтату туралы екі немесе одан да көп адамның келісімі [67].

Заң шығарушы адвокат пен клиент арасындағы келісім міндетті түрде жазбаша түрде жасалуы керек екенін көрсетіп, осы бапқа өзгерістер енгізе отырып, заң нормасын іс жүзінде мүмкін емес етті деп санаймыз. Сонымен егер біз осы норманың тура мағынасына жүгінетін болсақ, онда адвокат кез-келген кеңес беру, түсіндіру немесе кішігірім өтініш дайындау кезінде клиентпен жазбаша түрде келісім жасасуы керек. Бұл мүмкін емес болғанымен қатар мәмілеге қатысушыларға ауызша да, жазбаша түрде де шарттар жасасуға мүмкіндік беретін ҚР Азаматтық кодексінің нормаларына қайшы келеді [68, 24 б.].

ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңының 33-бабында адвокаттың қызметі ұсынған қорғаушының құқықтарын нақтылау жүзеге асырылды. Яғни адвокаттың:

1) заң көмегін сұрап өтініш жасаған тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін құзыретіне тиісті мәселелерді шешу кіретін барлық соттарда, мемлекеттік, өзге де органдар мен ұйымдарда қорғауға және білдіруге;

2) барлық мемлекеттік органдардан, жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен заңды тұлғалардан адвокаттық қызметті жүзеге асыруға қажетті мәліметтерді сұратуға және алуға;

3) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен және шектерде, заң көмегін көрсетуге қажетті нақты деректерді өзі дербес жинауға және оларды мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдарға ұсынуға;

4) процестік құжаттарды, тергеу және сот істерін қоса алғанда, көмек сұрап өтініш жасаған тұлғаға қатысты материалдармен танысуға және оларда қамтылған ақпаратты Қазақстан Республикасының заңдарында тыйым салынбаған кез келген тәсілмен тіркеп алуға;

5) іске қатысуға жіберілген кезден бастап жолығулардың санын, ұзақтығын шектемей және мұндай жолығулардың құпиялығын қамтамасыз ететін жағдайларда өзі қорғайтын адаммен оңаша жолығып тұруға ие болуға;

6) заң көмегін көрсетуге байланысты туындайтын және ғылым, техника, өнер саласында және басқа да қызмет салаларында арнайы білімді талап ететін мәселелерді түсіндіру үшін шарттық негізде мамандардың қорытындыларын сұратуға;

7) мемлекеттік билік, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, қоғамдық бірлестіктердің, ұйымдардың, лауазымды адамдар мен мемлекеттік қызметшілердің көмек сұрап өтініш жасаған тұлғалардың құқықтарына және заңмен қорғалатын мүдделеріне қысым жасайтын шешімдеріне және әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) өтінішхаттар мәлімдеуге, белгіленген тәртіппен шағымдар келтіруге;

8) егер бұл анықтау сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізу кезінде, сотта қорғауды немесе өкілдік етуді жүзеге асыру үшін қажет болса, мемлекеттік құпияларды құрайтын, сондай-ақ әскери, коммерциялық, қызметтік және заңмен қорғалатын өзге де құпияны қамтитын ақпаратпен Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген тәртіппен танысуға;

9) заң көмегін сұрап өтініш жасаған тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың заңда тыйым салынбаған барлық құралдары мен тәсілдерін пайдалануға;

10) татуластыру рәсімдерін жүргізуге[69, 41 б.];

11) кешенді әлеуметтік заң көмегін көрсетуге;

12) заңнамаға қайшы келмейтін өзге де әрекеттерді жасауға құқылы.

Қорғаушы өзінің қорғалушысының процессуалдық қатынастарымен тығыз байланысты екенін білу керек, сондықтан белгілі бір жағдайларда оның процессуалдық тәуелсіздігі қорғалушысының іс-әрекеттің келісілуімен шектеледі:

- қорғаушының қорғалатын адамның мүдделеріне қарсы қандай да бір іс-әрекеттер жасауға және оған тиесілі құқықтарды жүзеге асыруына кедергі жасауға құқығы жоқ;

- қорғаушыға, қорғаушының ұстанымына қарамастан, оның қылмысқа қатыстылығын және оның жасалуына кінәлілігін тануға тыйым салынады;

- қорғаушы оған қорғалушының келісімінсіз жәбірленушімен татуласуын мәлімдей алмайды;

- қорғаушыға, қорғалушының ұстанымына қарамастан, азаматтық талапты мойындауға; қорғаушыға берілген шағымдар мен өтініштерді кері қайтарып алуға; өзіне қорғаушыдан белгілі құпия мәліметтерді жария етуге тыйым салынады (ҚР ҚПК 70-бап, 4-тармағы).

Адвокат пен сенім білдіруші арасында жасалған заң көмегін көрсету туралы келісім құпия болып табылады және ешкім оны, оның ішінде сот немесе қылмыстық қудалау органы іске кіру үшін талап етуге құқылы емес. Күдіктіні қорғау функциясын көрсетуге арналған шарт, әкімшілік немесе қылмыстық істерде жәбірленушінің мүдделерін білдіру, азаматтық процесте тараптардың өкілдігі және т.б. әр түрлі болғандықтан, шарттың мазмұны ғана емес, өкілдікке сенімхаттар да өзгереді [70, 201 б.].

«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңының 33-бабы қорғаушының қылмыстық және әкімшілік істерге қатысу кезінде оған берілген кейбір өкілеттіктерін, сондай-ақ азаматтық істер жөніндегі өкілдің өкілеттіктерін тізімдейді [3].

Қылмыстық немесе әкімшілік процеске қатысатын адвокат «қорғаушы» деп аталады. Егер ол азаматтық процеске талапкер немесе жауапкер тарапынан қатысса, онда ол өкіл ретінде келеді. Қорғаушының қылмыстық немесе әкімшілік процестегі өкілеттіктері ҚР ҚПК 70-бабында [37] немесе ҚР ӘҚБтК 592-бабында бекітілген [12]. Өкілдің өкілеттіктері өкілдік беруші оған қандай өкілеттіктер беретініне байланысты және бұл құқықтар заңды тұлғаның органы немесе нотариус куәландырған сенімхатта көрсетіледі.

Қорғаушыға немесе өкілге берілген құқықтардан басқа, адвокат өзіне жүктелген міндеттерді сәтті орындау мақсатында іс жүргізу заңнамасының шеңберінен шығатын қосымша құқықтардың кең спектріне ие:

1) заң көмегін сұрап өтініш жасаған тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін құзыретіне тиісті мәселелерді шешу кіретін барлық соттарда, мемлекеттік, өзге де органдар мен ұйымдарда қорғауға және білдіруге құқылы; Сот ісін жүргізу - өте күрделі әлеуметтік-құқықтық қызмет. Сондықтан, кәсіпқой емес мамандарға соттарда өздерінің және басқа субъектілердің мүдделерін қорғау өте қиын. Адвокат соттан басқа барлық мемлекеттік және өзге де органдар мен ұйымдарда сенім білдірушінің мүдделерін білдіруге және қорғауға құқылы. Атап айтқанда адамды уәкілетті мемлекеттік органның тиісті лауазымды адамы әкімшілік жауаптылыққа тартқан кезде егер жауапқа тартылатын адам бұл туралы талап етсе, адвокаттың қорғаушы ретінде қатысуы міндетті. Сондай-ақ егер тәртіптік жауаптылыққа тартылатын адам мен адвокат арасында келісім болса, адвокат тәртіптік комиссияның отырысына қатыса алады. Адвокат акционерлердің жиналысында, заңды тұлға құрылтайшыларының жалпы жиналысында белгілі бір акционердің мүдделерін білдіруге, құрылтайшының атынан әртүрлі заңды маңызды әрекеттерді жасауға және т. б құқылы;

2) барлық мемлекеттік органдардан және мемлекеттік емес ұйымдардан адвокаттық қызметті жүзеге асыру үшін қажетті мәліметтерді сұратуға құқылы. Адвокат ақпарат беру туралы өтінішті ресми құжат түрінде жасайды, яғни заң консультациясы, заң кеңсесі немесе жеке адвокаттың бланкінде тіркеу нөмірі, күні және мөрі көрсетілуі керек. Оған заң консультациясының басшысы, адвокаттық кеңсе немесе адвокат қол қояды. Адвокаттың сұрау салуларының адресаттары түсініктеме берілген нормада тек «дейін және кейін» қағидаты бойынша көрсетілген [71, 74 б.]. Бұл адвокаттың өзіне қажет ақпарат алу үшін қандай да бір жүйеге немесе олардың құқықтық жағдайына қарамастан, кез келген органдар мен ұйымдарға жүгінуге құқылы екенін білдіреді. Адвокат сұратқан мәліметтерді беруден бас тарту лауазымды адамның адвокаттың заңды қызметіне кедергі келтіруі ретінде саралануы мүмкін (ҚР ӘҚБтК 523-бабы) [12];

3) заң көмегін көрсету үшін қажетті нақты деректерді дербес жинауға және дәлелдемелер ұсынуға міндетті. Түсініктеме нормасында адвокат жинайтын мәліметтер тізімі көрсетілмеген. Бұл дұрыс, өйткені нақты жағдайда адвокатқа қандай ақпарат қажет екенін анықтау мүмкін емес. Сондықтан ол кімнен және не сұрау керектігін өзі шешеді. Бұл туралы мысалдар ҚР ҚПК 122-бабының 3 - тармағында көрсетілген. [9]. Бұл анықтамалар, сипаттамалар, ұйымдардың құжаттары, маманның пікірі және т.б.

ҚР ҚПК 122-бабына сәйкес қорғаушы-адвокат дәлелдеу субъектісі болып табылмайды. Алайда оған алдын ала тергеу органы мен сотқа дәлелдемелер ұсыну құқығы берілген [9]. Бірақ дәлел келтірмес бұрын ол дәлелдемелерді жинау керек. Сондықтан қорғаушы-адвокат дәлелдер жинайды. Бірақ қылмыстық қудалау органынан айырмашылығы қорғаушы процедурадан тыс тәртіпте дәлелдерді жинайды

ҚР ҚПК-нің 122 бабының 3-тармағы бойынша қорғаушының «адамдарды олардың келісімімен сұрауға» құқылы екендігі жазылған [9]. Бұрынғы редакция бойынша ҚР ҚПК - нің 122-бабының 3-тармағында қорғаушы «жеке тұлғалардан жауап алуға» құқылы, ҚР 2002 жылғы 21 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының Қылмыстық, Қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару Кодекстеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңымен, жоғарыда аталған сөз тіркесі «адамдардан олардың келісімімен жауап алуға» ауыстырылды. Кейбір адам үшін бап мәтінінің мағынасы өзгермеген сияқты. Сонымен бірге қорғаушы үшін баптың мәтініндегі мұндай өзгеріс маңызды, өйткені оған қосымша құқықтар берілді. 122-бабының 3-тармағының бұрынғы редакциясында қолданылған «жеке тұлға» ұғымы «лауазымды тұлға» ұғымына антоним болып табылады [9].

ҚР ҚПК-де мұндай ұғымдар болмағандықтан, ҚР ҚПК-не қатысты қылмыстық істе қандай да бір процестік мәртебе алмаған адам «жеке тұлға» ұғымына жатқызылды. Алайда тергеуші (анықтаушы) тергеліп жатқан қылмыстық іс аясында осы немесе басқа адамнан жауап алғаннан кейін, ол жеке тұлға болуды тоқтатады, өйткені ол тиісті құқықтары мен міндеттері бар нақты процессуалдық мәртебеге ие болады. Мысалы: куә, жәбірленуші, күдікті мәртебесі. Мұндай жағдайларда ҚР ҚПК 122-бабының 3-тармағының бұрынғы редакциясына сәйкес қорғаушысы енді бұл тұлғалардан жауап ала алмайды,

өйткені олар жеке тұлғалар емес еді. ҚР ҚПК - нің 122-бабының 3-тармағының сәйкес «жеке» деген сөз қорғаушы қылмыстық іс бойынша қандай да бір іс жүргізу ережесін иемденгеніне немесе алмағанына қарамастан, кез келген адамнан жауап алуға құқылы екенін білдіреді, өйткені куә, жәбірленуші, күдікті «тұлға» ұғымымен қамтылады [9]. Сақталуы керек жалғыз шарт – сұхбат алушының келісімін алу. Мысалы, тергеуші (анықтаушы) куәгер ретінде осы немесе басқа адамнан жауап алды. Сонымен бірге қорғаушының көзқарасы бойынша тергеуші осы адам көрген (естіген) барлық жағдайларды анықтаған жоқ, болған оқиғаның егжей-тегжейіне назар аудармады, әрекетті саралау үшін маңызды фактілерді жіберіп алды және т.б. Қорғаушы тиісті сұрақтар қою арқылы осы куәдан қайта жауап алуды сұрайды. Алайда тергеуші (анықтаушы) қорғаушыға оның өтінішін қанағаттандырудан бас тартады. Мұндай жағдай туындаған кезде қорғаушы өзіне берілген құқықты пайдалануға және осы адаммен сұхбаттасуға құқылы деп санаймын, бірақ іс бойынша ол куәгер ретінде келеді [72, 34 б.].

ҚР ҚПК-мен де, ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңымен де реттелмеген басқа мәселе [5], қорғаушыға сауалнаманың қандай нысанда жүргізілгені жөн. Түсініктеме - бұл адам өз еркімен ақпарат беріп, оны жазбаша түрде жазып, оған қол қойып, тергеушіге (анықтаушыға) ұсыну. Сауалнама - бұл қорғаушының ақпарат тасымалдаушыдан нақты мәліметтерді, фактілерді шығару, оларды қағаз тасымалдағышқа жазу және сауалнаманың астына өз қолын қою бойынша белгілі бір іс жүргізу билігі берілген әрекеті. Сондықтан сауалнама нәтижелері кейбір авторлар ұсынғандай, белгілі бір полиция бастығының атына берілген тұлғалық емес түсіндіруде емес, ресми түрде берілуі керек. ҚР ҚПК-де адвокатқа арналған сауалнама нысаны көзделмегендіктен, оған хаттама нысанын беру керек және кез келген хаттама сияқты, ҚР ҚПК 199-баптың 3-тармағын сақтай отырып жасау керек деп санаймын. Алайда сауалнама хаттамасын жасау кезінде қорғаушы жауап алушыға айғақтар беруден бас тартқаны немесе жалған айғақтар бергені үшін қылмыстық жауаптылық туралы ескертпейтінін есте ұстаған жөн, өйткені ол қылмыстық қудалау органының лауазымды адамы емес. Жасалған сауалнама хаттамасы тергеушіге қылмыстық қудалау органынан хаттама сұрауға тиісті өтінішпен бірге берілуі керек хаттаманы қылмыстық іс материалына қосу ҚР ҚПК 70 және 99 – баптарының құқықтарына сәйкес қорғаушыға берілген. Алдын ала тергеу бізде және жазбаша болғандықтан, ҚР ҚПК 122-баптың 3-тармағының мағынасы жауап алу хаттамасын қорғаушы қылмыстық істің аяқталғаны туралы хаттамаға қол қойылғанға дейін немесе оған қол қойылған сәтте алдын ала тергеу органына ұсынуы тиіс. Сотта қорғаушы ол анықтаған адамдарды қорғаушы куәгері ретінде шақыруға өтініш бере алады [9]. Онда бұл адамдардан жауап алынбайды, ал қорғау және айыптау тараптарынан жауап алынады, ал жауап алу нәтижелері сот отырысының хатшысы жасаған хаттамада көрсетіледі. Осылайша сот отырысының хаттамасы - бұл бүкіл сот процесі басынан аяғына дейін, соның ішінде қорғаушыдан жауап алған адамның айғағы жазылған негізгі процессуалдық құжат.

ҚР ӘҚБтК-нің [12] 592-баптың 1-тармағында қорғаушының «дәлелдемелер ұсынуға» құқығы бар деп жазылған. Ал ҚР ӘҚБтК-нің 607-бабының 1-тармағында «дәлелдемелерді процеске қатысушылар ұсынады» деп тікелей жазылған. Осылайша әкімшілік жауапкершілікке тартылған адамның жағында қорғаушы дәлелдемелер ұсынуға құқылы. Бірақ оларды ұсыну үшін, ең алдымен, осы дәлелдерді жинау керек. Осыған байланысты ҚР ӘҚБтК 607-баптың 3-тармағында [12] «егер ұсынылған дәлелдемелер жеткіліксіз болса, сот немесе істі қарайтын орган процеске қатысушыларға қосымша дәлелдемелер ұсынуды немесе оларды өз бастамасы бойынша жинауды ұсына алады» деп жазылған. ҚР ӘҚБтК-де дәлелдемелерді жинау рәсімі белгіленбеген. Олар мемлекеттік билік органдарының әкімшілік іс-әрекеттерді тергеуге өкілетті лауазымды адамдары пайдаланатын рәсімдерді сақтай отырып жиналуға тиіс деп санаймын. Бұл тұжырым ҚР ӘҚБтК 606-бабының 2-тармағының [12] мазмұнынан туындайды, онда «өзіне қатысты іс бойынша іс жүргізіліп жатқан адамның түсініктемелері, жәбірленуші мен куәнің айғақтары әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамада немесе іс бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларын қолдану туралы хаттамада көрсетіледі, ал қажет болған жағдайда - сұрау салу хаттамасымен ресімделеді және іске тігіледі» деп жазылған.

Осылайша қорғаушы-адвокат әкімшілік процесте қорғауды жүзеге асыратын адамның кінәсіздігін дәлелдеу субъектісі бола отырып, сауалнама хаттамасын жасау арқылы дәлелдемелерді жинай және ұсына алады [73, 49 б.].

Әкімшілік процесс шеңберінде дәлелдемелерді жинай және ұсына отырып, адвокат-қорғаушыға іс жүзіндегі деректер, егер олар процеске қатысушыларды заңмен кепілдік берілген құқықтарынан айыру немесе қысым көрсету жолымен немесе процестің өзге де ережелерін бұзу арқылы алынған нақты деректердің анықтығына әсер еткен немесе әсер етуі мүмкін, ҚР ӘҚБтК-нің талаптарын бұза отырып алынған болса, дәлелдемелер ретінде жол берілмейтіндігі танылуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн, оның ішінде:

- 1) күш қолданумен, қорқытумен, алдаумен, сол сияқты өзге де заңсыз әрекеттермен;
- 2) процеске қатысатын адамның түсіндірілмеуі, толық немесе дұрыс түсіндірілмеуі салдарынан туындаған өз құқықтары мен міндеттеріне қатысты жаңылысын пайдалана отырып жүргізілуі;
- 3) осы іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыруға құқығы жоқ адамның іс жүргізу әрекетін жүргізуіне байланысты;
- 4) қарсылық білдірілуге жататын адамның процестік әрекетке қатысуына байланысты;
- 5) процестік әрекетті жүргізу тәртібі бұзыла отырып жүргізілуі;
- 6) белгісіз қайнар көзден;
- 7) дәлелдеу барысында қазіргі заманғы ғылыми білімге қайшы келетін әдістерді қолдана отырып жүргізілуі.

ҚР АПК-нің 72-бабына сәйкес «тараптардың әрқайсысы өзінің талаптары мен қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасайтын мән-жайларды дәлелдеуі тиіс». Адвокат азаматтық іс бойынша өкілдік ету үшін бір немесе басқа адаммен келісім жасағандықтан, ол дәлелдемелер жинап, оларды сотқа ұсынады (ҚР АПК

63,73 бабы). Бұл ретте дәлелдемелер қатысты және рұқсат етілген болуы тиіс, яғни ҚР АПК-де көзделген тәртіппен жиналған болуы керек.

Іс жүргізу құжаттарын, тергеу және сот істерін қоса алғанда, көмек сұрап өтініш жасаған адамға қатысты материалдармен танысуға және олардағы ақпаратты заң актілерінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен жазып алуға құқылы. Қылмыстық іс материалдарымен танысу тергеу аяқталғаннан кейін ҚР ҚПК 275-бабымен реттеледі. [9]. Жоғарыда аталған баптың 2-тармағында қорғаушы іс материалдарымен танысу процесінде одан «кез келген мәліметтерді және кез келген көлемде, құжаттардың көшірмелерін, оның ішінде техникалық құралдардың көмегін алып тастауға» құқылы екендігі жазылған. Дәлелдеу процесінде ғылыми-техникалық құралдарды қолдану ҚР АІЖК 99-бабында қарастырылған. «Бекіту» сөзі (лат. *fixus*) бірнеше мағынаға ие - орнату, анықтау, жазу, бекіту, шоғырландыру. Олардың әрқайсысы және барлығы бірге істі қарау кезінде адвокаттың жұмысына сәйкес келеді. Іс материалдарын көшіру, олардың үзінділерін жазып алу, үзінділер жасау арқылы адвокат осылайша істе көрсетілген белгілі бір сәттерге назар аударады. Бұл ретте адвокат кез келген қосалқы техникалық құралдарды (фотоаппарат, аудио, бейнекамера, көшіру аппараты, сканер, компьютер, стенографиялау және т.б.) пайдалана алады [74, 228 б.].

Адвокат қылмыстық іс материалдарымен ғана емес, сонымен бірге тергеуге дейінгі тексеру материалдарымен де танысуға құқылы. Кейде анықтаушы, тергеуші қылмыстық іс қозғау туралы қаулыны шығармас бұрын үш тәулік ішінде, ал анықтау органы немесе тергеу бөлімі бастығының рұқсатымен он тәулік немесе бір ай ішінде, процесік емес іс-әрекеттер жүргізу арқылы қандай да бір іс-әрекеттің фактісі болғанын немесе болмағанын анықтайды. Егер қылмыс фактісі расталмаса, анықтаушы немесе тергеуші қылмыстық іс қозғаудан бас тарту туралы қаулы шығарады. Сонымен, адвокат заң көмегіне жүгінген адамға қатысты болғандықтан «бас тарту материалымен» танысуға құқылы. Танысу нәтижесін тіркеу әдісін таңдауды адвокат дербес анықтайды [75, 97 б.].

Іске қатысуға рұқсат берілген сәттен бастап өз қорғалушысының санын, ұзақтығын шектемей және осындай кездесулердің құпиялылығын қамтамасыз ететін жағдайларда оңаша кездесу болуы тиіс. Бұл норма адвокатқа қылмыстық қудалау органы бұлтартпау шарасын - күзетпен ұстауды таңдаған сенім білдірушімен жеке кездесуге мүмкіндік береді. 1999 жылғы 30 наурыздағы «Қылмыс жасады деген күдіктілерді күзетте ұстаудың тәртібі мен шарттары туралы» ҚР Заңының 17-бабында күдіктілер мен айыпталушыларға қорғаушымен кездесуді ұсыну тәртібі регламенттелген. Бұл тәртіп ҚР Ішкі істер министрінің 1999 жылғы 14 желтоқсандағы № 630 бұйрығымен бекітілген «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі тергеу изоляторларының ішкі тәртіп қағидаларында» егжей-тегжейлі регламенттелген. Жоғарыда аталған Ереженің 153, 154 және 155-тармақтарына сәйкес күдіктінің немесе айыпталушының қорғаушымен кездесуі жұмыс уақытында, оңаша, бөлгіш қалқасыз және олардың саны мен ұзақтығын шектемей жүзеге асырылады. Кездесу тергеу изоляторының қызметкеріне күдіктіні немесе айыпталушыны

және қорғаушыны көруге, бірақ естімеуге мүмкіндік беретін жағдайларда жүргізіледі. Күдікті немесе айыпталушымен кездесу қорғаушы ретінде іске қатысатын өзге адамға қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларына сәйкес қылмыстық процесті жүргізетін адам немесе орган берген қылмыстық іске қатысуға рұқсат туралы құжат, сондай-ақ оның жеке басын куәландыратын құжат болған кезде беріледі[76, 157 б.]. Кездесу іске қорғаушы ретінде қатысатын адвокатқа - ол заң консультациясының ордерін көрсеткеннен кейін; кәсіптік одақтың немесе қорғаушы болып табылатын басқа да қоғамдық ұйымның өкіліне - қоғамдық бірлестіктің тиісті шешімін ұсынғаннан кейін; іске қорғаушы ретінде қатысатын өзге адамға - соттың ұйғарымын, судьяның, тергеушінің немесе анықтаушының қаулысын көрсеткеннен кейін беріледі. Қамауға алынған адам ұсталатын уақытша оқшаулау орындарының әкімшілігі мен қызметкерлеріне адвокаттың клиентпен кездесуіне қандай да бір кедергі келтіруге тыйым салынады. Түсіндірілген баптың нормасы адвокаттың кездесулері «күпиялылықты қамтамасыз ететін» жағдайларда өткізілуі керек екенін көрсетеді. Бұл олардың әңгімелерін үшінші тараптар естімеуі керек дегенді білдіреді. Демек, тұтқындары бар адвокаттардың танысу кабинеттерін тыңдауға және қарауға болмайды[77, 218 б.].

Уақытша ұстау изоляторының құқықтық жағдайы қамау орындарына теңестірілген. Мұнда камералық типтегі үй-жайларда тұрақты күзет бар, өзге бөтен адамдар жоқ.

Кемелердің айдауыл үй-жайларында сәл өзгеше ережелер қолданылады. Тұтқындалған адам өзінің тұрақты қамау орнынан кеткендіктен, оны сотқа жеткізуге және қамауға алу орнына оралуға жауапты күзет қызметкерлері ертіп жүруі керек. Олар тиісті құжаттар бойынша қамауға алынған адамды сотқа қызмет көрсететін айдауылдарға береді және оны олардан кері алады. Адвокаттың соттың айдауыл үй-жайында қорғалушымен кездесуі іс бойынша төрағалық етушінің жазбаша рұқсатымен жүргізіледі. Тұтқындалған қорғалушыны күзетшілердің адвокатпен жалғыз қалдыруға құқығы жоқ.

Заң көмегін көрсетуге байланысты туындайтын және ғылым, техника, өнер саласында және басқа да қызмет салаларында арнайы білімді талап ететін мәселелерді түсіндіру үшін шарттық негізде мамандардың қорытындыларын сұратуға болады[78, 53 б.].

Маман - белгілі бір кәсіби білімі бар адам. Ол экономика, қаржы, техника, өнер, ғылым, экология, медицина, авиация, әскери іс және т.б. мәселелерді білетін адам бола алады. Адвокаттың белгілі бір маманды шақыруы құқықтық даудың немесе адвокаттың назарына айналған қызметтің сипатына байланысты. Әрине, адвокаттың өзі белгілі бір дәрежеде белгілі бір салада білімі болуы мүмкін. Бірақ көбінесе олар істің мән-жайын білікті түрде анықтау үшін жеткіліксіз. Тар маманның кеңесі қажет. Сондықтан адвокатқа мұндай маманды кеңесші ретінде тартуға рұқсат етіледі. Адвокатының маманмен келісімі бойынша келісім-шарт негізінде жасалады. Келісім-шарт әртүрлі болуы мүмкін: тапсырма, сұрау түрінде немесе ауызша түрде. Мұндай келісімнің қаржылық жағы да маңызды емес: ол ақылы немесе ақысыз болуы мүмкін. Шақырылған

маманның кәсіби болуы және оның білімі адвокатқа сенім білдірушіге құқықтық көмек көрсетуді жеңілдетуі маңызды[79, 61 б.].

Түсініктеме берілген норма бойынша адвокатқа берілген құқық ҚР ҚПК 122-бабының 3-тармағында қайталанады [9] және мынадай редакцияда жазылған: «қорғалушының келісімімен заң көмегін көрсетуге байланысты туындаған мәселелерді шешу бойынша арнайы білімі бар адамнан пікірін сұрау». Ал ҚР ҚПК 80-бабының 1-тармағының мазмұнының мағынасынан маманды қылмыстық процесті жүргізуші орган ғана емес, қорғаушы-адвокат та шақыра алады, себебі қылмыстық қудалау органы жинаған және сотқа ұсынылған дәлелдемелерді зерттеуге және бағалауға қорғаушы да қатысады. Азаматтық процесте маман шақыру мәселесі басқаша. Талапкердің немесе жауапкердің мүдделерін білдіретін адвокат судьяға белгілі бір маманды шақыру өтінішімен жүгінуі керек. Егер сот даулы мәселені зерттеуге маманның қатысуын қажет деп тапса, ол өтінішті қанағаттандырады. Егер қажет етпесе, өтінішті қанағаттандырудан бас тартады. Қорғаушының маманды шақыруға өкілеттігі шектеулі және ҚР ӘҚБтК-нің 596-бабының 1-тармағында «әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуге маман ретінде қатысу үшін істің нәтижесіне мүдделі емес кез келген кәмелетке толған адам тағайындалуы мүмкін» деп жазылған. Адвокат маманды шақырып, оны тағайындамайтындықтан, бұл норма әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасауға өкілетті органдар мен лауазымды тұлғаларға қатысты.

Адвокат мамандығы бойынша заңгер бола отырып, заңнаманың бүкіл ауқымын, заңның барлық салаларында, әсіресе олардың теориялық бөлігін біле алмайды. Сондықтан адвокат үшін заңгерлік білімнің белгілі бір саласының маманынан кәсіби көмекке жүгінуде ұят нәрсе жоқ. Игерілетін білім саласын анықтай отырып (банктік, инвестициялық, кедендік, салықтық, сақтандыру және т.б.), адвокат осы құқық саласы бойынша маманданған жеке немесе заңды тұлғаны іздейді, кездеседі, болашақ консультанттың ойларын тыңдайды[80, 116 б.].

Маман қорытынды бергендіктен, оған сұрақтар адвокатпен жазбаша түрде қойылуы керек. Маман өз қорытындысын жазбаша түрде қол қою арқылы ресімдеуі керек, оны нотариус немесе осы маман жұмыс істейтін ұйымның мөрімен куәландыруы керек. Маманды шақырып, одан қорытынды алған кезде адвокат ҚР ҚПК 92-бабында көрсетілген мән-жайлар болған кезде ҚР ҚПК 87-бабында көрсетілген жағдайларда маманға қарсылық білдірілуі мүмкін екенін есте ұстауы керек. Әділет органдары, прокуратура, анықтау, алдын ала тергеу және сот лауазымды адамдарының, сондай-ақ көмек сұраған адамдардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделеріне нұқсан келтіретін өзге де лауазымды адамдардың әрекеттеріне өтінішхаттар мәлімдеуге, белгіленген тәртіппен шағымдар келтіруге құқығы бар. Өтініш - бұл іс жүргізу кодекстерінде көзделген белгілі бір нысанда қорғаушы жасаған және сотқа, прокурорға немесе анықтау немесе тергеу органдарына жіберілетін іс жүргізу құжаты. «Шағым» және «арыз» ұғымдары Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің»4-бабында көрсетілген. Шағым - бұл азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын

мен заңды мүдделерін бұзу, өтініштер бойынша қабылданған шешімдерді орындамау, лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеттері туралы жолдауы. Арыз – азаматтардың органдарға немесе олардың басшыларына және өзге де лауазымды тұлғаларға ресми жолдауы, ол арқылы олардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзумен байланысты емес субъективті құқықтар іске асырылады. Қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын органдар мен лауазымды адамдардың шешімдері мен әрекеттеріне шағым беру тәртібі мен мерзімдері және оларды шешу ҚР ҚПК 99-108 баптарымен реттеледі.

Мемлекеттік құпияларды құрайтын ақпаратпен, сондай-ақ әскери, коммерциялық, қызметтік және заңмен қорғалатын өзге де құпияны қамтитын ақпаратпен, егер бұл заң актілерінде көзделген тәртіппен анықтау, алдын ала тергеу жүргізу кезінде және сотта қорғауды немесе өкілдік етуді жүзеге асыру үшін қажет болса, танысуға құқылы [81, 83 б.].

Заң көмегіне жүгінген адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың заңмен тыйым салынбаған барлық құралдары мен тәсілдерін пайдалануға құқылы. Заңда қандай құралдар мен әдістер заңды, қайсысы заңсыз екендігі көрсетілмеген. Сонымен қорғаушы тергеуші жинаған дәлелдерге және өзі ұсынған дәлелдемелерге сүйене отырып, ақтау қорытындысын дайындауға және өтініш беру арқылы оны қылмыстық іс материалдарына қосуды талап етуге құқылы. Тергеуші көп айлық еңбек нәтижелерін айыптау актісінде, ал қорғаушы ақтауда баяндайды..

ҚР ҚПК 70 бабының 4-тармағына сай «қорғаушының қорғалушының мүдделеріне қарсы қандай да бір іс-әрекеттер жасауға және оған тиесілі құқықтарды жүзеге асыруға кедергі жасауға; қорғалушының позициясына қарамастан, оның қылмысқа қатыстылығын және оның жасалуына кінәлілігін мойындауға, қорғалушының жәбірленушімен татуласуын мәлімдеуге; азаматтық талапты мойындауға, қорғалушыға берілген шағымдар мен өтініштерді кері қайтарып алуға, заң көмегіне жүгінуге және оны жүзеге асыруға байланысты өзіне белгілі болған мәліметтерді жария етуге» құқылы емес [82, 55 б.].

Заңнамаға қайшы келмейтін өзге де іс-әрекеттер жасауға құқылы емес. Баптың бұл тұжырымы адвокаттың барлық алдыңғы құқықтарын қорытындылайды және адвокаттың әрекеттерін заңды ету мүмкіндігін жариялайды. Бұл дұрыс, өйткені адвокат-шығармашылық қызметкер. Бұл оның әлеуметтік мәні және басқа заңгерлерден заңды ерекшелігі. Адвокат жұмысының сәттілігі адвокаттың шығармашылық қабілеттерінің болуымен, көлемімен және ұтқырлығымен анықталады. Сондықтан заң шығарушы заңда адвокаттық ойлар пайда бола алатын жағдайлардың барлығын, осы маманның мүмкіндіктерін қарастыра алмайды. Маңызды бөлігі заңмен тыйым салынбаған кез-келген әрекетті жасауға құқылы адвокаттың қалауы бойынша беріледі.

Қорғау тактикасын, сондай-ақ қорғау әдісін, құралдарын және тәсілдерін әрбір адвокат істің мән-жайы мен жағдайына қарай өз бетінше таңдайды. Қорғау тактикасы - бұл ғылыми ережелер жүйесі және оған негізделген қорғауды ұйымдастыру және жоспарлау, процестің басқа қатысушыларымен қарым-қатынас пен өзара әрекеттесуді ескере отырып, қорғаныс қызметі барысында қорғаушының мінез-құлық жолын таңдау, сондай-ақ қылмыстық іс жүргізу

заңына және қалыптасқан жағдайға сәйкес қолданылатын қылмыстық іс жүргізу қызметіне қатысудың басқа ережелері мен әдістері, қорғаушының құқықтары мен мүдделерін тиімді қорғауға және оған тиімді көмек көрсетуге бағытталған.

Алдын ала тергеу кезіндегі қорғаныс тактикасы сот тергеуіндегі қорғаныс тактикасынан өзгеше. Қорғау әдісі - бұл қажетті нәтижеге қол жеткізуге болатын барлық ережелер, құралдар мен әдістердің жиынтығы[83, 29 б.].

Қорғаныс әдістері - бұл оларды жүзеге асыру шарттары мен қазіргі қорғаныс жағдайын ескере отырып қолданылатын және міндеттерді шешуге және қорғаныс мақсатына қол жеткізуге мүмкіндік беретін ғылыми ұсыныстарға негізделген қорғаудың тиімді әдістері.

Қорғау құралдары – тиісті іс жүргізу санаттарында бекітілген және күдіктілер мен айыпталушылардың құқықтары мен мүдделерін қорғау, оларға заңгерлік көмек көрсету және қылмыстық іс жүргізу міндеттеріне қол жеткізу үшін қолданылатын қорғауды жүзеге асыру бойынша қылмыстық іс жүргізу қызметінің нысандары.

Қорғау тәсілдері – заңда белгіленген шарттар мен шектерді ескере отырып, қорғау құралдарын тиімді іске асыру, қорғаудың мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу мақсатында қолданылатын қорғау қызметінің (процестік және процестік емес) қағидалары мен тәсілдері.

Қорғау ережелері – бұл тиісті түрде рәсімделген, жалпыға бірдей міндеттіліктен, нормативтен ұсынымдық сипатқа дейін белгілі бір дәрежеде міндеттілікке ие қорғауды жүзеге асыру туралы ережелер[84, 68 б.].

Адвокаттың тәуелсіздігі кепілдіктерінің бірі - мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдарының, егер онымен келісім жасалған болса, адвокаттың клиенттің мүдделерін білдіру құқығын мойындаудан бас тарту құқығының болмауы. Сенім білдірушімен келісім жасасқан және оның атына ордер немесе сенімхат жазған адвокат белгілі бір өкілеттіктерді өзіне алады және іс жүргізу заңнамасында көзделген мәртебесіне сәйкес әрекет етеді (қорғаушы, өкіл немесе сенім білдірілген адам). Мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдары адвокатты қабылдаудан бас тартуға, онымен сенім білдірушіге қатысты мәселелер бойынша сөйлесуге құқылы емес.

Адвокаттың өзіне қабылдаған міндеттемелерін жүзеге асыруы үшін ол әртүрлі мемлекеттік органдар мен мекемелерге, сотқа, прокуратураға, анықтау және тергеу органдарына, түзеу мекемелеріне және т.б. хабарласуы және қол жеткізуі тиіс.

Уақытша ұстау изоляторына, тергеу изоляторына немесе түзеу колониясына тергеудегі адаммен кездесу үшін адвокаттың кіруі осы мекемелерде қабылданған өткізу режиміне сәйкес жүзеге асырылады.

Адвокат Қазақстан Республикасының азаматы ретінде мемлекет міндетті сақтандыру қаражаты есебінен жүзеге асырылатын әлеуметтік қорғауға кепілдік береді. Адвокат қосымша сақтандыруды мемлекеттік емес зейнетақы қорларымен шарт жасасу арқылы өз қалауы бойынша жүзеге асырады.

Құқықтардан басқа адвокат Адвокаттық қызмет туралы заңнаманың талаптарын сақтауға, адвокатураны ұйымы мен оның қызметінің қағидаттарын

басшылыққа алуға, кәсіби этика нормаларын және адвокаттық құпияны сақтауға міндетті[85, 83 б.].

«Заңнама» ұғымы ретінде ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңы ғана емес, адвокаттың қызметін белгілі бір дәрежеде реттейтін нормативтік құқықтық актілер ретіндегі ҚР ҚПК, ҚР АПК, ҚР ӘҚБтК, ҚР Салық кодексі, ҚР «Лицензиялау туралы» Заңы, ҚР Үкіметінің қаулылары, ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары және т.б. ұғынылады.

Адвокатураның азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен бостандықтары мүдделерін қорғаушы ретіндегі қызметі адвокаттар қызметінің қағидаттарына айналған адамгершілік нормаларына негізделген. Заң мәтініне енгізілген принциптер құқықтық принциптерге айналды. Бұл тәуелсіздік, өзін-өзі басқару, өзін-өзі қаржыландыру, кәсібилік, коммерциялық емес негіздегі қызмет қағидаттары.

Адвокат адвокаттар қауымдастығы әзірлеген нормаларға бағынуы керек. Көбінесе олар адвокаттардың мінез-құлқының этикалық нормалары деп аталады. Бұл нормалар адамгершілік, жалпыадамзаттық қағидаттарға негізделген. Мораль мен құқық нормалары қоғамдық қатынастарды реттеуге арналған[86, 57 б.].

Олардың арасындағы айырмашылық құқықтық реттеу әдісі негізінен мәжбүрлеуге негізделген, ал моральдық нормаларды адамдар тек ерікті түрде орындайды. Құқықтық нормалардың талаптарын орындамағаны үшін заңды жауапкершілік, моральдық нормаларды орындамағаны үшін - қоғамдық айыптау немесе айыптау түріндегі әлеуметтік жауапкершілік туындайды.

Адвокат - бұл сенім білдіруші өзінің қиындықтарымен, өмірлік, отбасылық және қаржылық мәселелерін заңды жолмен шешуді сұрайтын тұлға. Сенім білдірушінің жеке құпияларын адвокат, егер ол сенім білдірушінің келісімін алмаса, оларды үшінші тұлғаларға жария етпестен құпия сақтауға міндетті. Әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылыққа тартылатын адам кез келген тәсілмен, оның ішінде үндемеу немесе өз кінәсін мойындамау арқылы қорғалуға құқылы. Адвокат егер ол өзінің клиентінің жасаған қылмысы туралы білсе де, клиентінің жағдайын нашарлататын іс бойынша заңды позицияны алуға немесе оның кінәсін мойындауға тыйым салынады. (ҚР ҚПК 70-бабының 4-тармағы). Өзіне міндеттеме алған адвокаттың қылмыстық іс бойынша қабылданған тапсырмадан өз бастамасы бойынша бас тартуға құқығы жоқ, өйткені ол күдіктіні (сотталушыны) қорғаусыз қалдырады. Күдікті кез-келген уақытта кез-келген себеппен және тіпті себепсіз адвокаттың қызметінен бас тарта алады. Клиенттің немесе қорғаушының өзі тұрғысынан әділетсіз үкім шығарылған жағдайда, қорғаушы адвокат оған заңда белгіленген тәртіппен шағымдануға міндетті, яғни апелляциялық шағым беруі керек. Алайда сотталған адам қарсылық білдірсе, ол мұны істей алмайды [87, 45-46].

Бұл норма белгілі бір дәрежеде осы Заңның 11-бабын қайталайды. Неліктен адвокаттың мемлекеттік қызметте болуына тыйым салынатындығы осы заңның 11-бабында түсіндірілген.

Заң адвокатқа мекемелерде, ұйымдарда және кәсіпорындарда мемлекеттік қызметте болуға, оның ішінде коммерциялық ұйымның құрылтайшысы болуға тыйым салады. Адвокаттарға мемлекеттік қызметте болуға тыйым салу мұндай

қызметтің жұмыспен қамтылуына байланысты ғана емес, сонымен бірге адвокаттардың тәуелсіздігін жоғалтуына байланысты заң көмегінің сапасының төмендеуіне әкелуі мүмкін. Қызметкер бола отырып, адвокат жоғары лауазымды тұлғалардың нұсқауларын, соның ішінде оның сенімдеріне қайшы келетін нұсқауларды орындауға мәжбүр болады. Мұндай бағыну қажет емес, өйткені адвокаттық мамандық кез-келген сыртқы әсерлерден тәуелсіздікті талап етеді және адвокаттың тиісті қаттылықпен және сенімділікпен әрекет етуіне мүмкіндік беретін өзінің міндеттерінің әсерінен ғана сәтті жүзеге асырылуы мүмкін. Адвокаттық қызмет коммерциялық емес болғандықтан, адвокатқа кәсіпкерлік қызметпен де айналысуға тыйым салынады. Адвокат төленетін коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдарда қандай да бір лауазымға ие бола алмайды. Біздің ойымызша, бұл мәселеге сараланған түрде қарау керек [88, 61 б.].

Тергеу әрекетін жүргізуге қатысатын қорғаушы тергеушінің, анықтаушының рұқсатымен жауап алынып отырған адамдарға сұрақтар қоюға құқылы. Тергеуші, анықтаушы қорғаушының сұрақтарын қабылдамауы мүмкін, бірақ барлық қойылған сұрақтарды хаттамаға енгізуге міндетті. Қорғаушы тергеу әрекетінің хаттамасында оның жазбаларының дұрыстығы мен толықтығы жөнінде жазбаша ескертулер жасауға құқылы.

Қорғаушының төмендегі жағдайлар бойынша:

- қорғалатын адамның мүдделеріне қарсы қандай да бір іс-әрекеттер жасауға және оған тиесілі құқықтарды жүзеге асыруға кедергі жасауға;

- клиенттің позициясына қайшы, оның қылмысқа қатысы бар екенін және оны жасағанына кінәлі екенін мойындау, клиентпен жәбірленушімен татуласу туралы мәлімдеуге;

- азаматтық талапты мойындауға;

- қорғалушыға берілген шағымдар мен өтініштерді кері қайтарып алуға;

- заң көмегіне жүгінуге және оны жүзеге асыруға байланысты оған белгілі болған ақпаратты жариялауға құқығы жоқ [9].

Қорғаушының қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қатысуы міндетті, егер:

1) бұл туралы күдікті өтініш жасаса;

2) күдікті кәмелеттік жасқа толмаған болса;

3) күдікті дене немесе психикалық кемістіктеріне байланысты өздері жүзеге асыруға құқығын қорғаса;

4) күдікті сот ісін жүргізу жүргізілетін тілді білмесе;

5) адамға жаза шарасы ретінде он жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру, өмір бойы бас бостандығынан айыру не өлім жазасы тағайындалуы мүмкін қылмыс жасағаны үшін айып тағылса;

6) күдіктіге бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алу қолданылса немесе ол мәжбүрлеп стационарлық сот-психиатриялық сараптамаға жіберілсе;

7) біреуінің қорғаушысы бар күдіктілердің мүдделері арасында қайшылықтар болса;

8) қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге жәбірленушінің (жекеше айыптаушының) немесе азаматтық талапкердің өкілі қатысады;

9) істі сотта қарау кезінде мемлекеттік айыптаушы қатысса;

10) күдікті Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерде болса және алдын ала тергеу органдарына келуден жалтарса.

Күдіктіге қорғаушы алу құқығын беруге байланысты қорғаушының қылмыстық іске міндетті түрде қатысу негіздерін қарау қажеттігі туындайды; адвокаттың қорғаушы ретінде қатысуын болдырмайтын мән-жайлар; қорғаушыны шақыру, ауыстыру және тағайындау тәртібі; қорғаушының процестік жағдайы, міндеттері мен құқықтары[89, 225 б.].

Заң қорғаушының қылмыстық іске міндетті түрде қатысуының келесі негізін көздейді.

Біріншіден, күдіктінің (айыпталушының) қорғаушының болуы туралы өтініші. Қорғаушының міндетті қатысу институты оның қатысуын, ең алдымен, күдіктінің, айыпталушының өз еркі мен келісімі бойынша қарастырады.

Бұл ретте ешкім күдіктіге (айыпталушыға) қорғаушы ретінде белгілі бір адамды белгілеп бере алмайды. Күдіктіні өзі таңдаған қорғаушының көмегін пайдалану құқығына кедергі жасау іс жүргізу заңнамасын елеулі түрде бұзу болып табылады. Қандай да бір себептермен сайланған қорғаушыны беру мүмкін болмаған жағдайда (демалыс, іссапар, ауру және т.б.) анықтау жүргізетін адам, тергеуші, прокурор күдіктіге басқа қорғаушыны шақыруды ұсынуға не оларға заң консультациясы арқылы қорғаушыны қамтамасыз етуге құқылы.

Процесті жүргізетін органның күдіктінің қорғаушы болуы туралы өтінішін елемеуге құқығы жоқ. Ол қорғаушының қатысуын қамтамасыз етуді сұрауы мүмкін. Күдіктінің өзіне заңгерлік көмек қажет деп білгені өте маңызды, бұл өз кезегінде тергеуші мен сотты оған қорғаушы тағайындауға міндеттейді[90, 46 б.]..

Екіншіден, егер күдікті кәмелетке толмаған болса, қорғаушының қатысуы міндетті. Қылмыс жасаған кезде он сегіз жасқа толмаған адам, сондай-ақ қылмыстарының біреуін он сегіз жасқа дейін жасаған бірнеше қылмысы үшін айыпталған адам кәмелетке толмаған адам болып табылады.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстары туралы істер бойынша қорғаушы кәмелетке толмағандардан күдікті ретінде алғашқы жауап алынған сәттен бастап, ал ұсталған немесе қамауға алынған жағдайда - ұсталған немесе қамауға алынған сәттен бастап рұқсат етіледі.

Егер кәмелетке толмаған күдікті не олардың заңды өкілдері адвокатпен келісім жасаспаса, тергеуші, прокурор, сот қорғаушының іс бойынша қатысуын қамтамасыз етуге тиіс[91, 274 б.].

Үшіншіден, күдікті өзінің физикалық немесе психикалық кемшіліктеріне байланысты өзінің қорғану құқығын өз бетінше жүзеге асыра алмаған жағдай. Бұл жағдайда бұл адам есі дұрыс деп танылса да, ақыл-ой әрекетінің тұрақты немесе уақытша бұзылуынан, сөйлеу, көру, есту немесе басқа да ауыр аурулардан зардап шегетінін түсіну керек.

Қылмыстық іс жүргізу кодексінде дене кемістігі бар адамдардың толық тізбесі жоқ, дегенмен бұл жерде мылқау, соқыр және т.б. ескеру керек. Осы санаттағы басқа адамдарға келетін болсақ, басқа кемшіліктерге байланысты олар өздерінің қорғаныс құқығын өз бетінше жүзеге асыра алмайды немесе олар заңгерлік көмек құқығын іске асыруды айтарлықтай қиындатады.

Психикалық жетіспеушілік - бұл адам санасында шындықты бейнелеудің толықтығына әсер ететін кез-келген психикалық ауру. Алайда бұл күдіктіні есі дұрыс емес деп тануға мүмкіндік бермейтін және жасалған қылмыс үшін жауапкершілікті жоймайтын, бірақ күдіктінің жеке қорғану құқығын жүзеге асыруына кедергі келтіретін немесе қиындататын кемшіліктер екенін есте ұстаған жөн[92, 66 б.].

Төртіншіден, күдікті сот ісін жүргізу тілін білмесе.

Қазақстан Республикасында қылмыстық сот ісін жүргізу мемлекеттік тілде жүргізіледі, ал қажет болған жағдайда сот ісін жүргізуде орыс тілі немесе басқа тілдер онымен тең қолданылады. Басқа тіл дегеніміз - осы аймақтың тұрғындарының көпшілігінің сөйлейтін тілі.

Бір қылмыстық іс бойынша іс жүргізу қылмыстық процесті жүргізетін органның қаулысымен белгіленген сот ісін жүргізу тілдерінің бірінде жылдамдығына мен толықтығына, тиімділігіне, орындылығына қарай жүзеге асырылады.

Іс жүргізілетін тілді білмейтін немесе жеткілікті білмейтін күдіктінің, адвокаттың құқықтарын кез келген шектеу және сотта ана тілінде немесе олар білетін басқа тілде сөйлеу құқығын қамтамасыз етпеу қылмыстық іс жүргізу заңының нормаларын елеулі түрде бұзу болып табылады.

Бесіншіден, адамға жаза шарасы ретінде он жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыру, өмір бойы бас бостандығынан айыру не өлім жазасы тағайындалуы мүмкін қылмыс жасағаны үшін айып тағылған жағдай.

Жазаның ауырлығын және адам үшін бұлтартпас салдарды ескере отырып, күдіктінің қорғалу құқығын қамтамасыз ету мемлекеттің адвокат арқылы күдіктінің позициясын, ең алдымен, негізсіз айыптаудан, әшкерелеуден және қылмыс жасағаны үшін шын мәнінде кінәлі жазадан және т.б. белсенді қорғауға және қорғауға мүмкіндік беруінің маңызды және қажетті шарты болып табылады[93, 22 б.].

Алтыншыдан, күдіктіге бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алу қолданылған немесе ол мәжбүрлеп стационарлық сот-психиатриялық сараптамаға жіберілген болса. Бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алу қолданылған күдіктілер күзетпен ұстаудың негізі тергеушінің, анықтаушының прокурор санкциялаған қаулысы, прокурордың немесе судьяның қаулысы не соттың ҚПК-ге сәйкес шығарылған қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасын таңдау туралы қаулысы болып табылады. Күзетпен ұстау-бұл ұсталғандарды, күдіктілерді, сондай-ақ қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасы таңдалған адамдарды арнаулы мекемелер мен үй-жайларда заңмен белгіленген уақытша оқшаулау.

Басқа бұлтартпау шараларымен салыстырғанда, қамауға алу адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын едәуір шектейтін ең қатаң түрі болып табылады, ол айыптау үкіміне дейін кінәсіздік презумпциясына байланысты кінәсіз деп саналады. Бұл жағдайда қорғаушының міндетті түрде қатысуы қылмыстық процесті жүргізетін органдардың ықтимал қателіктері мен теріс пайдалануларына қарсы сенімді кепілдік болып табылады, сондай-ақ

қамауда отырған күдікті физикалық немесе моральдық зардап шегуді көздейтін әрекеттерді қолдануды болдырмайды[94, 74 б.].

Процесті жүргізетін органдарсараптама жүргізу үшін медициналық ұйымға мәжбүрлеп жіберген кезде ҚПК-нің 279 бабына сәйкес сот - психиатриялық сараптама жүргізу үшін күдіктіні, күзетпен ұсталушы күдіктіні медициналық мекемеге мәжбүрлеп орналастыру тергеушінің қаулысында бұл туралы нұсқау негізінде жүзеге асырылады, ал күзетпен ұсталушы емес адамды сот-психиатриялық сараптама жүргізу үшін медициналық мекемеге орналастыруға оның келісімімен, ал ол болмаған кезде-сот қаулысы бойынша жол беріледі. Қорғаушының міндетті түрде қатысуы күдіктінің процессуалдық құқықтарын (тергеушінің немесе соттың мәжбүрлеп жіберуі үшін негіздер) тиісті түрде сақтауға мүмкіндік береді, егер ол қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекеттер жасаған және психикалық аурулардан зардап шегетін адамдарға қатысты болса, онда оған осы тергеу әрекетін қолдануға болмайды, қажет болған жағдайда қауіпсіздік шаралары қолданылуы мүмкін. [95, 28 б.].

Жетіншіден, біреуінің қорғаушысы бар күдіктілердің мүдделері арасында қайшылықтар болса, біріншісіне айыптауды тану және екіншісіне дау айту; бір сотталушының екіншісін әшкерелеуі; олардың әрқайсысына тағылған айыптаудың сипатынан туындаған қарсылықтар және т.б. Бұл мүдделері бір іс бойынша онымен бірге өтетін және қорғаушылары бар басқа сотталушылардың мүдделеріне қайшы келетін сотталушыны тең емес іс жүргізу жағдайына қоюмен түсіндіріледі.

Сегізіншіден, қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге жәбірленушінің жеке айыптаушының немесе азаматтық талапкердің өкілі қатысса. Тараптардың теңдігін және сот ісін жүргізуге қатысушылардың жарыспалылығын, сондай-ақ істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеуді қамтамасыз ету қағидатын сақтау үшін қорғаушының қатысуы міндетті болып табылады.

Тоғызыншыдан, істі сотта қарау кезінде мемлекеттік айыптаушы қатысу жағдайы. Прокурордың сот талқылауына қатысуы қорғаушысы жоқ сотталушыны соттың алдында ғана емес, кәсіби заңгердің алдында да тең емес жағдайға қояды. Сондықтан заң бұл жағдайларда қорғаушының (адвокаттың) міндетті қатысуын анықтады.

Оныншыдан, күдікті ҚР шегінен тыс жерде және алдын ала тергеу органдарына келуден жалтарады.

Алғашқы алты, сондай-ақ оныншы негіздер болған жағдайларда қорғаушының қатысуы адамды күдікті деп таныған кезден бастап, жетінші жағдайда күдіктілердің мүдделері арасындағы қайшылық анықталған кезден бастап қамтамасыз етіледі. Сегізінші және тоғызыншы негіздер бойынша күд сотқа берілген сәттен бастап қамтамасыз етіледі[96, 274 б.].

Сонымен қорғаушының бұл іске міндетті түрде қатысуы жоғарыда аталған жағдайларға байланысты қосымша кепілдіктерге мұқтаж адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды күшейту мақсатын көздейді. Күдікті стационарлық сот-психиатриялық сараптамаға мәжбүрлеп жіберілген жағдайларда, күдіктінің қорғаушыдан бас тартуын қылмыстық процесті

жүргізетін орган қабылдай алмайды. Бұл талаптарды бұзу міндетті түрде қосымша тергеу жүргізуге немесе үкімнің күшін жоюға әкеп соғады.

Егер қорғаушыны күдіктінің өзі олардың заңды өкілдері, сондай-ақ олардың тапсырмасы бойынша басқа да адамдар шақырмаса, қылмыстық процесті жүргізуші орган қорғаушының процестің тиісті сатысына қатысуын қамтамасыз етуге міндетті, ол арқылы адвокаттардың кәсіби ұйымы үшін міндетті қаулы шығарылады.

Қорғаушыны күдіктілер немесе айыпталушылар, олардың заңды өкілдері, сондай-ақ күдіктінің, айыпталушының тапсырмасы немесе келісімі бойынша басқа адамдар шақырады. Күдікті немесе айыпталушы бірнеше қорғаушыларды қорғауға шақыруға құқылы [97, 118 б.].

Күдіктінің, айыпталушының өтініші бойынша қорғаушының қатысуын қылмыстық процесті жүргізетін орган қамтамасыз етеді. Сайланған немесе тағайындалған қорғаушының қатысуы ұзақ (кемінде бес тәулік) мерзім ішінде мүмкін болмаған жағдайларда, қылмыстық процесті жүргізетін орган күдіктіге, айыпталушыға басқа қорғаушыны шақыруды ұсынуға немесе адвокаттардың кәсіби ұйымы немесе құрылымдық бөлімшелер арқылы қорғаушыны тағайындауға шаралар қабылдауға құқылы. Қылмыстық процесті жүргізуші органның белгілі бір адамды қорғаушы ретінде шақыруды ұсынуға құқығы жоқ. Ұсталған немесе қамауға алынған жағдайда егер күдікті немесе айыпталушы сайлаған қорғаушының келуі жиырма төрт сағат ішінде мүмкін болмаса, қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын орган күдіктіге немесе айыпталушыға басқа қорғаушыны шақыруды ұсынады, ал бас тартқан жағдайда қорғаушыны кәсіби адвокаттар ұйымы немесе құрылымдық бөлімшелер арқылы тағайындау шараларын қабылдайды. Адвокаттың еңбегіне ақы төлеу қолданыстағы заңнамаға сәйкес жүргізіледі. Қылмыстық процесті жүргізетін орган оған негіздер болған кезде күдіктіні, айыпталушыны заң көмегіне ақы төлеуден толық немесе ішінара босатуға құқылы. Бұл жағдайда еңбекке ақы төлеу мемлекет есебінен жүргізіледі [98, 90 б.].

Адвокаттардың еңбегіне ақы төлеу жөніндегі шығыстар адвокат анықтау, алдын ала тергеу жүргізуге немесе тағайындау бойынша сотқа клиентпен келісім жасаспай қатысқан мемлекеттің есебінен жатқызылуы мүмкін. Егер қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге бірнеше қорғаушы қатысқан жағдайда, қорғаушының қатысуы қажет болған іс жүргізу әрекеті оған тиісті күдіктінің немесе айыпталушының барлық қорғаушыларының қатыспауынан заңсыз деп таныла алмайды.

Қорғаушы қылмыстық процесті жүргізетін органға өзінің жағдайын растау үшін жеке басын куәландыратын құжаттарды және тиісті жағдайларда: адвокатураға тиесілігін растайтын құжатты және адвокаттың осы іске қатысу құқығына арналған заң консультациясының ордерін немесе мәні бойынша оған теңестірілген құжатты; қоғамдық бірлестіктің немесе оның басшы органының қорғаушыны тағайындау туралы шешімін; күдіктімен немесе айыпталушымен туыстық қатынастарын растайтын құжатты ұсынады. Күдікті, айыпталушы іс бойынша іс жүргізудің кез келген сәтінде қорғаушыдан бас тартуға құқылы, бұл оның өз қорғанысын дербес жүзеге асыру ниетін білдіреді.

Қорғаушыдан бас тартуға қорғаушының не қорғаушы болып тағайындалуы мүмкін адвокаттың қатысуымен күдіктінің, айыпталушының бастамасы бойынша ғана жол беріледі. Заң көмегіне ақы төлеу үшін қаражаттың болмауы себебі бойынша қорғаушыдан бас тарту қабылданбайды. Бас тарту жазбаша нысанда ресімделеді немесе тиісті тергеу немесе сот әрекетінің хаттамасында көрсетіледі [99, 73 б.].

Қорғаушыдан бас тарту күдіктіні одан әрі қорғаушының іске қатысуына рұқсат беру туралы өтініш жасау құқығынан айырмайды. Қорғаушының іске кірісуі осы уақытқа дейін тергеу немесе сот талқылауы барысында жасалған әрекеттерді қайталауға әкеп соқпайды.

Қылмыстық сот ісін жүргізу мақсаттарына қол жеткізу үшін жоғары білікті айыптау және бірдей жоғары білікті қорғау қажет. Сот ісін жүргізуде шындыққа қол жеткізу оның екі механизмінің тепе-теңдігімен ғана мүмкін болады.

Қорғаушы қорғалушыға заңгерлік көмек көрсете отырып, заңдылықты нығайтуға қызмет етеді, сот ісін жүргізуде озбырлыққа жол бермейді және сот қателігінің алдын алады. Қорғаушы сотталушының мінез-құлқын тәртіпке келтіреді, оған заңды сауатты әрекеттерді орындауға көмектеседі.

Сот ісін жүргізуді адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтарын қорғау, жеке адамның қол сұғылмаушылығы, ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу, кінәсіздік, жарыспалылық презумпциясы, баршаның заң мен сот алдындағы теңдігі қағидаттары негізінде жүзеге асыру әркімнің адвокаттың (қорғаушының) білікті заң көмегін алуына конституциялық құқығын қамтамасыз етумен тығыз байланысты [100, 19 б.].

Қорғауды сәтті жүзеге асыру үшін адвокат кең процедуралық құқықтарға ие. Адвокат іске жіберілген сәттен бастап:

- күдіктілер олардың саны мен ұзақтығын шектеусіз оңаша және құпия кездесу өткізуге;
- заңгерлік көмек көрсету үшін қажетті заттарды, құжаттар мен мәліметтерді жинау және ұсынуға;
- айып тағу кезінде қатысуға, күдіктіден жауап алуға, сондай-ақ олардың қатысуымен немесе олардың өтініші бойынша жүргізілетін өзге де тергеу әрекеттеріне, сондай-ақ қорғаушының өзінің өтініші бойынша жүргізілетін тергеу әрекеттеріне қатысуға құқылы;
- қарсылықтарды мәлімдеуге;
- ұстау хаттамасымен, бұлтартпау шарасын қолдану туралы қаулымен, күдіктінің қорғаушының қатысуымен жүргізілген тергеу әрекеттерінің хаттамаларымен, күдіктіге ұсынылған немесе ұсынылуы тиіс құжаттармен, ал анықтау немесе алдын ала тергеу аяқталғаннан кейін-істің барлық материалдарымен танысу, одан кез келген көлемде кез келген мәліметтерді жазып алуға;
- өтініш білдіруге (өтініш - бұл тараптың немесе өтініш берушінің қылмыстық процесі жүргізетін органға жолдаған өтініші);
- істі алдын ала тыңдауға, кез келген сатыдағы сотта сот талқылауына қатысуға, сот жарыссөздерінде сөйлеуге, істі қайта бастау кезінде жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша сот отырысына қатысуға құқылы.

- сот отырысының хаттамасымен танысуға және оған ескертулер келтіруге;
- іс жүргізу құжаттарының көшірмелерін алуға;
- тарап пен қылмыстық процесті жүргізуші адамның заңсыз әрекеттеріне қарсылық білдіруге, бұл қарсылықтарды процестік құжаттарға енгізуді талап етуге (қылмыстық процесті жүргізуші адамның заңсыз әрекеттері деп таныған жөн);

- ҚПК-нің 32 бабының 2-тармағы мен 33 бабының 4-тармағында сараланған қылмыстар туралы істер бойынша жеке айыптаушының шағымы болмаған кезде қылмыстық іс қозғауға және қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға құқылы.

- нақ сол айыптау бойынша және нақ сол адамға қатысты қылмыстық іс қозғаудан бас тарту туралы ауыстырылмаған қаулы болған кезде қылмыстық іс қозғауға құқылы;

- істе қылмыстық қудалау органдарының қылмыстық істі қысқарту туралы өзгертілмеген қаулысы, сол сияқты сол айыптау бойынша және сол адамға қатысты заңды күшіне енген үкім немесе қылмыстық қудалаудың мүмкін еместігін анықтаған сот қаулысы болған кезде қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға[101, 28 б.];

- қылмыс оқиғасының немесе қылмыс жасаған адамның іс-әрекетінің жоқтығын, прокурор мен жеке айыптаушының айыптаудан бас тартуын, жеке айыптаушының жеке айыптау ісі бойынша айыптаудан бас тартуын, қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімінің өтуін және адамның істі тоқтатуға келісімін растайтын фактілер анықталғаннан кейін қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға құқылы. Осы негіз бойынша жәбірленушіні ҚК-де көзделген жағдайларда күдіктілермен татуластыру, адам жасаған әрекет үшін қылмыстық жауаптылықты жоятын жаңа қылмыстық заңның қабылдануы, жазадан босататын рақымшылық актісін шығару және адамның осы негіз бойынша істі тоқтатуға келісімі, кешірім жасау актісін қабылдау және т.б.;

- анықтаушының, тергеушінің, прокурордың және соттың іс-әрекеттері мен шешімдеріне шағымдар келтіру және оларды қарауға қатысуға (шағым-бұл процеске қатысушылардың өз құзыреті шегінде және ҚР ҚПК белгілеген тәртіппен енгізілетін анықтау, алдын ала тергеу органдарының, прокурордың немесе соттың іс-әрекеттеріне ден қою актісі);

- заңға қайшы келмейтін кез-келген басқа қорғаныс құралдары мен әдістерін қолдануға құқылы [9].

Қазақстан Республикасының ҚПК-де белгіленген тәртіппен іске қатысуға жіберілген қорғаушы заң көмегін көрсету үшін қажетті дәлелдемелер ұсынуға және мәліметтер жинауға, оның ішінде жеке тұлғалардан жауап алуға, сондай-ақ ұйымдардан заңда белгіленген тәртіппен тиісті құжаттарды немесе олардың көшірмелерін беруге міндетті анықтамаларды, мінездемелерді және өзге де құжаттарды сұратуға; қорғауындағы адамның келісімімен, шешілуі заң көмегін көрсетуге байланысты туындайтын мәселелер бойынша сұратуға құқылы[102, 83 б.].

Қорғаушы сондай-ақ кассациялық шағым беруге, істі кассациялық тәртіппен қарау кезінде қатысуға, қадағалау тәртібімен наразылық келтіру жөнінде тиісті лауазымды адамдарға жүгінуге құқылы.

Айта кету керек адвокатқа (қорғаушыға) қатысты аталған заңнамалық ережелер практикалық қызметте жиі бұзылады. Атап айтқанда, іске қатысуға рұқсат берілген сәттен бастап адвокаттың саны, ұзақтығы шектелмей және осындай кездесулердің құпиялылығын қамтамасыз ететін жағдайларда өзінің клиентімен оңаша кездесуге құқығы бар екеніне қарамастан, ол соттарда күзетпен ұсталатындармен тіпті қысқаша әңгімелесу мүмкіндігінен де айырылған. Қорғаушылары бар қорғалушылардың әңгімелерін заңсыз тыңдау, аудиозаңбалар, қылмыстық істер бойынша алынған деректерді дәлел ретінде пайдалануға кейінгі әрекеттері және т.б. фактілер бар. Осы құқыққа қарсы әрекеттерді жасыру және оларды жасағаны үшін жауапкершіліктен жалтару мақсатында қызметкерлер бұл туралы тиісті хаттамалар жасамайды[103, 72 б.].

Осы құқыққа қарсы әрекеттердің «заңдылығын» негіздеуге тырысып, олар өздерінің басшылығы шығарған арнайы ведомстволық «нұсқаулықтарға» сілтеме жасайды, бірақ олармен танысу үшін адвокаттарға ұсынылмайды, сол арқылы ҚР Конституциясының 4-бабын бұзады [1], онда азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты барлық нормативтік құқықтық актілер ресми басылымдарда, Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі «Құқықтық актілер» туралы заңында жариялануы тиіс делінген. «Құқықтық актілер» мемлекеттік құпиялардан немесе заңмен қорғалатын құпиядан басқа барлық уәкілетті органдар мүдделі тұлғаларға қабылданған нормативтік құқықтық актілермен танысу үшін рұқсат беруге міндетті екендігі көрсетіледі [104].

Қорғаушының қатысуы қылмыстық процесте күдіктінің құқықтары мен заңды мүдделерінің маңызды кепілі болып қала береді.

Адвокат қорғаушы ретінде әрекет ете отырып, қорғалушының мүдделеріне қарсы ешқандай әрекет жасауға және оған тиесілі құқықтардың орындалуына кедергі жасауға құқылы емес; қорғалушының ұстанымына қарамастан, оның қылмысқа қатысы бар екенін және оны жасағаны үшін кінәлі екенін мойындауға, қорғалушының жәбірленушімен татуласуын мәлімдеуге; азаматтық талапты мойындауға; клиентке берілген шағымдар мен өтініштерді қайтарып алуға; заңгерлік көмекке жүгінуге және ее жүзеге асыруға байланысты өзіне белгілі болған ақпаратты жария етуге құқылы емес[105, 61 б.].

Ақпаратты жария ету деп адвокаттың заң көмегін көрсету кезінде алған мәліметтері кем дегенде бір бөтен адамға белгілі болған жағдайларды атаймыз.

Қорғаушының ҚР ҚПК-де көзделген басқа да құқықтары мен міндеттері бар. «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңның 35-бабы анықтау, алдын ала тергеу органдарын және соттарды адвокат іске қатысуға жіберілген кезден бастап дереу оған бұл туралы өзінің қорғауындағы адамды күзетпен ұстаудың бүкіл кезеңіне жазбаша растама беруге міндеттейді. Алайда ҚР ҚПК - де мұндай норма жоқ. Біздің ойымызша, ҚПК-нің 70-бабы толықтыруды талап етеді[9].

Осылайша қорғаушы-адвокат процеске қатысуға жіберілген сәттен бастап күдіктінің айыптауын жоққа шығаратын немесе жауапкершілігін жеңілдететін мән-жайларды анықтау мақсатында өзіне заңмен берілген барлық қорғау құралдары мен тәсілдерін пайдалануға және қорғау функциясын бұзуы немесе

шектеуі мүмкін қандай да бір шектеулер мен шарттарсыз құқықтар жиынтығын пайдалана отырып, оған қажетті білікті заң көмегін көрсетуге құқылы.

Сонымен қылмыстық процестегі қорғаушының мақсаттары: а) күдіктіні ақтайтын, олардың жауапкершілігін жеңілдететін жағдайларды анықтау; б) оларға қажетті заңгерлік көмек көрсету және осы іс бойынша олар үшін ең қолайлы процедуралық шешімдерге қол жеткізу. Қорғаушының осы мақсаттарды іске асырудағы міндеттері: қорғалушысының позициясы мен қорғаныс жоспарын жасау, қорғаныс әдістері мен құралдарын анықтау, яғни орындалуы керек іс жүргізу әрекеттері және іске қосылып, зерттелуі керек дәлелдерді анықтау. Осы мақсаттарға жету үшін заң қорғаушыға кең процессуалдық өкілеттіктер береді [106, 57 б.].

Қорғаушының айыптаушыдан айырмашылығы өзінің клиентінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті (егер, әрине, бұл үшін жағдайлар мен негіздер болса), алайда айыптаушы сияқты, іс бойынша дәлелдеу ауыртпалығын көтермейді. Бұл істің нақты жағдайларына қатысты барлық күмәндар қорғаушы тараптың пайдасына түсіндірілетіндігін білдіреді, сондықтан қорғаушы күдіктіні ақтайтын жағдайларды кем дегенде ықтималдылықпен анықтайтындай етіп дәлелдеуі жеткілікті.

3.3 Адвокат-қорғаушы қызметінің халықаралық тәжірибиесіне салыстырмалы зерттеу

АҚШ-тағы барлық заңгерлерді үш топқа бөлуге болады:

- 1) заңгер-практиктер;
- 2) тікелей құқыққа байланысты емес функцияларды орындайтын заңгер дипломы бар адамдар;
- 3) өздерін ғылыми-оқытушылық қызметке арнаған заңгерлер [107, 781 б.].

Іс бойынша заңгер, сондай-ақ қоғамдық мүдделер бойынша заңгер немесе әлеуметтік заңгер ретінде белгілі, бұл істі шешу үшін әлеуметтік өзгерістерді ілгерілету үшін заңды қолданумен айналысатын заңгер. Адвокаттық қызмет әдетте «қоғамның әлсіз бөлігіне арналған адвокаттық қызмет» немесе қоғамның әлсіз топтары өкілдерінің мүмкіндіктерін кеңейту үшін заңды қолдану тәжірибесі деп аталады. Мұны Pro bono тәртібінде орындауы мүмкіндігі немесе орындамауы мүмкіндігі ескерілген. Заң көмегін көбінесе жеке заңгерлер немесе қауымдастықтар жалдаған заңгерлер көрсетеді, олар мемлекет ұсынатын заң көмегіне қосымша жеке қызмет көрсетуге тырысады [108, 229 б.].

Тәжірибелік заңгерлер ең маңызды кәсіби топ болып табылады және өз кезегінде мыналарға бөлінеді:

- жеке практикамен айналысатын адвокаттар (700 мыңнан астам адам);
- корпорациялардың заң кеңесшілері (штаттық, жалақы алатын заң қызметкерлері);
- мемлекеттік мекемелердің заңгерлері (қызметі мемлекеттік бюджеттен төленетін атқарушы билік ведомстволарының, әкімшілік мекемелердің, жергілікті билік органдарының заң қызметтерінің штаттық қызметкерлері, «жария қорғаушылар» ведомстволарының адвокаттары);

- судьялар (практикалық қызметпен айналысатын заңгерлер тобы ішіндегі жеке санат; адвокаттар, бизнес, мемлекеттік органдардың заң қызметтерінде заңгерлік тәжірибесі бар адамдар арасынан адвокаттар судьялық лауазымдарға келеді; федералды судьялардың саны 1200 — ге жуық, штат және жергілікті судьялар-30 мыңға жуық).

Американдық заңды мүлікте жеке практикамен айналысатын адвокаттар басым топ болып табылады: 500 адамға шамамен 1 адвокат.

АҚШ-тағы адвокаттар қылмыстық істер бойынша күдіктілердің мүдделерін қорғауды және азаматтық процесте тараптардың мүдделерін білдіруді жүзеге асырады. АҚШ-тағы адвокаттардың кез-келген санатқа бөлінбеуі олардың жеке мәселелер мен қызмет түрлері бойынша мамандануын жоққа шығармайды. Көптеген ірі заң фирмалары, темекі компаниялары сияқты фирмалардың белгілі бір топтарына қарсы сот ісін жүргізуге мамандандырылған. АҚШ-та Англиядағыдай адвокаттардың функционалды бөлінуі жоқ (адвокаттар мен адвокаттарға бөліну), бірақ олардың қорғаудан, сотта өкілдік етуден және кеңес беруден басқа маңызды өкілеттіктері бар: адвокаттар жеке тергеумен, жазалаушы және басқа да мемлекеттік органдарды ұсына алады, нотариаттық функцияларды орындай алады [109, 902 б.].

Қарапайым американдықтар жеке таныс және қиын жағдайда көмек сұрай алатын белгілі бір адвокаттарға құрметпен қарайды, бірақ тұтастай алғанда адвокаттар тобына ұнамайды. Кәсіптің жоғары беделінің себептері негізінен американдықтардың жанжалдарды шешудің құқықтық нысандарын талап ететін сот-құқықтық қатынастарға деген ұмтылысында жатыр. Сонымен, АҚШ-та сот отырысына, тіпті кішігірім азаматтық іс бойынша, адвокатсыз келу мүмкін емес.

Мысалы, полицияның жүргізушіге жылдамдық үшін айыппұл салуға құқығы жоқ және тиісті материалды сотқа жібереді. Сотта жүргізушіге айыппұл салу тиімсіз, өйткені бұл сақтандыру компаниясының сақтандыру сыйлықақысын көтеруіне әкеледі, ал жылдамдықты қайта көтеру рецидив ретінде қарастырылады.

АҚШ-та сот ісін жүргізу процесінде адвокаттың құқықтары мен міндеттерін бекітетін нормативтік құқықтық акт жоқ. Адвокаттың сот ісін жүргізуге қатысуының негізгі қағидасы АҚШ Конституциясына алтыншы түзетуде бекітілген (1791) «күдікті айыптаудың мәні мен негіздері туралы білуге құқылы; ол өзіне қарсы куәгерлермен бетпе-бет кездесуге, өз тарапынан куәгерлерді мәжбүрлеп шақыруға және адвокатты қорғауға көмектесуге құқылы».

Қауымдастық қызметінің аясына келесі мәселелер кіреді:

- кәсіби этика мәселелері;
- заң жобаларын әзірлеу;
- адвокаттық практиканың бірыңғай стандарттарын және сот төрелігін іске асыру қағидаттарын әзірлеу;
- федералды судьяларға, соның ішінде АҚШ Жоғарғы Сотының мүшелеріне, федералды айыптаушыларға кандидатуралар бойынша қорытындылар беру.

Қауымдастық мүшелері заңгер дипломы бар және адвокаттық практикаға жіберілген АҚШ азаматтары бола алады. АҚШ-та тәжірибеге жіберілмеген шетелдік заңгерлер қауымдастықтың шетелдік мүшелері бола алады.

Қауымдастық қызметінің жалпы мәселелері жыл сайынғы съездерде каралады[110, 167 б.].

Корпорациялардың мүдделерін қамтамасыз етуге мамандандырылған ірі компания шеңберіндегі қызмет. Компания аясында адвокаттардың келесі бөлімі бар:

- серіктес-адвокаттық фирма пайдасының бір бөлігіне құқығы бар адвокат;
- ассоциатор - фирмадан жалақы алатын адвокат.

Қоғамның мүдделерін қорғайтын адвокаттық кеңседе жұмыс істеу (pro bono publico). Қызметтің бұл түрі азаматтардың жекелеген санаттарының (тұтынушылардың, салық төлеушілердің) атынан мемлекет пен корпорацияларға қарсы талап қоюлармен байланысты.

Жеке мәселелерді сот-наразылық шешу мақсатында қоғамдық ұйымның заң бөлімі шеңберіндегі қызмет. Аталған ұйымдарға, мысалы, нәсілдік және саяси қуғын-сүргінге қарсы күрестің ұлттық одағы, азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау орталығы, әйел адвокаттар мен зағип адвокаттардың бірлестіктері жатады. АҚШ-та ақы төлеу практикасы екі негізгі қағидатқа негізделген: тәжірибелі заңгерлер тұратын ұйымдардың тәжірибесі мен ұсыныстарын ескере отырып, адвокаттың клиентпен келісімі;

Сонымен қатар, АҚШ Жоғарғы Сотының шешімдеріне сәйкес, күдікті ұсталған сәттен бастап қорғаушының бұл іске қатысуға құқылы, ал егер ол адвокат жалдай алмаса, ол істі тергеу мен сотта қараудың барлық кезеңдерінде, сондай-ақ үкімге шағымданған кезде ақысыз заңгерлік көмекке сенуге құқылы. Көптеген Штаттарда тек бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасына кесілген күдіктілер ғана тегін заңгерлік көмек алуға құқылы. Көптеген Штаттар білікті адвокаттарға мемлекеттік немесе жергілікті билік есебінен ақысыз заңгерлік көмек көрсетуді қаржыландыруға бағытталған түрлі бағдарламалар жасады. Бұл «кедейлердің пайдасы» деп аталады, ол адвокатты төлеуге қаражаттың жоқтығын мәлімдеген кез-келген күдіктіге қолданылады. АҚШ-та тегін заңгерлік көмек көрсетудің бірнеше түрі бар:

1) тағайындау бойынша адвокат- қорғаушы болып бөлінеді. Адвокаттардың мақсатты бағдарламалары көбінесе шағын муниципалитеттерде құрылады, онда жергілікті билік мұқтаж азаматтардың мүдделерін білдіруге дайын жеке адвокаттардың тізімін жасайды. Тізімде адвокаттың мамандануы да көрсетілген, оған сәйкес нақты іс үшін таңдалады. Адвокатты іріктеуді сот бір реттік тағайындау негізінде не қолда бар тізімнен таңдау жолымен жүзеге асырады[111, 43 б.].

Адвокаттың ақысы федералды немесе мемлекеттік бюджеттен сот арқылы да төленеді. Сонымен қатар, адвокат жеке тергеу жүргізуге немесе сараптама тағайындауға байланысты шығындарға соттың алдын-ала келісімін алуы керек;

2) келісімшарт бойынша адвокаттар жүргізеді. Келісім-шарт бойынша адвокаттар бағдарламасы жергілікті билікпен алдын ала келісілген сомаға қаламақы төлеу туралы келісім-шарт жасасқан жеке іс жүргізуші адвокаттың

процеске қатысуын қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, келісім-шартта адвокат жүргізетін кедей клиенттердің саны көрсетілген. Келісімшартта айтылған істер санының артуы оның талаптарын қайта қарауға әкеп соғады;

3) «жария қорғаушылар» ведомстволарының қызметі. «Қоғамдық қорғаушылар» ведомстволарының қызмет бағдарламалары қылмыстық істер бойынша барлық аз қамтылған күдіктілерге заң көмегін көрсетуді қамтамасыз етеді. Бұл бөлімдерді жергілікті билік органдары құрады: муниципалитеттер, мэрия, қалалық кеңестер.

4) сонымен қатар, қоғамдық ұйымдардың тегін заң көмегін маңызды саяси немесе конституциялық маңызы бар адамдар ала алады. Соңғы жылдары федералды заң сонымен бірге заңсыз үкіметтік акцияны талап еткен және істі жеңіп алған тараптың адвокаттық шығындарын үкімет өтейтіні анықталды.

26 жасқа толған шетелдік адамға американдық сот заң кеңесшісі ретінде практикаға лицензия беруге құқылы. Үміткерге келесі талаптар қойылады:

өтініш беруші сотқа жүгінудің алдындағы күннен бастап кемінде бес жыл ішінде шет мемлекетте адвокат болуға тиіс еді; өтініш беруші қажетті моральдық қасиеттерге жауап береді және осы штаттың заңгерлер қауымдастығының мүшелеріне қойылатын жалпы талаптарды қанағаттандырады; адам осы мемлекетте заң кеңесшісі ретінде тәжірибе жасап, осы мақсатта кеңсе ашуға ниетті [112, 44 б.].

Шетелдік адам сондай-ақ сот хатшысына мынадай құжаттар жиынтығын (тиісті түрде куәландырылған аудармалармен) ұсынуға тиіс: шет мемлекеттегі кәсіби ұйым не мемлекеттік мекеме берген өтініш берушінің практикаға жіберілгенін куәландыратын, рұқсат берілген күні көрсетілген, сондай-ақ оның адвокат мәртебесінің жарамдылығын растайтын сертификат;

осындай кәсіптік ұйымның не мемлекеттік мекеменің атқарушы органы мүшелерінің бірінен немесе жоғары сатыдағы сот не осындай шет мемлекеттің бірінші сатыдағы соты судьяларының бірінен ұсыным хат; туу туралы куәлік.

Заң консультантының қызметтерін ұсынуға лицензия алған адам осы штаттың заңгерлер қауымдастығының жанындағы адвокат болып саналады, қауымдастықтың қалған мүшелеріне тән барлық құқықтарға ие және осындай жауапкершілікке ие. Сонымен, шетелдік адвокат — лицензия иесі оны берген сотқа сот белгілеген сомаға кәсіби жауапкершілікті сақтандырудың бар-жоғын растауға міндеттеме беруге міндетті.

АҚШ-тағы адвокаттың мінез-құлқының негізгі ережесі-бұл оның клиентіне деген адалдығы. Бұл, атап айтқанда, мынаны білдіреді: қаралып отырған іске қатысты клиенттің адвокатқа берген кез келген ақпараты құпия болып табылады. Адвокат мұндай ақпаратты біржақты жария ете алмайды және ешкім адвокатты осы ақпаратты, оның ішінде мемлекетті де ашуға мәжбүрлей алмайды; адвокат өз клиентіне әділ және объективті сот төрелігін қамтамасыз ету үшін кәсіби этика нормаларына сәйкес келетін барлық тактикалық қорғаныс әдістерін қолдануы керек; клиенттің мүдделерін белсенді және толық білдіруге кедергі келтіретін мүдделер қақтығысы, жеке теріс пікір де адвокаттың іс жүргізуден бас тартуы үшін негіз болып табылады. АҚШ Жоғарғы соты мұндай тыйым Конституцияға қайшы келеді, сөз бостандығын бұзады деген шешім қабылдағанға дейін 1970

жылға дейін АҚШ-та Адвокаттық қызмет жарнамасына толық тыйым салынды. Қазіргі уақытта жарнамаға Әдеп жөніндегі комиссия мен тәртіптік барқауымдастық қадағалайтын жосықсыз жарнамадан басқа барлық нысандарда жол беріледі. Сонымен, жарнамада нәтижеге кепілдік беруге тыйым салынады. Қорытындылай келе, мен АҚШ-тағы адвокаттардың жұмысына қатысты қызықты сандарды келтіргім келеді. Жалпы алғанда, американдық соттарда қаралған талапкерлер мен жауапкерлер өздерінің мүдделерін қорғау үшін 205 миллиард доллардан астам ақша төледі., бұл АҚШ-тың жалпы ұлттық өнімінің шамамен 2% құрайды. Ел сот істеріне жұмсалатын шығындар бойынша әлемдік көшбасшы болып табылады. Мысалы, неміс заңгерлеріне Германия ЖІӨ — нің 1,3% - ы, британдықтарға-0,6% - ы тиесілі[108, 208 б.].

Орта ғасырларда Германиядағы адвокатура институты жоғары биліктің бақылауындағы мемлекеттік лауазым ретінде қарастырылды, дегенмен мұндай бақылау адвокатураның тәуелсіз институт ретіндегі тұжырымдамасына мүлдем сәйкес келмейді. Адвокат мемлекеттен тағайындау бойынша сот төрелігінің мүдделерін қолдауға арналған төменгі сот қызметкері ретінде қабылданды. Мұндай сенімсіздік көбінесе клиенттен мүмкіндігінше көп пайда алу үшін ілмекпен айналысатын адвокаттық мүліктің бүлінуімен түсіндірілді.

Бұл жағдай Ұлы Фредерикті 1780 жылы Пруссияда адвокаттарды тараптардың еркін қорғаушылары ретінде жоюға және олардың орнына заңды кеңестері бар тараптарға мемлекеттік қызметкерлер ретінде көмектесуге міндеттелген көмекшілерді тағайындауға мәжбүр етті. Алайда, 1793 жылғы Пруссия үшін жалпы сот жарғысы судьяларға бағынатын мемлекеттік шенеуніктер болып табылатын әділет Комиссарлары деп аталатын Тараптар ерікті түрде сайланғанын тағы да мойындады. Оларды белгілі бір сотта тағайындау және белгілі бір тұрғылықты жерді белгілеу Әділет министрінің қарамағында болды және олар өз міндеттерін орындау кезінде тіпті төменгі сот органдарының қатаң бақылауына алынды. Дәл осылай Австрияда да, Баварияда да адвокаттар құрылды, онда адвокаттар да мемлекеттік қызметкерлер болды.

Адвокаттар Үкіметтің бақылауынан тек 1879 жылы босатылды, онда келесі негізгі ережелер бар адвокатура Жарғысы қабылданды: адвокаттарға судьялық лауазымға орналасуға құқығы бар адам ғана жіберілуі мүмкін;

- бұл құқықты бір одақтас мемлекетте алған адам оны басқа одақтас мемлекеттерде де сақтайды;

- адвокатқа жіберу туралы мәселені жергілікті сот тиісті адвокаттық камера басшысының пікірін міндетті түрде ескере отырып, арнайы отырыста шешеді;

- адвокаттарға рұқсат беруден бас тарту тек заңда көрсетілген себептерге байланысты болуы мүмкін, мысалы: қоғамдық лауазымдарды атқара алмау, адвокаттың атағы мен қадір-қасиетіне сәйкес келмеу, лайықты өмір салты, физикалық немесе ақыл-ой әлсіздігі;

- адвокаттың өзі тіркелген сотта өзінің тұрғылықты жері болуы керек;

Императорлық соттың тәжірибесі басқа соттың практикасына сәйкес келмейді.

Қазіргі уақытта Германиядағы адвокатураның қызметі арнайы заңдармен реттеледі, оның негізгі актілеріне мыналар жатады:

- 1959 жылғы 1 тамыздағы Адвокатура туралы Федералдық заң;
- 26 жылғы 1957 шілдедегі адвокаттардың қызметтеріне ақы төлеу туралы федералды ереже

Федералды заңға сәйкес Германиядағы адвокаттарға келесі функциялар жүктелген:

- заң мәселелері бойынша кеңестер мен консультациялар беру;
- азаматтық процесте (сотта және соттан тыс органдарда) тараптар ретінде әрекет ететін клиенттердің мүдделерін білдіру;
- күдіктіні немесе сотталушыны қылмыстық іс бойынша сотта және тергеу органдарында қорғау. Қылмыстық процесс шеңберінде адвокат жәбірленуші тараптың мүдделерінің өкілі ретінде де әрекет ете алады;
- клиенттің мүлкін онымен жасалған шарт негізінде басқару;
- арнайы шарт бойынша заң кеңесшісі функцияларын жүзеге асыру, өйткені адвокат ресми түрде заң кеңесшісі болып жұмыс істей алмайды.

Адвокаттық қызметке және қазіргі уақытта судьялық міндеттерді орындауға жарамды деп танылуы мүмкін кандидатқа ғана рұқсат етіледі. Сондықтан адвокаттар үшін де, судьялар үшін де заңнамада білім деңгейіне бірдей талаптар белгіленген.

Басқаша айтқанда,» унитарлық заңгер « — бұл кез-келген заң саласында жұмыс істей алатын және судья, адвокат, нотариус немесе Мемлекеттік қызметкер болсын, кез-келген жұмысты орындай алатын заңгер.

Адвокаттық практикаға жіберуден бас тарту үшін негіздер болып табылады: федералды Конституциялық соттың шешімі бойынша азаматты негізгі азаматтық құқықтарынан айыру;

азаматты сот шешімі бойынша жария лауазымдарды атқару құқығынан айыру;

тәртіптік соттың шешімі бойынша азаматты сот төрелігі органдарынан шығару;

адвокаттық атаққа лайықсыз іс-әрекет жасады деп айыптау;

Германияда бар қоғамдық жүйеге қарсы күреске заңсыз түрде қатысу;

адвокаттың кәсібі мен беделіне сәйкес келмейтін қызметті жүзеге асыру;

азаматты сот шешімі бойынша өз меншігіне билік ету құқығын шектеу;

азамат судья немесе мемлекеттік қызметші болып табылады (егер бұл функциялар қоғамдық негізде орындалмаса ғана).

Адвокат өзі тіркелген сотта ғана тәжірибе жасауға құқылы. Басқа соттарда жұмыс істеуге рұқсат тек сот төрелігі мүддесінде немесе ерекше жағдай ретінде берілуі мүмкін. XIX ғасырдағыдай, қазіргі уақытта Германияның Федералды Жоғарғы Сотында адвокаттық қызметке жіберілген адвокаттың кез-келген төменгі сотта тәжірибе жасауға құқығы жоқ және бұл ережеден ешқандай ерекшелік жоқ. Германиядағы адвокаттар алқалары аумақтық принцип бойынша құрылады және сол жердің сотына тіркелген адвокаттарды біріктіреді. Алқаның атқарушы органы әдетте жеті адамнан тұратын басқарма болып табылады. Егер басқарма мүшелерін таңдау кезінде белгілі бір кандидатқа көпшілік дауыс берілмесе, төрағаның дауысы емес, жеребе шешуші болып табылады.

Германиядағы барлық адвокаттар алқалары федералды адвокаттар палатасына біріктірілген.

Германияның Федералды адвокаттар палатасы 50 жыл бұрын құрылған және 28 аймақтық палатадан тұрады. Өзінің ұйымдық-құқықтық нысаны бойынша ол жария құқық корпорациясы ретінде құрылды. Әрбір тәжірибелі адвокат міндетті түрде палатада болуы керек.

Палатаның басқару органдары оның мүшелерінің жалпы жиналысы мен Палата Төралқасы болып табылады, олар Парламентке ұсыныстар мен ұсынымдар енгізу арқылы заң шығару процесіне қатысады және консультациялар өткізумен айналысады. 1994 жылдан бастап палатада өкілетті орган болып табылатын жарғылық жиналыс құрылды. Сонымен қатар, Германияда ерікті мүшелігі бар ұйым болып табылатын Германияның адвокаттар қауымдастығы бар. Мәселен, Германияның 102 мың адвокатының 51 мың адвокаты бірлестікке мүшелікке ие. Бірлестік 237 өңірлік бірлестіктен тұрады.

Бірлестіктің негізгі міндеті мемлекеттік органдар мен жұртшылық алдында адвокаттардың мүдделерін білдіру, сондай-ақ заң шығару процесіне қатысу болып табылады.

Бірлестік бір жыл ішінде 20-25 мың тыңдаушы үшін 600-ге жуық іс-шара өткізеді.

Германия адвокаттар қауымдастығы көптеген халықаралық ұйымдардың мүшесі болып табылады және оларда Германия адвокаттарының мүдделерін білдіреді. Олардың арасында халықаралық адвокаттар одағы, Халықаралық заңгерлер қауымдастығы және басқалары бар.

1957 жылғы адвокаттың қызметтеріне ақы төлеу туралы федералды Ережеде ең төменгі тариф мөлшері көрсетілген. Тарифтік ставкаларды адвокаттан тұратын адвокаттар алқасы айқындайды және этикалық нормалар одан көрсетілген ставкаларды сақтауды талап етеді. Адвокаттар сонымен қатар федералды бюджеттен төленетін халыққа тегін көмек көрсетеді.

Нәтижесінде адвокатқа келесі жағдайларда клиенттің тапсырмасын қабылдауға тыйым салынады:

егер адвокаттан күтілетін әрекеттер адвокаттық борышқа қайшы келсе;

егер сол іс бойынша адвокат қарсы тараптың мүдделеріне кеңес берсе немесе өкілдік етсе (яғни, біз мүдделер қақтығысы туралы айтып отырмыз);

егер сол құқықтық дауда адвокат бұрын судья, аралық судья, прокурор, мемлекеттік мекеменің өкілі ретінде қатысқан болса;

егер ол құрастыруға нотариус ретінде өз бетінше немесе адвокат арқылы қатысқан құжатты түсіндіру туралы айтатын болсақ, онда ол өзінің адвокаттық тәжірибесінде біріктіріледі.

Ар-намыс соттары адвокаттық этиканы бұзуға және тәртіптік жаза қолдануға байланысты істерді қараумен айналысады.

Істі алқа төрағалық етушінің және соттың екі мүшесінің құрамында қарайды.

Әр жердің жоғарғы сотында төменгі ар-намыс соттарына қатысты апелляциялық сот бар. Мұндай палатадағы істерді қарауға кәсіби судьялар да,

адвокаттардың өздері де қатысады. Сонымен қатар, Федералды Жоғарғы Соттың жанында жұмыс істейтін адвокаттар Сенаты қадағалау органы ретінде әрекет етеді. Сенат ар-намыс соттары немесе тиісті жердің Жоғары Соты жанындағы адвокаттар істері жөніндегі жер палаталары қараған істерді қайта қарауды жүзеге асыруға құқылы. Француз адвокаты институционалдық аяқталудың үлгісін білдіреді. Сонымен қатар, бұл оңтайлы ұйымдастырушылық құрылымға, қызметті реттеуге және кәсіби этика ережелеріне қатысты. Францияның өміріндегі адвокатураның әлеуметтік рөлі жеті ғасыр бойы өзгеріссіз қалды, өйткені оның әлемнің көптеген елдеріндегі адвокаттық қауымдастықтардағы ықпалы мен беделі әрдайым маңызды болды.

Тарихи тұрғыдан алғанда, тергеу органдары мен прокуратура үшін адвокаттар тек процедуралық қарсыластар ғана емес, сонымен бірге қылмысқа қарсы күресте кедергі болып табылады. Демек, биліктің адвокатураны бақылауды күшейтуге, оның тәуелсіздігі мен тәуелсіздігін шектеуге деген ұмтылысы және бұл Францияның танымал адвокаттық дәстүрлерінде байқалды. Куэгерлердің айтуынша, Наполеонға адвокаттық декреттің жобасы көрсетілген кезде (патша билігінің алдыңғы дәуірімен салыстырғанда адвокаттық мүліктің өкілеттіктерін кеңейтпеген), император оған келесі сөздермен қол қоюдан бас тартты: «жоба күлкілі, ол адвокаттарға қарсы ешқандай жол қалдырмайды; олар бүлікшілер, қылмыс жасаушылар мен сатқындықтар; мен болғанша мен мұндай Жарлыққа қол қоймаймын; мен оны үкіметке қарсы қолданатын кез-келген адвокаттың тілін кесіп тастағанын қалаймын». «Өзін жақсы және адал ұстау» міндеті, ең алдымен, адвокаттың сенім білдірушімен қарым-қатынасын білдіреді. Адал әрекет ету-бұл сенім білдірушінің мүдделерін қорғау. Адвокатқа өз қалауы бойынша алдын-ала оның сенім білдірушісінің талаптары (қарсылықтары) заңды ма, жоқ па, соны анықтау құқығы беріледі және бұл құқық оның тапсырмасын орындау барысында қолданылады.

Адвокат Кутюм Бовезидің қалауы бойынша бұл заңға ешқандай шектеулер қойылмаған. Осылайша, XIII ғасырда Францияда адвокаттардың іс жүргізу тапсырмасын қабылдау бостандығына құқығы заңнамалық түрде бекітілді. Сонымен бірге оларға кез-келген уақытта құқықтық позицияның болмауы негізінде тапсырмадан бас тарту құқығы берілді.

Франциядағы адвокатура институты монархия институтымен қатар құрылды. Сонымен қатар, француз монархтары адвокатураға өте көп қарыз. XIII-XIV ғасырлардағы Рим Католик шіркеуі. Батыс Еуропада және көбінесе монархиялық биліктің арқасында өз билігін кеңейту үшін күшті шаралар қабылдады. Папалар өздерінің кеңеюін монархтарға бұқалар деп аталатын хабарларға енгізілген канондық құқық нормалары арқылы негіздеді. Мұндай жағдайларда Француз адвокаттары канондық және Рим заңдарының тамаша білгірлері бола отырып, француз патшаларының одақтасы болды. Дәл осы адвокаттар Папалық бұқалардың заңды дәрменсіздігін және Франциядағы патша билігін бақылау үшін шіркеу иерархтарының талаптарын негіздеу функциясын қабылдады. Алғыс айту үшін монархтар адвокаттарға құрмет пен артықшылықтар берді. Әдемі Филипптен бастап, адвокаттар «Заңның,

әділеттіліктің және ғылымның рыцарлары»деп аталу құқығына ие болды[108, 43 б.].

Адвокатурамен айналысу кейінгі Мемлекеттік мансап үшін тамаша трамплин болды. Канцлерлерді, парламент мүшелерін (судьяларды), прокурорларды негізінен адвокаттар арасынан патшалар тағайындады. XVI ғасырға дейін адвокаттарды тек Парламент палаталары жауапқа тарта алады. Француз адвокаттарының қадір-қасиетін Рим-Католик шіркеуінің өзі жоғары бағалағаны тән. XIII ғасырда Рим Папасы Рим Папасы Клемент IV ретінде тарихқа енген бұрынғы француз адвокаты Фуко болды.

Шіркеудің саяси талаптарына қарсы күрестегі ерекше рөлдің арқасында және болашақта Франциядағы бүкіл қоғамдық өмірдің заңдылығына байланысты сот төрелігі жүйесінде бәсекелестік процесс орнады. Нәтижесінде адвокаттар, біріншіден, барған сайын ауырлай бастады. XIV-XV ғасырларда, сотта ауызша сөйлеу құқығы тек адвокаттарға берілді.

Екіншіден, адвокаттар сот жүйесінің өзіне көбірек қажет болды, өйткені судьялар әрқашан құқық білгірлері бола бермейді (1592 жылдан 1789 жылға дейін судьялардың лауазымдары сатып алынды). Үшіншіден, екі ғасырдан басқа, сот кеңселері сауда айналымында болған кезде, адвокаттар судьялар корпусының бас кадрлық резерві рөлін атқарды.

Француз Адвокатурасының тарихы адвокаттық мүліктің құқықтарын бұзуға наразылық білдіру үшін азаматтық бағынбаудың бірнеше мысалын біледі.

1602 жылы Париж адвокаттары Париж Парламентінің Генрих IV-нің 1579 жылғы бұрын Күшін жойған жарлығының күшін қалпына келтіру туралы бұйрығына жауап ретінде ереуілге шықты, бұл адвокаттарға қарама-қарсы қағаздардағы сыйақы мөлшерін көрсетуді бұйырды. Сонымен бірге олар өздерінің адвокаттық мәртебесінен мүлдем бас тартуға дайын екендіктерін ескертті. Нәтижесінде Жарлық пен бұйрық туралы ұмытып кетті. Кейіннен көптеген елдердің заңнамасы төлем мөлшері туралы ақпаратты адвокаттық құпияға жатқыза бастады.

1720 жылы француз адвокаттарының тобы париж парламенті төрағасының адвокатқа сот жарыссөздері кезінде бас киімін шешуден бас тартқаны туралы ескертуіне байланысты тағы да ереуілге шықты. Бұл күмән қойылған ежелгі артықшылық француз адвокаттар, подчеркивавшая олардың ерекше қоғамдық мәртебесін және сол уақытта символизировавшая абыройы мен қадір-қасиетіне. Париж парламенті адвокаттардың «бас киімді шешпестен заңдарды оқу» құқығын растауға мәжбүр болды.

Сол 1720 жылы париждік адвокаттар елдің басты сот органының абыройын, қадір-қасиетін және тәуелсіздігін қорғады. Регенттің бұйрықтарының бірін бекітуден бас тартқаны үшін жаза ретінде Парламент Парижден Понтуазға ауыстырылды. Алайда, заң корпорациясы генерал-прокурордың қауіп-қатеріне қарамастан, көшуден бас тарту туралы шешім қабылдады.

Адвокаттар бірауыздан олардың кәсібі еркін және биліктің ешқандай әкімшілік араласуын білдірмейді деп мәлімдеді. Адвокаттардың қатал ұстанымының арқасында Парламент көп ұзамай Парижге қайтарылды.

Соңғы жылдары Францияның адвокатурасы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Сонымен, 31 жылғы 1971 желтоқсандағы Заң бойынша бірқатар адвокаттық мамандықтар біріктірілді: адвокат, үлкен сот трибуналында адвокат және сауда трибуналында адвокат-бірыңғай адвокат кәсібіне. 1992 жылы адвокат пен заң кеңесшісі біріктірілді. Аталған шаралар бірыңғай кәсіби стандарттарды әзірлеу қажеттілігінен туындады. Жүргізілген қайта құрулар шеңберінде бірыңғай адвокаттық қауымдастық және кәсіби адвокаттық даярлау орталығы құрылды[114].

Сонымен қатар, Францияда «адвокат» термині атақты емес, практиктің кәсіби қызметінің түрін білдіреді. Адвокат біліктілігі бар, бірақ адвокатurada жұмысын тоқтатқан кез-келген адамды, егер ол заңның басқа салаларында жұмыс істеуді жалғастырса да, адвокат деп атауға болмайды.

Францияның әр сот аймағында жалғыз адвокаттар қауымдастығы бар. Осылайша, 181 аймақтық сот адвокаттық қауымдастықтардың бірдей санын құрайды. Олар сандық құрамы бойынша ерекшеленеді: ең кішісінде жеті адвокат бар, ең үлкені — 11 мың.

Адвокаттар қауымдастығының басшысы тағылымдамадан өтушілерді қоса алғанда, қауымдастық мүшелерінің жасырын дауыс беруі арқылы екі жыл мерзімге сайланатын төраға болып табылады. Қауымдастық төрағасы сонымен қатар Қауымдастық кеңесінің төрағасы болып табылады. Кеңес тағылымдамадан өтушілерді қоса алғанда, қауымдастық мүшелерінің жасырын дауыс беруі арқылы үш жыл мерзімге сайланады.

Ұлттық деңгейде Францияның адвокатурасын қауымдастықтар мүшелері сайлайтын адвокаттар кеңесі ұсынады. Адвокаттар қауымдастықтарының кеңесі мынадай қызметті жүзеге асырады:

адвокаттарды даярлау жөніндегі оқу орталықтарын үйлестіру;

адвокаттар қоғамдастығының мемлекеттік органдар мен жұртшылық алдында өкілдік етуі;

тәртіптік және кәсіби этикалық нормаларды дамыту.

Адвокат өз қызметін жүзеге асыруға құқылы:

жеке немесе басқа адвокаттармен серіктестік негізінде. Бұл ретте адвокат басқа адвокаттарды жалдауға және олардың қызметі үшін азаматтық-құқықтық жауаптылықтың толықтығын көтеруге құқылы;

адвокаттар қауымдастығы аясында-әр адвокат өз клиентінің алдында жеке жауап беретін бірлестік. Қауымдастық мүшелерінің құқықтары жеке сипатқа ие және берілмейді. Қауымдастық мүшелері өз тәуелсіздігін сақтайды;

азаматтық-кәсіптік серіктестік шеңберінде-заңды тұлға ретінде тіркелуге жатады және адвокаттар қауымдастықтарының тізімдеріне енгізіледі. Серіктестік мүшелері оның борыштары бойынша ортақ және толық көлемде жауап береді. Әрбір адвокаттың клиентурасы серіктестіктің меншігіне түседі. Адвокат серіктестіктің пайдасынан үлес алады, бірақ жеке істер үшін ақы алмайды;

қызметті жүзеге асыруды жеңілдету мақсатында белгілі бір материалдық құралдарды біріктіру жолымен (мысалы, топтық адвокаттық кеңсеге немесе біріккен қаражаты бар азаматтық серіктестікке);

өз мүшелерінің экономикалық қызметіне жәрдемдесуді мақсат ететін экономикалық ынталандыру бірлестігіне кіру арқылы.

Француз адвокатының жауапкершілігі заңмен кәсіби жауапкершілікті міндетті сақтандыру түрінде кепілдендірілген.

Ұлыбританияда адвокат мәртебесін алуға үміткер адамға қойылатын негізгі талаптарды қарастырмас бұрын, кем дегенде алты ғасыр бойы адвокат кәсібі Ұлыбританияда екі бөлек тармаққа бөлінгенін түсіну керек: солиситорлар мен Барристер, олардың әрқайсысы басқа міндеттерден өзгеше міндеттерді орындайды, дегенмен олардың кейбір жалпы функциялары бар.

Солиситорлар серіктестікте серіктес ретінде кіре алады, ал барристерлерде мұндай мүмкіндік жоқ. Солиситорлар өз клиенттерімен шарттық негізде жұмыс істейтіндіктен, сот арқылы өздеріне сыйақы талап ете алады. Сыйақы келісімшарт бойынша төлем ретінде емес, сыйақы ретінде қарастырылатын Барристер мұны істей алмайды. Дәл сол себепті солиситорлар өз клиенттеріне кәсіби немқұрайлылық үшін жауап береді. Тарихи тұрғыдан, Барристер мұндай жауапкершіліктен босатылды. Барристер сотқа (магистратура соттарынан басқа) Парик пен мантияға келеді; солиситорлар мантияға тек кейбір соттарға, атап айтқанда уездік сотқа келеді, бірақ әрқашан париксіз. Солиситорларға клиенттер істі жүргізуді өздері тапсырады; барристерлерге істі тек клиент емес, солиситор арқылы жүргізу тапсырылады[115].

Солиситор және Барристер мәртебесін алудың бірқатар ортақ тұстары бар. Солиситорлар алқасына немесе Барристер алқасына кіру үшін базалық білімі болуы және кәсіби арнайы даярлықтан өтуі қажет. Әрине, заңгер болғысы келетін адамдардың көпшілігі колледжде құқықтық пәндерді оқып, құқықтық білім туралы тиісті диплом алуға тырысады. Басқа профильдегі диплом иелері жалпы бір немесе екі жылдық құқықтық курстан өтуі керек. Екі жағдайда да шарттық құқық, азаптау құқығы, қылмыстық құқық, жер құқығы, конституциялық құқық, Әкімшілік құқық, әділеттілік құқығы, сенімгерлік меншік сияқты пәндер оқытылады. Әрі қарай талдау жүргізу үшін әр топқа толығырақ тоқталу керек.

Солиситорлар-ағылшын адвокаттарының ең үлкен тобы. Солиситор-тәуелсіз адвокат. Ол жеке өзі немесе басқа адвокаттармен бірлесе отырып, өз клиенттеріне құқықтық мәселелер бойынша кеңес береді. Сот орындаушыларының міндеттері, әдетте, жылжымайтын мүлік туралы істерді жүргізу, келісімшарттар мен өсиеттер жасау, мұрагерлік мүлікті басқару болып табылады. Олар салық салу, сақтандыру, Бәсекелестік және кәсіпкерліктің құқықтық мәселелері бойынша ұсыныстар береді.

Бұдан басқа, 1990 ж.солиситорлық қызмет қағидалары (Solicitors Practice Rules)4, Сондай-ақ 1990 ж. Ұлыбритания мен Уэльстен тыс солиситорлық қызмет қағидалары (Solicitors Overseas Practice Rules) бар.

Солиситорларды кәсіби даярлау Лондондағы, Гилфордтағы, Честердегі, Йорктегі құқықтық колледждер бөлімшелерінде немесе осындай арнайы оқыту курстарын ұсынатын өзге де колледждерде жүзеге асырылады. Мұнда болашақ солиситорлар құқықтану және сабақтас пәндер саласындағы өз білімдерін тереңдетеді (басқа пәндер арасында бухгалтерлік есеп, кәсіпкерлікті

ұйымдастыру, дәрменсіздік, тұтынушыларды қорғау, еңбек құқығы, мұрагерлік құқық, Әкімшілік құқық, отбасылық құқық, сот ісін жүргізу, кәсіби этика оқытылады), сондай-ақ солиситор қызметінің практикалық дағдыларын игереді.

Егер кандидат тиісті біліктілікке ие болса, сондай — ақ өзінің сипаты мен қабілетіне қарай солиситор бола алса, онда ол алқаға қабылданады, оның аты тізілімге енгізіледі және оған заң практикасымен айналысу құқығына сертификат-лицензия беріледі (солиситорлар туралы Заңның 1, 3-баптары). Егер: 1) солиситор болуға рұқсат етілмесе; 2) оның аты Қазіргі уақытта тізімде болмаса; 3) оның солиситор практикасына қолданыстағы сертификаты болмаса, бірде-бір адам солиситор ретінде жұмыс істей алмайды. Дисквалификацияланған немесе практикамен айналысуға жарамды сертификаты жоқ Солиситор кез — келген адамға қарағанда жақсы емес-мамандығы бойынша заңгер емес.

1994 жылы тарихта алғаш рет бірнеше солиситорлар Корона Сотында қаралатын істер бойынша сот отырыстарында сөз сөйлеу құқығына лицензия алды. Бұрын мұндай құқықты тек Барристер ғана алған.

Барристер-бұл сөздің толық мағынасында адвокаттар. Ағылшын заң терминологиясында адвокаттар қауымдастығы деп аталатын нәрсені Барристер құрайды. Кез-келген элита сияқты, адвокаттар адвокаттық кәсіптегі адамдар арасында азшылықты құрайды. Барристерлердің жалпы саны 5500 адамнан аспайды.

Корольдік адвокаттар (Queens Counsels) — барристерлердің элитасы.

Олардың саны аз, 500-ден сәл асады. Олардың ішінен Жоғары соттың және округтік соттардың судьялары іріктеледі. Әріптестерінің арасында олар ерекше құрметке ие және өз міндеттерін орындау кезінде арнайы жібек мантиясын киюге міндетті. Жаңадан құрылған патша адвокаты туралы ол «жібекке қол жеткізді»дейді. Қалғандары, яғни мантиясыз Барристер заң иерархиясында төменгі позицияны алады. Мұның бәрі көптеген барристерлердің бизнес саласында және университеттерде және басқа оқу орындарында оқытушылық қызметпен айналысуына әкеледі. Барристерлердің мәртебесі 1990 жылғы сот және Заң қызметі туралы Заңмен (Courts and Legal Services Act³) және Ұлыбритания мен Уэльс барристерлерінің мінез-құлық Кодексімен (Англия мен Уэльс барының коды) реттеледі⁴). Қазіргі қолданыстағы Кодекс 1990 жылы 31 наурызда күшіне енді, оны Лорд-канцлердің заң білімі және этика жөніндегі консультативтік комитетінің ұсыныстарын ескере отырып, барристердің жалпы кеңесі (General Counsel of the Bar) әзірлеп, қабылдады.

Гильдия мектептері ағылшын адвокаттарына қабылдау мәселелерін шешуге абсолютті билікке ие. Барристерлер корпорациясының мүшелігіне қабылдау үшін оқушының негізгі шарттары сегіз семестр ішінде кіру жарнасын төлеу, соңғы емтихан және сабақ тапсыру болып табылады. 21 жасқа толмаған бірде-бір адам Барристер корпорациясына қабылдана алмайды. Жақында гильдия мектептері оқу және практика үшін тек университет дипломы бар адамдар қабылданады. Бірақ университетте алған білім заңмен байланысты болмауы керек[116, 338 б.].

Қазіргі уақытта бұл рәсімнің сипатына ие болды және көбінесе мағынасыз рәсім. Сонымен қатар, теориялық және практикалық дайындық емтихандарын

тапсыру қажет. Арнайы даярлықты сәтті аяқтағаннан кейін үміткерлер Барристер алқасына қабылданады, бірақ олар өз бетінше қызмет ету құқығын аға барристердің басшылығымен 12 айлық практикадан (pupillage) кейін және адвокаттық кеңселердің бірінен орын тапқан жағдайда ғана алады. Жарты жылдан кейін тағылымдамадан өтуші істі сотта өз бетінше ұсына алады. Тағылымдамадан өту мерзімі аяқталғаннан кейін, егер тиісті палатада бос орын пайда болса, тағылымдамадан өтуші толыққанды Барристер бола алады. Егер практик барристер сәтті болса, онда ерте ме, кеш пе ол өз жұмысының көлемін қысқартуға мәжбүр болады, өйткені ол тек адвокаттық қызметпен айналыса алады. Жұмыс көлемін азайту және сонымен бірге роялтиді арттыру үшін Барристер корольдік адвокаттарға ауысуы керек. Бұл үшін олар Лорд канцлеріне патшайымнан оларды патша адвокаты дәрежесіне көтеру туралы өтініш беруін сұрайды[116, 391 б.]..

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, Ұлыбритания мен Қазақстан Республикасында адвокат мәртебесін алудың ұқсас шарты, мысалы, жоғары заңгерлік білім алу екенін атап өткен жөн. Ұлыбританиядағы адвокаттардың солиситорлар мен барристерлерге одан әрі бөлінуі Қазақстан Республикасынан адвокат мәртебесін алу талаптарынан айтарлықтай ерекшеленеді.

Қорытынды

Қазақстанның алдында жеке адам мен адам құқықтарының басымдығын, демократия, гуманизм және әлеуметтік тепе-теңдік қағидаттарын мойындайтын сапалы жаңа құқықтық мемлекет құру мақсатында ауқымды, күрделі және әмбебап құқықтық реформа қажеттігі тұр. Қоғамдастықтың саяси құрылымын өзгерту азаматтардың әртүрлі құқықтары мен бостандықтарын, сондай-ақ оларды іске асыру тетіктерін құруды талап етті.

Қылмыстық процестегі қорғалу құқығының конституциялық кепілдігі декларацияланған Конституцияны, қылмыстық процесстік істері бойынша сапалы заң көмегін алу құқығын қамтамасыз етудің кепілі ретінде жол беретін құрылымның қажеттілігін объективті түрде алға тартты. Құқық қорғау органдарындағы мұндай кепілдігі ретінде өз қорғалушыларының мүдделерін қылмыстық процестерде білдіру кезінде кең өкілеттіктерге ие кәсіби қорғаушылар танылады.

Қазақстан Республикасында әрбір азаматқа білікті заң көмегін алу құқығына кепілдік беріледі. Күдікті үшін бұл құқық заңда белгіленген тәртіппен олардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға қабілетті және қылмыстық істі жүргізу кезінде оларға заң көмегін көрсететін адамды анықтау арқылы қорғау мүмкіндігін алдын ала белгілеу жүзеге асырылады. Тапсырма бойынша қорғаушы күдіктінің келісімімен негізсіз айыптауды немесе күдікті жоққа шығаруға немесе жауапкершілікті жеңілдетуге тырысып, оның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғап, қорғалушыға заңгерлік көмек көрсетеді. Қорғау процесіне қатысу күдіктілердің құқықтарының маңызды кепілі болып табылады.

Қылмыстық істердегі қорғаныс – адвокат қызметінің ажырамас, қажетті негізі және адвокат-қорғаушы жұмысының объективті үлгісі. Қылмыстық процестегі кәсіби қорғаушының орны мен рөлі заң аясында тыйым салынбаған тәсілдер мен құралдарды пайдалану арқылы қатаң түрде сапалы заң көмегін қамтамасыз ету жөніндегі күш-жігердің басымдылығын анықтайды.

Қылмыстық процестегі қорғаныс институты үлкен әлеуметтік құндылыққа ие, сондықтан оның қалыптасуы мен даму заңдылықтарын зерттеуді ғана емес, сонымен бірге практикалық қолайлы сипаттын да білдіреді. Қорғау институтының жұмыс істеу тәжірибесін, оның тиімділігінің нормативтік-құқықтық базасын зерттеу оның негізгі міндеттеріне, сондай-ақ құқықтық функцияларды жүзеге асыру әдістеріне мүмкіндік береді.

Кәсіби адвокат-қорғаушылардың құзыреттіліктері мен тиімділігін талдау адвокаттық қызметтің негізгі принциптері қылмыстық істер бойынша сапалы заң көмегін көрсету үшін кепілдендірілген Конституцияны қамтамасыз етуге көмектеседі деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қорғау институтының әлеуметтік құндылығы, құқықтан басқа заң үстемдігін құру бағытын жариялаған барлық жағдайда қоғам үшін ғана емес, сонымен бірге заң көмегіне мұқтаж жеке тұлға үшін де өте маңызды.

Қорғаушының қылмыстық іске қатысуы қылмыстық сот өндірісінің дұрыс және анықтамалық шешім қабылдауының кепілі болып табылады. Сонымен қатар Конституцияны қолданыстағы құқық ретінде қарастыруға мүмкіндік

беретін қылмыстық процестің конституциялық кепілдіктерін нығайтудың маңызды шарты жасалады.

Кәсіби адвокат-қорғаушылар қылмыстық процеске қатысушылардың қатарына кіреді және олардың міндеттері, қылмыстық процестегі мәртебесі мен рөлі бойынша тараптардың бәсекелестігі мен теңдігі негізінде объективті шындықты орнатуды қамтамасыз етуге шақырады.

Іс жүзінде, қорғау тарабының мемлекеттік мәжбүрлеу механизмдерінің аздығына байланысты тараптардың ресми теңдігінің қайшылықтары туындайды. Сондықтан қорғаушының құқықтарын одан әрі кеңейту, сондай-ақ адвокаттың қылмыстық процеске қатысуының ұйымдық-құқықтық нысандарын жетілдіру бойынша ізденістер жасау қажеттігі туындап отыр.

Адвокаттардың қылмыстық істегі қызметінің басым бағыты қорғау болып саналады. Ғалым - процессуалистер, адвокаттың қылмыстық іске қатысуы туралы мәселені ескере отырып, адвокаттың қылмыстық - процессуалдық қызметінің бұл бағытын негізгі деп санайды.

Адвокат (қорғаушы) қылмыстық процестің тәуелсіз қатысушысы болып табылады және қорғаныс құралдарын, әдістері мен тактикасын өзі таңдайды. Адвокаттардың барлық әрекеттері күдіктіні ақтайтын немесе оның жауапкершілігін жеңілдететін жағдайларды анықтаудан тұрады және ол шындықты анықтауға бей-жай қарамауы керек. Бұл жағдайда адвокат қорғалушының заңды мүдделерін тек заңды құралдар мен тәсілдер арқылы қорғауға шақырылады.

Кәсіби қорғау қылмыстық істер бойынша қорғаудың бір түрі болып табылады, сондықтан оған қорғауға тән барлық белгілер бар, сонымен бірге ол ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңымен реттелетін адвокаттың тікелей мәртебесіне байланысты өзіндік ерекшеліктерге ие кәсіби нормалар, адвокаттық қызметтің кепілдіктері, адвокаттық құпия, адвокаттар алқасы мүшелерінің тәртіптік жауапкершілігі және т.б.. Сондықтан кәсіби қорғаныс дегеніміз - адвокат-қорғаушының заңмен белгіленген тәртіппен күдіктіні, олардың құқықтары мен мүдделерін толық қорғау, сондай-ақ оларға заңгерлік көмек көрсету функцияларын заңды құралдармен және әдістермен қамтамасыз етудегі тиімділігі. Айыптауды теріске шығару немесе жеңілдету, сондай - ақ заңсыз жолмен алынған адамды оңалту-бұл қылмыстық істің ерекшеліктеріне байланысты қорғаныс міндетінің мәні.

Қоғам мен мемлекет бірде-бір азаматтың жеткілікті негізсіз қылмыстық жауапкершілікке тартылмауына және сотталмауына мүдделі. Мемлекет қорғалу құқығын қамтамасыз етудің Конституциялық кепілдігін орындай отырып, адвокатқа елеулі құқықтар, оның ішінде оның адвокаттық қызметінің кепілдіктерін ұсынады, яғни анықтау, алдын ала тергеу органдары мен соттар адвокат іске қатысуға жіберілген кезден бастап дереу оған жазбаша растау беру міндеті; анықтау және алдын ала тергеу органдары іс жүргізу заңында көзделген жағдайларда адвокатқа оның тергеу және басқа да іс жүргізу әрекеттеріне қатысу қажеттілігі туралы адвокатпен келісілген мерзімде және т.б. хабарлау міндеті.

Кәсіби тәжірибе мен құқықтық ғылым күдіктілерге ең білікті көмек көрсетуге мүмкіндік береді. Заң көмегін көрсету бойынша адвокаттық

функцияларды орындау мемлекет уәкілеттік берген адвокат-қорғаушының кәсіби борышы болып табылады, ол қорғау бойынша өзіне алған міндеттемелерден бас тартуға құқылы емес. Адвокат үшін қорғауды жүзеге асыру кәсіби қызмет болып табылады. Бұл жағдайда заңнамаға сәйкес қылмыстық процеске қатысуға жол берілетін және қылмыстық жауаптылыққа тартылған қорғалатын адамға қатысты толық, жан-жақты және объективті тергеп-тексеруге, қарауға және шешуге жәрдемдесетін барлық қорғаушылар туралы сөз қозғалып отырған жоқ.

Адвокат-қорғаушы ғана емес, сонымен қатар сот ісін жүргізуге тартылған кез келген адамның заңды құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз етудің тәуелсіз кепілі. Сондықтан адвокаттың қылмыстық процеске қатысуы әрқашан Қазақстан Республикасының әрбір азаматының құқықтарын тиімді қорғауға ықпал ететін болады.

Зерттеуде күнделікті тәжірибеге енгізу үшін қорғаушының қызметіндегі мамандандырудың артықшылықтарын көрсету маңызды болды.

Кәсіби қорғау институтының мәртебесін арттыру жөніндегі шаралардың ішінде қорғаушының өкілеттіктерін одан әрі кеңейтуді, жазбаша консультациялар мен анықтамаларға (тиісті түрде куәландырылған) императивті нысан беруді, қорғаушының процестік жағдайын мемлекеттік айыптаушының жағдайымен теңестіруді және т.б. көздеу қажет.

Адам құқықтарын адвокаттық әдістермен дұрыс қорғауға кедергі келтіретін тағы бір мәселе-ұйымдастырушылық факторлар. Бүгінгі таңда шалғай елді мекендерден кадрлардың кетуі елуге жуық аудандық заң консультацияларында кәсіби қорғаушылардың жоқтығына әкелді, ал алпыстан астам аудандарда тек бір адвокат жұмыс істейді.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты бірқатар тұжырымдар мен ұсыныстарды белгілеу орынды:

- адвокаттың кәсіби құқықтарын белгілейтін ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңының 35-бап ережесін іске асыру тетіктерін әзірлеуді талап етеді, оның ішінде заң көмегін көрсету үшін қажетті нақты деректерді өз бетінше жинау және дәлелдемелерді ұсыну құқығы, сондай-ақ олардың қорғалушылары ұсталатын үй-жайларға кіру құқығы. Бұл мәселе қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару кодекстерін, «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Заңды, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңды қоса алғанда, заңнамалық актілердің тұтас пакетін қайта қарауды және өзгертуді талап етеді. Бұл мәселені шешу өте маңызды, өйткені қылмыстық процестегі тараптардың бәсекелестігі мен теңдігінің жарияланған қағидасы күдіктіні әшкерелейтін және оны ақтайтын немесе кінәсінің дәрежесін төмендететін дәлелдемелерді жинау және ұсыну кезінде айыптау мен қорғаудың бірдей шарттарының болуын болжайды.

- өз шешімін талап ететін келесі мәселе – адвокаттың мемлекеттік органдардың, прокуратура, соттардың, анықтау және алдын ала тергеу органдарының әкімшілік ғимараттарына, сондай-ақ ұсталғандарды, қамауға алынғандарды және жазасын өтеушілерді ұстау орындарына кіру мәселесі. Соңғы уақытта құқық қорғау органдарының қызметкерлері тарапынан

адвокаттардың өз функцияларын жүзеге асыруына алдын-ала белгіленген ережелер, нұсқаулықтар мен бұйрықтар жасау арқылы кедергі келтірудің тұрақты тенденциясы байқалды. Біз айтқан ұсыныстарды іске асыру адвокатураның жұмыс істеуінің ұйымдастырушылық және құқықтық мәселелерін шешуге мүмкіндік береді және нәтижесінде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың тиімділігін арттырады деп ойлаймыз. Адвокатура мемлекеттің құқық қорғау жүйесінде лайықты орын алуы керек, тек осы жағдайда ғана біз өз мемлекетіміз шынайы құқықтық және демократиялық деп айта аламыз, ал қоғам адам, оның құқықтары мен бостандықтары шын мәнінде мемлекеттің ең қымбат қазынасы екенін білеміз.

- сондай-ақ адвокат-өкілге заң көмегін көрсеткені үшін төленген сомаларды қоса отырып, процестік шығындардың тізбесін регламенттейтін ҚР ҚПК 175-бабына өзгерістер енгізу ұсынылады. Жәбірленушінің, сондай-ақ азаматтық талапкердің осы шығыстары сотталған адамға толығымен жүктелуі мүмкін, өйткені процеске аталған қатысушылардың көрсетілген шығындарын қылмыстық іс бойынша іс жүргізу барысында тікелей қылмыстық процесті жүргізетін орган өтеуге тиіс. Олар жасалған қылмыспен тікелей байланысты, сондықтан оны жасаған адамның кінәсінен туындағандықтан, оларды кінәліден өндіріп алу орынды.

- Қазіргі уақытта адвокаттар олардың жұмысының құпиялылығын ғана емес, сонымен қатар кәсіби қорғаушылардың жеке өміріне қол сұғылмаушылықты бұзатын арнайы жедел-ізвестіру шараларын жүзеге асыруға шағымданады. Адвокаттың құқықтық және әлеуметтік мәртебесіне тиісті құрмет жоқ. Қазақстанда соттар шығаратын үкімдердің басым көпшілігі айыптау сипатында. Мұндай жағдайларда адвокат қылмыстық процесте тек өтініш беруші болып қала береді.

- «Білікті заң көмегі» ұғымының авторлық анықтамасы берілген. Білікті заң көмегі - бұл қылмыстық сот өндірісіне қатысатын адамдардың құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғау болып табылатын және күдіктінің қорғауда, жәбірленушінің, азаматтық талапкердің, азаматтық жауапкердің мүдделерін білдіруде, сондай-ақ процеске тартылған барлық басқа адамдарға кәсіби құқықтық көмек көрсету бойынша адвокат-қорғаушының қылмыстық процеске дербес қатысушысы ретіндегі процессуалдық қызметі болып табылады. Бұл тұжырымдаманы ҚР ҚІЖК 7-бабындағы тиісті тармақ ретінде енгізу ұсынылады.

Осыған байланысты қазіргі тәртіп жетілдіруді қажет ететіні анық, ал адвокаттың қоғамдағы орны және қылмыстық процестегі қорғаушының рөлі тиісті дәрежеге көтерілуі керек.

Сол себепті біз ҚПК-де адвокаттардың дәлелдемелерді жинау, нақты деректерді сақтау, сараптамаларды тағайындау және өндіру, жеке детективтік қызметтің мүмкіндіктерін пайдалану рәсімдерін егжей-тегжейлі сипаттай отырып, адвокаттардың өкілеттіктерін дамытуды және нақтылауды ұсынамыз, яғни:

- Адвокаттардың кәсіби қызметін жүзеге асыруына байланысты оларға қол сұғылмаушылық кепілдіктерін күшейту және жетілдіру қажет, атап айтқанда:

адвокаттың телефон арқылы сөйлесулерін тыңдауға және жазуға тыйым салу, адвокаттардың қызметтік және тұрғын үй-жайларына кез келген басып кіруге, оның ішінде процестік бақылауды жүзеге асыратын судьяның санкциясынсыз жария және жасырын тексерулерге, тінтуге және өзге де осындай тергеу және жедел іс-шараларды жүзеге асыруға тыйым салу.

- Адвокаттың бұл маңызды міндеті ерекше назар аударуды қажет етеді. Адвокатқа жүгінудің өзі құрайтын адвокаттық құпияны, сондай-ақ адвокаттың өз клиенттеріне заң көмегін көрсетуіне байланысты кез келген басқа ақпаратты қатаң сақтауға міндетті. Осыған байланысты адвокат оған заң көмегіне жүгінуге немесе оны көрсетуге байланысты өзіне белгілі болған мән-жайлар туралы куәгер ретінде шақырылуға және жауап алуға жатпайды. Адвокаттың телефон және өзге де келіссөздерін тыңдауға, заң көмегі көрсетілетін үй-жайларды тексеруге, егер тиісті сот шешімі болмаса, адвокаттық құпияның сақталуына қатер төндіретін өзге де жедел-іздігі іс-шараларын жүргізуге тыйым салынады. Адвокаттың іс жөніндегі дерегін құрамайтын материалдар мен құжаттар сот шешімінің негізінде ғана тексерілуге, қаралуға, алынуға және алып қоюға жатады.

Содан бері кәсіби құпия адвокатураның негізгі негіздерінің бірі ретінде құрметке ие болды. Ол абсолютті және қасиетті. Клиенттен басқа ешкім адвокатты өзіне сеніп тапсырылған құпияны сақтау міндетінен босата алмайды.

- күдіктілерді білікті заңгерлік көмекпен қамтамасыз ету мәселесін заңнамалық тұрғыдан реттеу қажет. ҚР ҚПК-нің 70-бабына сәйкес, адвокаттардан басқа, қылмыстық істер бойынша қорғаушылар ретінде күдіктінің жұбайлары, жақын туыстары немесе заңды өкілдері, осы ұйымдар мүшелерінің істері бойынша қоғамдық бірлестіктердің өкілдері жіберіледі [9]. Әлбетте, бұл тұлғалар арнайы білімді меңгерген, құқық қорғау саласында тиісті деңгейде қорғалуын жүзеге асыруға мүмкіндігі бар адамдар емес, сол себепті әркімнің білікті заң көмегін алу құқығына кепілдік беретін Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының талаптары сақталмаған.

Осылайша адам мен азаматтың бостандығы мен жеке басына қол сұғылмаушылыққа деген көзқарас, оның қорғалу дәрежесі құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның өзгермейтін атрибуттарының бірі екенін атап өткен жөн. Адам құқықтарын қорғай отырып, мемлекет уәкілетті органдарды, оның ішінде қылмыстық қудалау органдарын құрметтеуге және оларды қатаң сақтауға міндеттейді. Сондықтан Қазақстанда жүргізіліп жатқан құқықтық реформаның маңызды міндеті қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру, адам мен азаматтың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етудің сенімді құқықтық кепілдіктерін құру болып табылады.

Біз айтқан ұсыныстарды іске асыру адвокатураның жұмыс істеуінің ұйымдастырушылық және құқықтық проблемаларын шешуге мүмкіндік береді деп және нәтижесінде құқықтар мен заңды құқықтарды қорғаудың тиімділігін арттырады деп ойлаймыз.

Қарастырылған мәселелердің талдауы түпкілікті толық деп айта алмаймыз. Қылмыстық процесте қорғау институтын дамытудағы ұсынылған бағдарлар мен

тұжырымдар адвокаттың қылмыстық процеске қатысу жөніндегі мәселесін одан әрі талқылауды талап етеді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
2. Қазақстан Республикасының Президентінің Қ.Тоқаев өзінің 2020 жылғы қыркүйек айының 1 жұлдызында «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл уақыты» атты халыққа Жолдауы // <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555>
3. Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңы (2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176>
4. 2022 жылғы 48 айдағы 1-ТӨ нысанды есебі // <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/documents/details/410103?lang=kk>
5. Тыныбеков С. Т. Қазақстан Республикасындағы адвокатура және адвокаттық қызмет, оқулық – Алматы, Данекер, 2004. -270 б.
6. Жалпыхалықтық адам құқығы декларациясы. БҰҰ Бас Ассамблеясының 10 желтоқсан 1948 жылы қабылдаған резолюциясы// http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr
7. Алауханов Е.О., Садыков А. Право подозреваемого (обвиняемого) и подсудимого на профессиональную защиту. Монография. -Алматы, 2009. - 347 с.
8. Жалыбин С.М. Правовое положение адвоката в уголовном судопроизводстве, Монография-Алматы, 1998 -128 с.
9. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі (Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ.) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
10. «Адвокаттық қызмет туралы» Заңы (1997 жылғы 5 желтоқсандағы N 195, Күші жойылды - Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000195>
11. Жамиева Р.М. Тактика профессиональной защиты по уголовным делам: Автореф. дис...канд.юрид.наук. — Алматы, 1999. - 35 с.
12. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық кодексі (2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ.) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>
13. Келина С.Г. Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. Москва, 1988. – 176 с.
14. Потокина О.В. Участие защитника в следственных действиях (современные уголовно-процессуальные и тактические проблемы): Автореф. Диссертация кандидата юрид. наук. - Москва, 2001. - 26 с.
15. Варфоломеева Т.В. Організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного: Автореф. Диссертация доктора юрид. наук. - Киев, 1994. - 43 с.
16. Баев М.О. Тактические основы деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве России (теория и практика): Автореф. Дис.доктара юрид. наук. — Воронеж, 2005 - 45 с.

17. Гродеков Н. Киргизы и каргиргизы Сырдарьинской области. Том первый. Юридический быт. – Ташкент. - 1889. – 205 с.
18. Баллозек Л Материалы по казахскому обычному праву / Акад. наук Казах. ССР. - Алма-Ата : Изд-во и тип. Акад. наук Каз. ССР, 1948. - 350 с.
19. Тыныбеков С. Институт адвокатуры в правовой системе республики Казахстан: Автореф. Дисертации доктора юрид.наук. — Алматы, 2005. - 30 с.
20. Нам Г.М. Закон РК «Об адвокатской деятельности» (научно-практический комментарий). - Алматы, 2004. - 440 с.
21. Гаврилов С.Н. Адвокат по уголовным делам. - Москва, 1996- 112 с.
22. Васьковский Е.В. Организация адвокатуры: в 2-х ч. Ч. 1: Очерк всеобщей истории адвокатуры - 1893г - 621 с.
23. Бородин Д.Н. Исторический очерк русской адвокатуры (К 50-летию присяж. адвокатуры): - Пг.: Петроградская коммерческая типо-лит., 1915. – 101с.
24. Тарло Е.Г. Роль адвокатуры в системе обеспечения конституционного права на юридическую помощь (российская действительность и мировой опыт) // Вестник КазНУ. - 2001. - № 5. - С. 11-19.
25. Қазақстан Республикасының «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заңы, 1996 ж. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000003>
26. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы N 91 Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091>
27. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>
28. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ.) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>
29. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне адвокатура мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігін тексеру туралы (Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2007 жылғы 14 ақпандағы N 2 Қаулысы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2011 жылғы 27 сәуірдегі № 4 нормативтік қаулысымен) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S070000002>
30. Алауханов Е.О. Қазақстан Республикасындағы адвокатура және адвокаттық қызмет / Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі ; әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университеті. - Алматы, 2010. - 344 б.
31. Розенцвайг А.В. От адвоката почти ничего не зависит // Комсомольская правда. - 2000. - 8 декабря. - 12-13 с.
32. Қоғамдық бірлестіктің жарғысы «Адвокаттар Форумы» <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000003>
33. «Адвокаттық қызмет мәселелері бойынша мемлекеттік көрсетілген қызметтер регламенттерін бекіту туралы» // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020774>

34. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық кодексі (2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ.) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

35.Сарсенбаев Т.Е. Теория и практика охраны прав и законных интересов беспомощных жертв преступления в досудебном производстве (по материалам Казахстана и России): диссертация доктора юридических наук. - Москва, 2005-168-169 с.

36.Канафин Д.К. Совершенствование правового статуса адвоката в свете разработки нового Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан // <http://www.zakon.kz/4522219-sovershenstvovanie-pravovogo-statusa.html>

37. Канафин Д.К. Обзорный документ «Юридическая профессия в Казахстане». Ежегодник Центра исследования правовой политики, Алматы, 2009. С. 213-226.

38.Тыныбеков С.Т. Независимость деятельности адвоката и право на выбор защитника // http://kalamger.ucoz.kz/load/osnovy_prava_nezavisimost_dejatelnosti_advokata_i_pravo_na_vybor_zashhitnika/12-1-0-100

39 .Ханов Т.А., Джайлов А.К. Проблемы оплаты труда адвоката-представителя в уголовном процессе// Вестник Карагандинского юридического института Министерства внутренних дел РК. – Караганда. КарЮИ МВД РК им. Б.Бейсенова, 2007-153 с.

40. Адвокатская тайна. /Под ред. В.Н. Буробина. М.:Статут, 2006. – 410 с.

41. Журсимбаев С. К. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть. Досудебное производство, учебник. – Алматы, NURPRESS, 2011. - 480 с.

42.Кудрявцев В.Л. Участие адвоката-защитника на судебном следствии (вопросы теории и практики) // Дела судебные. Адвокаты делятся опытом. – Москва- 2004.- 125 с.

43.Либус И. Охрана прав личности в уголовном процессе, учебное пособие, Ташкент, 1975-354 с.

44.Совет өкіметінің Қылмыстық-іс кодексі 22 шілде 1959 ж. 13.12.97 жылы заңды күшін жойылған № 207-1//online.zakon.kz

45.Саркисянц Г. Защитник в уголовном процессе, Ташкент, 1971 - 213 с.

46.Лукашевич В. Гарантии прав обвиняемых в стадии предания суду. Л. 1966, - 321 с.

47.Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Том I. Изд. 4-е. - С-Пб.: Типография т-ва «Общественная Польза». - 1912. - Т. 1. - 428 с.

48.Кайдаров Р. Рэкет как составная часть организованной преступности // Вестник межпарламентской ассамблеи. - 1995. - № 4. - С.80-85.

49.Бегалиев К. Предупреждение безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. Алма-Ата, 1980. - С. 169-174.

50.Алимбаев И.М. Обеспечение права на защиту в суде присяжных. Предложения по реформированию законодательства и правоприменительной практики. // Материалы международного круглого стола «Усиление роли адвокатуры в обеспечении конституционных прав и свобод граждан в условиях

реформирования уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан».-Астана-2013-342 с.

51.Сулейменова Г.Ж. Адвокатура и адвокатская деятельность в Республике Казахстан. – Алматы: Алем, 2002 – 256 с.

52.Бойков А.Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам, - Москва-230 с.

53.Қазақстан Республикасының Үкіметінің қаулысы 26 тамыз 1999 жылғы № 1247 «Адвокаттар көрсететін заң көмегіне ақы төлеу және қорғауға және өкілдік етуге байланысты шығыстарды республикалық бюджет қаражаты есебінен өтеу қағидалары туралы» <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002688>

54.Чельцов М.А. Задачи советской защиты и процессуальная позиция адвоката // Москва, 1954-210 с.

55.Щерба С. П., Зайцев О. А. Обеспечение прав потерпевших и свидетелей на предварительном следствии. - Москва, 1995-5-6 с.

56.Мазур Н.В. Адвокат представитель потерпевшего на досудебных стадиях уголовного процесса: Учебное пособие-Караганда, 2004- 36-37с.

57. Джумалиева А. А. Оптимизация разделения функций между основными участниками уголовно-процессуальной деятельности. - Алматы - 2005. - 24 с.

58.Выдря М.М. Условия обеспечения процессуальных гарантий // Уголовно-процессуальные гарантии в суде, Краснодар - 1980-23 с.

59. Жалыбин С. М. Теоретические и методологические проблемы обеспечения прав человека при уголовном преследовании. – Астана, ТОО «АкЖол», 2003. - 53 с.

60. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының кейбір нормативтік қаулыларына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы (Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 11 желтоқсандағы № 6 Нормативтік қаулысы)// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P200000006S>

61.Мухамбетуалиева А.М., Мергенбаев Е.К. Процессуальный статус адвоката// Вестник КАСУ №3 – 2008. – С17-21.

62.Адвокатура как общественно-правовой институт: состояние и проблемы. /Тыныбеков С. //Правовая реформа в Казахстане, 2003. - № 3 - С. 123-130.

63.Журсимбаев С.К. Обеспечение законности, прав и свобод граждан и совершенствование уголовного судопроизводства. / С.К..Журсимбаев //Правовая реформа в Казахстане, 2003. - № 4. - С.33-37.

64. Жангутдинов М.К. Защита в уголовном процессе: проблемы и пути их решения. // Правовая реформа в Казахстане. №2 (32).2002. - С.78-81.

65.Меерманова, Ж. Б. Возмещение вреда, причиненного незаконными действиями органов, ведущих уголовный процесс [Текст] : автореферат / Меерманова Ж.Б. - Астана : Deluxe Printery, 2007. - 24 с.

66.Нам Г.М. Адвокат: гарантии и проблемы // Юрид. газета.- 2001.- 20 июня.- С.6

67. Қазақстан Республикасының Азматтық Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ. / <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>

68. Кудрявцев В.А. Ресейлік қылмыстық сот өндірісіндегі қорғаушы адвокат қызметінің іс жүргізу криминалистикалық негіздері, Мәскеу-Юрлитинформ, 2006-176 б.
69. Васьяковский Е.В. Адвокатураның ұйымдастырылуы // оқу қосымшасы, Мәскеу, 1997 ж. -140 б.
70. Пашин С.А. Ресейлік қылмыстық іс жүргізудегі айғақтар // Ғылыми-тәжірбиелік зертхана еңбектері, Мәскеу, 1996 -380 б.
71. Нурмаганбет Е.Т. Процессуальные основы деятельности адвоката-защитника на предварительном расследовании по уголовным делам. – Бишкек: - Махprint, 2012. – 196 с.
72. Черкасов Н.В. Становление и развитие адвокатуры в России, - Москва – 1987. - 201 с.
73. Отцовский Ю.И., Мирзоев Г.Б. Профессиональный долг юриста и его статус, монография - Москва, 2001-389 с.
74. Ривлин А.Л. Организация адвокатуры в СССР - Киев, Вища школа, 1974-300 с.
75. Резник В.Ю. Теоретические основы и практика деятельности адвоката на предварительном следствии, диссертация кандидата юридических наук, 2009-Краснодар, 1998- 150 с.
76. Жалыбин С.М. Қылмыстық сот өндірісінде азаматтар құқықтарын қорғау. Алматы, Жеті Жарғы. -2002. - 304 б.
77. Лубшев Ю.Ф. Юрист по уголовным делам, Практическое пособие, Москва, Юрист, 1997-408 с.
78. Власов А.А., Куксин И.В. Юрист в Москве, Москва, Норма, 2006-312 с.
79. Ватман Д.П. Адвокат в уголовном процессе, - Москва, 1976, - 290 с.
80. Строгович М.С. Роль адвокатов как защитников.// Гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве.- Москва, Наука, 1992 - Том 2.- 418 с.
81. Великосельский Ю.И. Функция защиты на стадии предварительного следствия, диссертация кандидата юридических наук, 2009 г., Челябинск, 2004 г. - 190 с.
82. Нурмашев У. Основы теории доказательств в уголовном процессе, учебник - Алматы, 2006. -133 с.
83. Шейфер С.А. Сборник доказательств, методологические и правовые вопросы в советском уголовном судопроизводстве - Саратов, 1986-271 с.
84. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс, учебник под общей редакцией А.А. Смирнова, 4-е издание, исправленное и дополненное, Москва-2008, 298 с.
85. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан (Часть 1), Учебное пособие /Под общей ред. Р.Е. Джансараевой, Л.Ш. Берсугуровой. – Изд. 2, перераб. и доп. Алматы: Қазақ университеті, 2015 - 317 с.
86. Печерский В.В. Институт адвокатуры, Теория основных понятий и принципов, Москва, Юрлитинформ, 2008-312 с.
87. Аманбаев А.Т. Адвокатура мен нотариатты құқық қорғау институттары ретінде жетілдіру// 2010 жылдан 2020 жылға дейін Қазақстан Республикасының құқық саясат тұжырымдамасы бойынша ұлттық құқықтық жүйені жаңарту,

халықаралық ғылыми- тәжірибелік конференция деректері, Астана. –2010. – 44-50 бб.

88. Безлепкин Б.Т. Справочник юриста по уголовному процессу, 2-е издание, дополненное и переработанное, Москва, ТЦ Уэлби, Издательство Проспект, 2006. -688 с.

89. Воскобитов Л.А., Лукьянова И.Н., Михайлов Л.П. Справочник юриста по уголовному процессу, 2-е издание, дополненное и переработанное, Москва, ТЦ Уэлби, Издательство Проспект, 2006-688 с.

90. Кобликов А.С. Учебник юридической этики, 3-е издание, переработанное, М. Норма, 2008. -176 с.

91. Адвокат-қорғаушының тергеу әрекеттеріне қатысуы, Д.А. Қонаев атындағы Университет Хабаршысы, №4 (33) 2009ж., 274-277 б.б.

92. Стецовский Ю.И. Советская адвокатура, учебник, дополнительный учебник для вузов, Москва, Высшая школа, 1989. - 256 с.

93. Макаров З.В. Профессиональная защита подозреваемых и обвиняемых, Спб, Юридический центр Пресс, Издательство Р. Асланова, 2008. -338 с.

94. Кокорев П.Д., Кузнецов И.П. Уголовный процесс, доказательство и доказательства, Издательство ВГУ, 1995. -272 с.

95. Кореневский Ю.В., Падва Г.П. Участие защитника в доказывании по новому уголовно-процессуальному законодательству, Практическое пособие, Москва. -2004. - 159 с.

96. Фойницкий И.Я. Адвокат по уголовному делу. Москва-1997-1 том. - 360 с.

97. Чельцов М.А. Советское уголовное судопроизводство - Москва, Госюриздат, 1962-310 с.

98. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Москва, Наука.–1968. - Т1,- 387 с.

99. Элькин П.С. Право обвиняемого на защиту в советском уголовном судопроизводстве. Москва, 2005. -388 с.

100. Пашин С.А. Судебные прения о механизме установления истины по уголовному делу, автореферат диссертации, кандидат юридических наук, 12.09.2009- Москва, 1989. -277 с.

101. Адаменко В.Д. Сущность и предмет защиты обвиняемого - Москва, 1998. -211 с.

102. Игнатов С.Д. Проблемы адвокатуры и ее совершенствования в условиях судебно-правовой реформы. Ижевск. - 2000. -304.

103. Милова И.Е. Участие защитника в собирании доказательств, диссертация кандидата юридических наук, 12.01.2009- Самара, 1998-167 с.

104. Құқықтық актілер туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V ҚРЗ. / <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480>

105. Львова Е.Ю. Защита по уголовным делам, учебник для юристов, Юрист Москвы, 1999. -261 с.

106. Полянский Н.Н. Правда и ложь в уголовной защите. - Москва, 1927-160 с.

107. Problems in Prevention of Suicidal Behavior of Prisoners, Journal of Advanced Research in Law and Economics // JARLE, Volume VII, Issue 4(18), Summer 2016- 781-787 p.

108. Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. 2-е изд., с дополнениями и изменениями, Москва, 2002. - 528 с.

109. Fundamental Principles and Activities in Tackling Corruption in the Republic of Kazakhstan, Journal of Advanced Research in Law and Economics // JARLE, Volume VII, Issue 4(18), Summer 2016 - 902-909 p

110. Великосельский Ю.И. Функция защиты на стадии предварительного следствия, диссертация кандидата юридических наук, 12.01.2009- Челябинск, 2004-480 с.

108. Капинус Н.И. Процессуальные гарантии прав человека при применении мер пресечения в уголовном судопроизводстве, монография - Москва, Буквоед, 2007-416 с.

109. Матузов Н.И., А.В. Малько. Теория государства и права, курс лекций с общей редакцией, 2-е издание, Москва, 2004-690 с.

110. Шейфер С.А. Доказательство и доказательства по уголовным делам, проблемы теории правового регулирования, Москва, 2009-240 с.

111. The procedural status of the lawyer defender at a stage of preliminary investigation on criminal case to the Republic of Kazakhstan, Legal systems in contemporary conditions: current challenges and issues of the present. Volume 1 / ed. by S.Savchenko. – New York, CIBUNET Publishing, 2013 – 43-57 p.

112. Қорғаушы ұғымы «адвокат» ұғымымен арақатынасы және қорғаушының қылмыстық іс жүргізудегі маңызы, Материалы международной научно-педагогической конференции «Тенденция развития уголовной политики государств в условиях глобализации» посвященной памяти профессора Г.И. Баймурзина. 12 октября 2013 г. – Алматы: Қазақ университеті, 2014 – 42-44 с.

113. Nurmaganbet E.T. The procedural status of the lawyer defender at a stage of preliminary investigation on criminal case to the Republic of Kazakhstan // Legal systems in contemporary conditions: current challenges and issues of the present. Volume 1/ ed. by S.Savchenko. – New York, Cibunet Publishing, 2013. – 94-117 p.

114. Адвокатура в зарубежных странах (на примере США, Германии, Франции и Великобритании) / <https://be5.biz/pravo/a002/17.html?ysclid=lek965m23m191413373>

115. Адвокатура в зарубежных странах / https://www.yaneuch.ru/cat_53/advokatura-v-zarubezhnyh-stranah/287043.2323388.page1.html

116. Уголовный процесс западных государств : [Учеб. пособие] / К.Ф. Гуценко, Л.В. Головки, Б.А. Филимонов; Под ред. Гуценко К.Ф.; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Юрид. фак. - Москва : Зерцало-М, 2001. - 470 с

